

ОЛ. ГАЙ-ГОЛОВКО

**ПОЄДИНОК
З ДИЯВОЛОМ**

ПРИЯТЕЛІ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКИ!

Передаємо у Ваші руки оцей другий з черги випуск "Клубу Приятелів Української Книжки".

Ви, що перші стали членами-передплатниками КПУК, дали цим доказ належного розуміння для одного з найважливіших завдань: масового поширення української книжки.

Але для виконання цього завдання не вистачають сили одиниць. Для цього потрібне **об'єднане зусилля всіх свідомих українців.**

Тому звертаємося до Вас з палким закликком-проханням:

Промошуйте шлях українській книжці!

Станьте піонерами цієї великої справи!

Приєднайте для неї Ваших друзів і знайомих та здобудьте серед них хоч кілька членів-передплатників КПУК!

Поширюйте і здійснійте клич кожного приятеля української книжки:

УКРАЇНСЬКА КНИЖКА В КОЖНУ УКРАЇНСЬКУ ХАТУ!

За Клуб Приятелів Української Книжки:

Іван Тиктор — видавець.

Вінніпег, грудень 1950 р.

УВАГА: Від січня 1950 р. ми змушені підвищити річну передплату на видання КПУК на \$9.50, а піврічну на \$5.00, з уваги на подорожіння паперу й коштів друку. Хто має заплачену цілорічну передплату, того підвишка не зобов'язує.

Всіх, хто вплатив частину передплати, просимо доплатити решту (до \$8.00) найдалі до 15 січня 1951 р., інакше буде обов'язувати підвишка.

UKRAINIAN BOOK CLUB
BOOK II.

OL. HAY-HOLOWKO

DUEL
WITH THE DEVIL

A NARRATIVE OF OUR DAYS

SECOND VOLUME

IVAN TYKTOR, PUBLISHER
19 WINNIPEG 50

КЛЮБ ПРИЯТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКИ
КНИЖКА II.

ОЛ. ГАЙ-ГОЛОВКО

ПОЄДИНОК
З ДИЯВОЛОМ

ФІЛЬМИ НАШИХ ДНІВ

ТОМ ДРУГИЙ

ВИДАВЕЦЬ ІВАН ТИКТОР
19 ВІННИПЕГ 50

4. ЗЕМЛЕЮ НІМЕЦЬКОЮ

I.

Енкаведисти кували залізо гаряче...

Боячись, щоб часом американці не обдумалися й не взяли мене назад, вони поспішно виїхали з тюремного двору.

В авті було нас п'ятеро. Я сидів з-заду між лєнінградським чекістом та псковським пролетарієм, а за кермою — низькочолий старший лєйтєнант у товаристві майора Дадашєва. Енкаведисти вєзли мене мовчки. Я невідступно думав, щоб побачити когось із знайомих на вулиці і хоч одним знаком показати, що мене вєзуть на "родіну". Нєвжє ж непомітно промчу шумливими недільними вулицями?

Авто виїхало з завулків на вулицю Марії-Тєрєзи. Я напружено позирав у боки. Коли авто проскочило крізь арку, в моїх скронях застукотіла кров. Я побачив серед кількох лєудєй на хіднику довгу постать Павла Миргородського. Це, безперечно, був він! Але, розмовляючи з своїми попутниками, він на авто не дивився. Тимчасом авто у скаженому погоні наближалося до нього. Ось-ось — і порівняється!... Ще сєкунда — і проскочить... Очайдушним криком я заглушив шум мотора:

*Обкладинка
мистця Мирона Лєвицького*

Передрук в електронічній формі зроблено з дозволу для не-комерційних цілів як для науки та освіти читачів.

“Хлопці! Хлопці!...”

Але в цю мить енкаведисти всадили мені під груди пістолі. Мені потемніло в очах...

“Закрий писок!” заревів псковський пролетарій і вкрив мене брудною лайкою.

Я борсався в тяжких муках.

“Гавкни — і я тебе продіравлю!”

Він стукнув своїм кулачищем мені під щелепу, і я глухо відчув, як упала моя голова на плечки сидіння.

А авто неначе скакало до передмістя. Від рвучкого гойдання я помалу отямився. Але куди мене везли, в якому напрямку? — я не орієнтувався. Я був радий, що криком сповістив приятеля про те, що вчине-но сьогодні зо мною і що, можливо, вчинять завтра з ним і з сотнями... тисячами таких, як він і я...

Тимчасом авто спинилося на околиці міста, під великим двором, який творили три, подібні на букву “П”, будинки.

Енкаведисти в поспіху повисакаували з авта й кинулися у браму, хоронену двома озброєними вартовими. Зо мною лишився лише лєнінградський чекіст.

У дворі відразу заграла гармошка, на тераси раптом висипались “добровільні” репатріанти. Вони позирали з цікавістю на авто, щоб хоч одним оком угледіти “важну птицу”, яку з такою почестю везуть на “родіну”.

Саме в цей час я з великим зусиллям діставав закованою рукою з кишені тютюн, щоб скрутити цигарку.

“Не мучтеся,” сказав мій сердюк, шарпнувши з московською нахабністю мене за плече. “Закурить американську.”

Він вийняв з пачки цигарку й хотів усунути мені в зуби. Я відвернувся.

“Будьте ласкаві, закурить! Нас цим не зруйнуєте.”

“Зрештою, чому не закурити,” сказав я по короткій надумі. “Ви маєте досить моїх грошей, щоб покрити мої дрібні видатки. Відрахуйте собі за цигарку.”

“Ні, господин українець! Ви в нас на повному утриманні. Ми не шоколядники. Це шоколядники фарширували вас тютюном і різними поміями. Ви в нас велика птиця! Ми вам нічого не пожаліємо... Візьміть-но всю пачку! Беріть!” і він без моєї згоди всунув цигарки мені в кишеню. “У нас повно цього сміття!”

Я вирішив далі вдавати західного українця і здивовано спитав:

“Хіба ви не маєте своїх цигарок у Советському Союзі?”

“Чому?” сказав він хвалькувато. “Ми маємо все! Все! — і набагато ліпше за буржуазне! Жаль, що вам не пощастило побувати в Советському Союзі. Ви б у цьому переконалися... Шоколядники зі страху перед німцями вилазили з шкіри й сипали нам оце дрантя. А ми люди не горді... Сказали б їм притягнути Америку, і притягли б. Ге-ро-ї!... Як ви думаєте? Хто виграв війну?!”

Я мовчав.

“Ну, кажіть, хто? Ми чи шоколядники?!”

З-заду, неначе з-під авта, вискочив псковський пролетарій.

“Говори, так-перетак... у печінку!... Хто виграв війну?!” і вп'ялив у мене свої садистичні очі.

“Тобі чого?” визвірився до нього лєнінградський чекіст.

“Я не можу, товаришу капітане! Ця гідра мене вмертвляє...”

“Заткнися*), дурню, і йди геть!”

“Есть, товаришу капітане, заткнутися!”

Блідий від злости, що не має надо мною влади, псковський пролетарій потряс головою і зник. Ленінградський чекіст наполегливо вимагав відповіді.

“Слухайте,” сказав я. “Чи висловили б ви правду, коли б оце сиділи закований, а я з револьвером у кишені? Розкуйте мене, лишіть в авті зброю, ходіть зо мною до міста і я вам по дорозі скажу. Або краще влаштуємо публічний диспут: спочатку на трибуні виступлю я, а потім ви або навпаки... Погоджуетесь?”

Він гидко вилаявся й голосно зареготав:

“У нас диспутів з ворогами не було й ніколи не буде!”

У цю мить до авта підійшов шофер, що був при арешті в “Ді Гольдене Кроне”, і підніс мені тарілку з смаженою свіжою рибою.

“Рубайте!**) Це ми зварганили***) спеціально для вас.”

Мені було не до їжі, і я відмовився.

“Чому? Ми не американці! Ми й до в'язнів ставимося по-людському. Жаль, що ви не були в Советському Союзі й нічого про нього не знаєте.”

“Жаль,” сказав я, і мені захотілося зареготати.

“Скоро ви про все довідаєтеся.”

“Звичайно,” підтакнув ленінградський чекіст.

*) Затули рот.

**) Із'їте.

***) Зготовили.

Шофер не опускав з-перед мого носа тарілки.

“Рубайте! Будьте як удома!”

Мені набридло це московське “джентелменство”, але я спокійно відповів:

“Дякую. Я не маю апетиту.”

“Жаль,” сказав шофер.

“За кілька днів ви дістанете апетит!” весело промовив ленінградський чекіст. “Дай-но тарілку!”

Він вихопив у шофера тарілку і взявся жувати рибу.

“Товаришу капітане!” викрикнув шофер. “Дайте хоч раз на зуб!”

“Дивись, який! Удома плював би на неї.”

Він шпурнув шоферові рибинку. Той, упіймавши, жадібно проковтнув. Оглядаючи цю московську ненажерливість, я чомусь подумав, що їхніми пращурами були свині.

У цю хвилину шофера гукнули до двору. Незабаром він вивів з двору авто і став за нами. В цьому авті крім нього сидів Дадашев і ще якийсь пошрамлений військовий. Дадашев виліз з авта і подав ленінградському чекістові течку.

“В дорогу, товариші!” крикнув він до своєї челяді.

В авті, що в ньому сидів я, уместився на шоферському місці псковський пролетарій, а поруч нього — низькочололий лейтенант. Перший рушив Дадашев, а ми — за ним.

Ми їхали на схід знайомою мені автострадою, яка в Куфштайні мала два напрямки: на північ до Мюнхену і тирольською долиною — через Бішофсгофен та Зальцбург — до Лінцу. Я вже не мав сумніву, що мене везуть у другому напрямку, тобто — до Лінцу.

Ця дорога почала відтворюватися в моїй пам'яті. Вона бігла серпентиною між високими зарослими горами, прилягаючи в багатьох місцях до скель. У сутінках лише два кроки... крок! — і поминай, як звали...

“Я мушу втекти... я мушу!...” шепотів я в душі.

При середньо сприятливій ситуації можна було це здійснити, ризикуючи лише раптовою смертю. Але раптова смерть була куди ліпша від смерти повільної.

Я запопадливо взявся накреслювати пляни втечі. В першу чергу треба було перед енкаведистами вдати психічно зламаного, що я нібито скорився своїй долі і в оточенні трьох озброєних людей не думаю про втечу. Якщо це вдасться, то використаю всі засоби, щоб енкаведисти розкували мені руки.

Тимчасом авто котилися на весь погін. З одного боку автостради скакали зелені гори, з другого клеко-тів сердитий Інн. Ми прошуміли через кілька тирольських селищ, які були подібні своїми готичними будівлями. На перехресті доріг, поблизу Швацу, авто нагло зупинилися. До нас підійшов Дадашев.

“Щасливої дороги!” весело сказав він.

“Все ж таки вирішили заїхати звідси?” спитав лєнінградський чекіст.

“Це вигідніша дорога. Я з-заду заатакую дім!”

“Будьте уважні. Вони напевно мають зброю...”

“Єрунда! Я їх накрию, як курей, і пополудні вони будуть у пачці*). А післязавтра — до Гохфельду.”

“Єсть, товаришу майоре!”

Майор Дадашев повів очима на мене.

*) У тюрмі.

“Пам'ятайте мої розпорядження. Пильнуйте течку...”

“Єсть, товаришу майоре!”

Під час прощання вони вигукнули: “Служимо Советському Союзу,” і авто роз'їхалися.

Я думав про будинок, який оце Дадашев поїхав за-атакувати, про течку і таємничий Гохфельд, куди енкаведисти мене везли. Що це був за будинок, мені було ясно. В ньому жили якісь скитальці, яких Дадашев мав схопити, відвезти до інсбруцької тюрми, а звідти відправити до Гохфельду. Так само без особливих труднощів я відгадав загадку таємничої течки. В ній міг бути мій “Сурмач”, мої документи, фотографії, рукописи, щоденник про воєнні події, вирізки першодруків у пресі та незакінчена хроніка про голодний тридцять третій рік. Я до десятого поту розв'язував ребус таємничого Гохфельду. Де він є? В якій частині Австрії? В американській чи советській окупаційній зоні? У своїй уяві я уважно переглядав мапу Австрії, але ніякого Гохфельду не знаходив.

Між тим авто вскочило до Швацу. Промчало кількома вулицями і спинилося в завулку біля бензиноналивної бази. Низькочолий лейтенант і псковський пролетарій вийшли з авто й почали з німцем розмовляти на мигах, а лєнінградський чекіст лишився зо мною.

Поки два енкаведисти наливали в бак бензину, авто обступила юрба німецьких жінок і дітей, з жахом позираючи на мене — оброслу й заковану людину. Вони питали один в одного, чи я австрієць, чи німець.

“Чого вилупили очі?” час від часу гарчав до них псковський пролетарій по-московському. “Не бачили фашиста? Що? Відійди, німото! Чуєш?! Я по-російському вам кажу! Що?! Не розумієш? Погань!... Ну, відвалюйся!”

Він схопив відро води і вилив людям на голови. Зчинилася метушня. Всі загаласували, завертілися, але не відходили. Тоді псковський пролетарій вихопив з авта німецький автоматичний кріс і, спрямувавши на юрбу, зловтішно викрикнув:

“Розійдись, німото, бо вжену в землю!”

Юрба заворушилася і кинулась навтікача. Ленінградський чекіст залився сміхом.

“Ну й Петька! Ну й смішняк!” похвалив він свого підвладного.

Підбадьорений похвалою псковський пролетарій хижо заскреготав зубами.

“Скоро тут і муха не шелесне! Та-ак! Не вірите?”

“Годі, годі, Петька! Ми це знаєм... Залазь у машину!”

Авто вирушило в дорогу. Перед моїми очима з’являлися і зникали тирольські селища. Я нетерпеливо чекав Куфштайну, щоб принагідно комусь зі знайомих подати знак.

Ми їхали мовчки. Енкаведисти після нічних ловів куняли. Нарешті авто в’їхало до Куфштайну. Я скрадливо поглядав на перехожих, але всі обличчя були чужі. Ось уже прошмигнуло повз “папашині ворота” і вскочило в місто. Тут, звернувши з тирольської автостради, взяло курс на північ. Я затаїв подих, чекаючи, може зупиниться під якимось будинком... Але авто на весь погін котилося на північ — до Баварії... Всі

мої карти переплуталися! Я мусів переставляти їх відповідно з баварською топографією...

Перш за все я почав у пам’яті поновлювати відомості про Баварію. Я знав з літератури і розповідей, що Баварія рівна, безлісова, з густими й широкими автострадами. Отже ця країна для втечі була малосприятлива. Але люди часом з неможливого робили можливе. Тому я не відступав від попереднього рішення — вдати перед енкаведистами свою абсолютну капітуляцію. Мій дух також підкріпився згадкою, що в Баварії є багато українців і, може, збіг обставин допоможе мені між ними врятуватися.

Я закурив цигарку і почав приглядатися до баварського краєвиду.

“Чому ви так стріляєте очима?” спитав ленінградський чекіст з іронічною посмішкою.

“Люблю природу. Сьогодні надзвичайно густа небесна синь... Погляньте! На обрії вона зовсім злилася з синявою лісу.”

“Ха-ха-ха! Ці нісенітниця для поетів,” сказав він і вийняв з течки мою книжку. “Ми добре розуміємося на кольорах на людському обличчі. Коли й чому людина біліє, червоніє, жовтіє, синіє й чорніє... Ладно!*) Ви можете любити собі кольори природи... навіть захоплюватися... Але ви від нас не вислизнете! Хто до нас уліз — тому повороту нема.”

Я засміявся.

“Чого мені тікати? Щоб дістати кулю в потилицю? Ні! Я хочу ще трохи пожити. Я певен, що Сталін мені

*) Гаразд.

простить. Він тепер нікого не боїться! Я чув, що по виграній війні він усім прощає...

“Звичайно, він простить вам,” ствердив ленінградський чекіст глузливо. “Тому раджу вам їхати спокійно.”

Він уважно листував мого “Сурмача”. Я навмисне не тягнув цигарки, щоб вона згасла. Потім з великим зусиллям став добувати з кишені сірники. Ленінградський чекіст хотів мені зробити послугу.

“Ні, дякую за ласку,” сказав я, припалюючи цигарку. “І вам — трьом озброєним воякам не соромно взяти безборонного закованого в’язня?”

“Чому? Вас закували шоколядники.”

“Але ви везете. Чи могу тепер я вам повірити, що ви виграли війну?”

“Вони вас закували, вони вас розкують.”

Він заглибився у книжку, показавши, що на цю тему не хоче говорити. Тимчасом кайдани, яких спочатку я не відчував, стали мені дошкуляти. Помалу в’їдалися в тіло, від чого починали нити кістки. Коли я пересував кільця, ленінградський чекіст зупинив свій погляд на вірші “Симфонія” і раптом прочитав у голос:

Вогню, вогню, щоб небо розцвіло,

Щоб голос заgrimів у верховода!

Мечів, мечів, щоб зарубати зло,

Що нанесли до нас московські води!

Він раптом підвів голову і з патосом вигукнув:

“Огня, огня, чтобы небо расцвело...” Дивись, який!”

Зміст вірша викликав цікавість у низькочолого лейтенанта. Він повернув голову.

“Покажи! Ану ж, покажи!” і протягнув до ленінградського чекіста руку. Але той зручно заховав книжку у течку і з лютістю видушив з себе:

“Але ви цього вогню ніколи не запалите! Ніколи! Ми його відразу загасимо!... Втопчемо в землю разом з вами... Подумай?! “Нанесли московські води?!” Так, ми москалі... Ми горді, що ми москалі! — бо перед нами не тільки ви, а світ дрижить!”

“Слухай, дай сюди,” домагався старший лейтенант.

“Це ерунда... контрреволюція — розумієш?!”

“Я тільки гляну!”

“Ах, залиш... товаришу лейтенанте?!”

Цього було досить, і старший лейтенант боязко втягнув шію у плечі й відвернувся. Ленінградський чекіст готовий був диспутовати зо мною далі, але тут стала халепка. Збоку несподівано надбігло американське поліційно-патрульне авто й сигналом змусило енкаведистів стати. Обидва авта від’їхали вбік автостради. З усього було видно, — американська патруля вимагала документів. Ленінградський чекіст, розлігшись, зарозуміло сказав по-англійському:

“Російська военна поліція.”

Американцеві, очевидно, цього було досить. Він зміряв мене і, помітивши кайдани, спитав, хто я такий. Ленінградський чекіст відповів, що я німецький военний злочинець.

“Окей!” засміявся американець і подав енкаведистові знак їхати далі.

Коли ми від’їхали кількадесять кроків, ленінградський чекіст вибухнув реготом.

“Ти з'їхав з глузду?” вгамовував його понурий лейтенант.

“Я не можу!... Я не можу!”

“Чого заливаєшся?”

“Ну й смішний нарід — ці американці! Довірливі, як діти... Тут навіть можна викрасти генерала Айзенгавера й серед білого дня вивезти в советську зону. Тільки скажи, що це військовий злочинець. Вони й конвой дадуть... Ха-ха-ха!”

“Що ти судачиш?*)” і старший лейтенант повів бровами на мене.

“А чого маю соромитися? Він з наших рук не вислизне... Хай знає, як ми дивимося на американців! Неправда? Як ви думаєте?”

“До часу...”

Ця моя відповідь вразила його в найбільш чутливе місце — почуття московського завойовника.

“До часу?!” скрикнув він обурено. “Ні, любий! Навжди! Так буде, як ми задумали. За рік, за два — Німеччина наша!” Він глибоко затягнувся димом і сказав з презирством: “Подумай! Що шоколядники забули в Європі? Нічого! Назад, пани капіталісти! Ми проливали кров за Европушку, виграли її в бою, — тепер вона належить нам — Росії. Не так, господин українець?! Тюрингію ми вже взяли. Скоро візьмемо всю Німеччину. Значить, пиши — пропало... Европушка наша!”

“Будете воювати?”

“Нема дурних! Німеччину візьмемо без жадного пострілу. Нам віддадуть її німецькі комуністи... Сумніваєтесь? Я розумію... Але будьте певні, що наши-

*) Говоріш.

ми людьми кишить Німеччина! Вони сидять в американському військовому штабі, військовій поліції... в кожній дірці сидить наша людина! Хіба ви в цьому не впевнилися?”

“Це так...”

“Бачите! А ви підняли на нас руку... Ви хочете України, поляки — Польщі, якісь нещасні мадяри, чехи, болгары, цигани*) і навіть, вибачте за слово, слова хочуть своїх держав. Дурні ви разом з ними! Попалися?! — сидіть і дихайте... Ми й так з вами панькаємось, назвавши вас республікою... Не хочете? На Сибір... Місця досить! А якщо хочете жити, то не скавуліть, не заважайте Росії, що робить лад у світі... і скоро зробить! Так сказав товариш Ленін, так говорить товариш Сталін, — то так буде! Ми ще нічого не програли, а виграли львину дозу. Ви згоджуєтесь, господин українець?!”

“Так, вам пощастило...”

Мені тяжко було погоджуватися з хижим азійцем про “львину дозу”, хоч він мав рацію. Большевики досі лише вигравали... І вигравали з щедрої руки християнського світу, в якому чинили хаос і який так нахабно поборювали. Завдяки інертності і слабодухості християнського світу горстка московських відкидків, що назвали себе комуністами, під час першої світової війни захопили розбоям шосту частину земної кулі — в тім числі й вільну Україну, що першою в бою підставила їм груди. Завдяки цьому ж таки християнському світові московські большевики в другій світовій війні вилізли з могили, втримавши своє й загарбавши половину Європи.

*) Румуни.

У цій "полеміці" ми проскочили Розенгайм. Десь на півдорозі до Мюнхену авто зупинилося біля американської військової бензино-наливної бази. На широчезному задротованому полі лежали тисячі бочок з бензиною. Цю бензино-наливну базу обслуговували самі негри. Ленінградський чекіст, вийшовши з авта, попанібратському поплескав величезного добродушного негра, як це часто показують москалі свій демократизм перед чужими.

"Рашн! Рашн!" заверещав негр і на radoщах вишкірив білі зуби. Ленінградський чекіст схопив його в обійми, а той, захоплений доступністю советського офіцера, обняв його. Тимчасом псковський пролетарій, йорзаючись, не втерпів і вискочив з авта. Негр пішов по бензину.

"Запитайте, товаришу капітане, цього чорнопикого, чому чорнопикі потвори не виступлять проти американських білих фашистів?!"

"Закрий хавку*), дурню!" вишкірився ленінградський чекіст. "Я сказав уже без тебе."

"Товаришу капітане!..." Псковський пролетарій, здавалося, з люті до американців заплаче. "Скажіть чорнопикому, що білі американці живуть, як боги, а чорнопикі, як невільники... що їм білі навіть не дозволяють притиснути білу дівку... Хай роблять революцію, а ми їм допоможемо!"

"Чого горланиш?! Сам знаю, що казати!"

"Е-ех!" застогнав псковський пролетарій. "Доберемося скоро й до Америки... Тоді погуляємо!"

З бензино-наливної бази вийшов негр і поставив ленінградському чекістові під ноги бак. Помітив-

ши в мене на руках кайдани, спитав, чи я генгстер. Ленінградський чекіст відповів, що я політичний генгстер. Негр здивовано глянув на москаля і розкотисто засміявся. Ленінградський чекіст зніжковів. Тоді негр, сказавши щось глузливе, порахував енкаведистів, а потім показав на мене. Ленінградський чекіст принизливо зміряв його і, рвучко обернувшись, заліз до авта.

"Що вам сказав цей чорнопикий?" не втерпів псковський пролетарій.

"Замовчи!" відгризнувся ленінградський чекіст.

Тимчасом негр відпровадив енкаведистів глузливим реготом і пішов до бази.

Деякий час ми їхали мовчки. Ленінградський чекіст сидів насуплений. Він ніяк не міг забути негра, який, наскільки я збагнув, з глумом зауважив, що три озброєні енкаведисти везуть у кайданах одного політичного в'язня. Але я не показував вигляду, що зрозумів це. Я просив Бога, щоб ще раз сталося щось подібне. І це незабаром, ніби з Його волі, сталося. Нараз енкаведистів знову зупинила американська патруля. Але цього разу американець зажадав паперів. Ленінградський чекіст неохоче подав йому. Американець кинув на мене оком і різко спитав, хто я.

"Німецький військовий злочинець!" відповів енкаведист за звичкою.

Американець став від енкаведиста чогось вимагати. Енкаведист почав американцеві щось доводити. Між ними зав'язався словесний поєдинок. З усього цього я зрозумів, що американець наказав ленінградському чекістові зареєструвати мене у Мюнхені в американській військовій командатурі. Я був схвилюваний

*) Закритий рот.

цією історією до глибини душі. Коли авто рушило, в моїй голові був уже готовий проєкт, як мені звільнитися з кайданів. Для цього треба було лише використати відповідну хвилину.

II

Незабаром ми в'їхали в якесь містечко, і енкаведисти зупинилися налити в радіатор води. Я сказав ленінградському чекістові, щоб відпустив мене на кілька кроків для природної потреби. Він виглянув з авта. Автострадою сюди-туди курсували американські авта, а на хідниках повно було військових і цивільних. Це містечко, очевидно, знаходилося поблизу Мюнхену. Коли б я виліз з авта, мої кайдани стягли б юрбу. Тим більше на них могли б звернути увагу американці й запитати за мене. Це довело б до непотрібного інциденту. Большевики, звичайно, в фіналі мене виграли б, зв'язавшись з Інсбруком телефоном, але краще було б до цього не доводити. Ленінградський чекіст, певно, добре це зважив і різко відповів:

“Доїдете до Мюнхену...”

“Дозвольте мені тепер.”

“Доїдете до Мюнхену!” вперто відповів енкаведист.

“Випустіть мене з авта!” сказав я рішуче. “Бо я кричатиму...”

“Заткніться... або я всаджу вам кулю!...”

Я знав, що він мусить відвезти мене на місце живим, тому сміливо сказав:

“Стріляйте... або випустіть мене з авта!”

“Вам не соромно виходити в кайданах?”

“Ні! Я не соромлюся. Вам також не раджу, бо мене закували американці. А хтось питатиме, то так скажіть.”

“Ладно, я вас розкую, але будьте обережні...”

Старший лейтенант, а особливо псковський пролетарій, дивилися на мене так, неначе хотіли з'їсти.

“Розкуйте, товаришу капітане,” сказав псковський пролетарій. “Нехай іде... Якщо тікатиме, то я з нього зроблю друшляк...”

“Навіщо,” сказав я. “Я хочу бути в своїй формі.”

“Ну, ну! Не прикидайтеся,” закінчив ленінградський чекіст і відімкнув кайдани. “Милости просимо, господин українець! “Москалі” також мають душу. Відпровадь його, Петька!”

Без ненависних кайданів у мене неначе вирости крила. Псковський пролетарій прямував по моїх п'ятах, тримаючи в кишені руку. Коли я став, він вилупив на мене очі і глибоко задумався.

“Про що ви так тяжко думаєте?”

“Не можу розв'язати однієї загадки. Коли стріляєш у людину, то одна падає навзнак, а інша ниць... Да! А чому, не знаю... Я перевірів це на досвіді. Просто, чортовщина...”

Він сказав це з такою щирістю, що в мене від жаху затерпло тіло. Я відвернувся від нього і мовчки попрямував до авта. Ленінградський чекіст весело зауважив:

“Я певен, що вам ліпше без кайданів.”

“Звичайно. Для мене і для вас.”

“Чому?”

“Бо не муляють мені рук, а людям очей. Зрештою, якщо боїтеся мене, то можете знову закувати.”

“Чудак-человек... Я вам сказав, що з наших рук ніхто живим не вислизнув. Але ми вас волиємо не мертвого. Тому пропоную жити з нами в мирі. Тільки без віроломства! Згода? Я мушу вас живого доставити до Авгсбургу. А там — робіть, що хочете.”

Дізнавшись, таким чином, куди мене везуть, я дихнув легше. В Авгсбурзі я мав багато знайомих, серед яких були очайдухи. Вони могли мене викрасти або відбити. Я мусів лише подати вістку... і все було б у порядку. Ця надія мене окрилила.

За хвилин п'ятнадцять ми в'їхали в Мюнхен. Була полуднева пора. Перший липневий день, розжаривши обвуглені квартали, ліниво відходив, давши дорогу вечірній прохолоді. Обшарпаний, поранений, обсмажений Мюнхен жив життям пошкодженого але незнищеного мурашника. Ми сунулися черепашачим ходом.

Я пильно дивився в опущене віконце. Вулицями, між купами цегли й каміння, сновигали заглиблені в себе короткоштанні баварці і жваві кокетливі баварки. Вони сміялися, жартували, обнімалися, одне слово — жили повним життям, немов би були переможці. Поміж ними напевно були колишні гестапівці, що недавно змили з себе сліди крові. Але вони ходили вільно, а я — без злочину — сидів між узаконєними християнським світом злочинцями, які прилюдно везли мене до різниці... Ось це продовгасте нарівні з моєю головою віконце! З нього можна вистрибнути сторч головою... Розіб'єшся! А пощастить підвестися і скочити в юрбу, то хтось з вчорашніх демонів, що оце хо-

дять з янгольським виглядом, послужливо віддасть утікача своєму вчорашньому смертельному ворогові... E-ex! — Я відвернувся від віконця й закурив цигарку.

Авто поволі перетяло місто. Звернувши на пустинній околиці наліво, котилося кілька хвилин бічною дорогою — між містом і полем. Енкаведисти, замість до американської командатури, привезли мене “зареєструвати” до репатріяційного табору.

Цей табір містився в колишніх німецьких казармах. Я попав до двоповерхового будинку, в якому колись мешкали німецькі старшини, а тепер советські. Ми ввійшли до нього гуртом, щоб моєю присутністю не викликати в репатріянтів підозріння і не внести замішання.

По сходах я вийшов в супроводі моїх сердюків, кількох місцевих советчиків та двох “катюш”*), що зустріли нас на ганку. Мені сказали сісти в задратованій фіранками кімнаті. Досита розглянувши мене, ватага розбрилася по кімнатах. Зісталось лише двоє: лєнінградський чекіст і якийсь молодий військовий з кругловидим жіночим обличчям. У цього енкаведиста кривавився на грудях орден “червоного прапора”.

“Цей парень**) до ваших послуг,” звернувся до мене лєнінградський чекіст, показавши на орденосця. “Просіть у нього, чого захочете. Не соромтеся! Які ви любите цигарки?”

Я відповів, що цигарок не потребую.

“А що хотіли б підрубати***)? Курку, смаженого крілика, свинячу котлету чи яєшню?”

*) Так в Україні звуть москочок.

**) Хлопець.

***) Попойісти.

Згадавши, що скоро мені бракуватиме сил, я сказав дати чогонебудь, але багато. Він, мабуть, згадавши про мій інсбруцький апетит, посміхнувся і вийшов до протилежної кімнати.

За хвилину одна з "катюш" поставила передо мною яешню, шматок курки і з пів крілика. Я хотів зареготати: грабівник удавав передо мною великого пана.

Тимчасом, як я їв, у сусідній кімнаті горланили енкаведисти й гістичним сміхом заливалися "катюші". Це заговорив алкоголь. Я нащулив вуха.

"Я йому дам горілки!" заглушив усіх ленінградський чекіст. "Хай вип'є сволоч!"

"Ти опупів?!*) Фашистові?... " гамував хтось.

"Ти, звичайно, прав, але він вередує..."

Орденоносець витріщився на двері. Але якраз двері відчинилися і до нас ускочила спітніла "катюша" в нічному халаті.

"Випий! І кинь тужити!" сказала вона до мене, хитаючи пляшкою від втрати рівноваги.

Я відповів, що не п'ю.

"Випий, мій хлопчику... і буде легше. Ну, бери..."

"Я зовсім не п'ю," сказав я рішуче.

Вона облизала пересохлі губи.

"Зовсім?"

"Зовсім."

"Зовсім!" перекинула "катюша". "То котися ковбасою!"

Вона глянула на мене з погордою і вийшла.

За пів години я зійшов в оточенні енкаведистів до

*) Чи ти в глузду з'їхав.

авта. Трохи пізніше вийшов ленінградський чекіст з "катюшею". Перед від'їздом він ляснув її по стегні.

"Завтра я до тебе заскочу!" сказав він.

"Катюша" вщипнула його і розсміялася. Низькочолій лейтенант пустив мотор, і ми вирушили в дорогу. За табором ленінградський чекіст нараз зареготав.

"Сумно мені, господин українець!" сказав він до мене.

"Чому?"

"Бо ви ніколи не побачите під боком живої жінки..."

Я пильно глянув йому в захмелені очі.

"А що зі мною зробите? Застрелите, як Євгена Складєвича, чи повішаєте?"

Енкаведист стрепенувся, неначе його щось ужалю.

"А ви звідки про нього знаєте?"

"Мені казав Дадашев..."

"Значить, ви його не зрозуміли. Женька*) ще живе... Але, звичайно, ми його пристрілимо! Виконає одне завдання... і ми його пристрілимо в дорозі на родину."

"А мене?"

"Ви вмиратимете помалу... Ну, скажемо, з пів року! Знаєте, що це значить?"

Я знизав плечима, хоч це було мені відоме. Ленінградський чекіст весело засміявся.

"Не знаєш?" вигукнув псковський пролетарій. "Це значить, що сьогодні тебе поставлять на лід, а завтра на розжарену залізну підлогу; післязавтра дадуть

*) Тобто — Євген.

тобі оселедців, але не дадуть води, а ще післязавтра наллють у твоє піддувало*) рицини... А ти все будеш жити..."

"Що ти верзеш, недоумку?!" спинив його низькочолоий лейтенант.

"І не верзу! Я так лікував цих типів у Києві!"

"Хочеш дістати в зуби?" промимрив напівсонно лєнінградський чекіст.

"Подумаєш?! Кого мені боятися? Це зістанеться між нами..."

Він люто зміряв мене й відвернувся. Лєнінградський чекіст чмихнув димом і розплющив очі.

"Усе це ерунда, господин українець! До цієї мазні**) ви себе не допустите. Нам багато не треба. Подасте нам адреси деяких ваших самостійників і тільки. Для вас це простіше простого. Ви ж їх знаєте."

Я відповів, що нікого не знаю.

"Згадаєте. Для цього матимете досить часу... і скажете! Ви ж любите життя... і сонце, пташечок, травичку... Отже будете ці штучки мати, якщо захочете. Ще більше! Вас безкоштовно пішлють до Сочі чи Гагрів або Ялти, Алупки чи Євпаторії***), куди захочете, — щоб ви про тих самостійників, що мріють у нас забрати Україну, написали книгу..."

У мене від цих слів немов би загорівся мозок... А в цей час на небі пливли чорні хмари. Тяжкі, олив'яні. Клубочилися, як змії, вкриваючи мороком збезчещену землю... Авто час від часу проїжджало між га-

*) В рот.

**) Тяжких тортур.

***) Славетні кавказькі і кримські курорти.

ями. До них було лише кілька метрів... до цієї зеленолистої повені... Але до біса з фантазією! Щоб перемогти цей простір, я потребував лише секунди... Однієї секунди з розтрачених тисяч... Я міг зараз кинутися у це продовгасте віконце, але й тут мені бракувало секунди, вартнішої за першу. Енкаведист упіймав би моє тіло на півдорозі. Тому я мусів цю секунду в нього вирвати! Мій мозок не вкладався в череп... Ударити в ніс? Під щелепу!... Кволий удар — без розмаху... Не запаморочить. Я далі ламав голову... Перебираючи пальцями в кишені, раптом натрапив на тютюн. У моїй голові відразу визріла думка: сипнути п'яному енкаведистові в очі — і крізь вікно! Я почав м'яти тютюн з скаженою завзятістю...

Незабаром у мене була повна жменя тютюнового пилу... Я висовував руку з кишені так тихо, що цього руху не зафіксував би найчутливіший механізм. Але раптом по авті затарабанив дощ і великими краплинами влетів крізь віконце. Лєнінградський чекіст стрепенувся і вилаявся.

"Зачиніть віконце!" гукнув він до мене.

Я не ворушився.

"Ви заснули?" Він з усією силою наліг на мене й узявся закручувати.

Я зів'яв, як підточена рослина. Але пізніше я дякував Творцеві, що так скінчилося, бо той намір був плодом мого хвилинного безумства...

Незабаром авто несло мене в глибини Авґсбургу. Дощ переставав. Там і тут на вцілілих вулицях з'являлися перехожі. Всі обличчя були чужі. Тимчасом авто перетяло центр міста й понеслося на околицю. Великі

будівлі лишилися з-заду і з'явилися гостроверхі вілли. Між ними, в зеленому завулку, авто зупинилось.

“Викидайтеся, господин українець!” сказав лєнінградський чекіст.

Я вийшов з авта і між ним та низькочолим лєйтенантом попрямував донизу. Біля кожної вілли стояли вартові з автоматичними пістолями. В советських одностроях, з суворими людоненависними обличчями. Це видовище нагадало мені Кремль у Москві і фортеці КП(б)У й НКВД у Києві.

Мої сердюки привели мене до своєї вілли. На порозі їх весело зустріли дві молоді жінки, з усього видно — свіжозорганізовані в репатріяційних таборах “дружини”.

Ми ввійшли до передпокою. У відчиненій кухні “жінки” взялися смажити на німецькій електричній печі кури і яйця. Лєнінградський чекіст, посадовивши мене в протилежній кімнаті, сказав почувати себе, як удома. У відчинених дверях виріс вартовий — величезний гевал — з автоматичним пістолем.

“Отже я вас доставив живого,” сказав лєнінградський чекіст. “Тепер вас допитуватиме товариш Щєрбаков — начальник репатріяційного комітету. Приготуйтеся.”

Я відповів, що вже готовий.

“А поки суд і діло — ви дістанете шамовку*.)”

Я відмовився.

Коли лєнінградський чекіст вийшов, я глянув на вікна. Вони були відчинені й до них було зо три кроки. За вікнами стелився сад. У глибині саду виднілася річечка. Мені бракувало до саду лише два стрибки. Але

*) Іжу.

мене відразу б прошили кулі. В цьому становищі можна було кинутися лише на хитрощі. Я вирішив викликати гевала на розмову, і спитав у нього, котра тепер година. Він, неначе зачарований, дивився в одну точку. Але воля магнетом тягнула мене до саду. Я нібито від спраги обливав губи.

“Чи не могли б ви принести мені води?” спитав я у нього.

Він не ворушився. Я ще раз зробив спробу його розбудити, але він був глухий і німий. У цих томливих зусиллях пробігло з пів години, поки не з'явився в кімнаті лєнінградський чекіст.

“На ваше щастя, побачення з товаришем Щєрбаковим не відбудеться. Ви зараз поїдете з нами.”

“Куди?”

“Це не ваша справа! Куди нам захочеться.”

Знову авто пірвало мене в місто. Поволі сутеніло. Ми їхали пустельними завулками. Потім, виїхавши на головну вулицю, звернули в поле й десь за хвилину вїхали у браму. Передо мною виросло кілька великих сірих будинків, між якими туди й сюди ходили людські юрби. Це був авґсбурзький репатріяційний табір Гохфельд.

Я відразу опинився в оточенні юрби. Тут було багато цивільної молоді, озброєної пістолями, крісами й автоматами. В декого за поясом були гранати.

“Хто це?! Хто це?!” проносився юрбою шепіт, але мої сердюки нікому не відповідали.

Крізь юрбу просунувся до мене військовий з цапиною чорненькою борідкою і в довгому шкіряному плащі. У нього на кашкеті блищала червона зірка, а на ра-

менах — срібні пагони. Він спитав у лєнінградського чекіста, що я за птиця. Той відповів, що я фашист. Але військового у шкіряному плащі, мабуть, ця відповідь не задоволїла, і він спитав у мене. Юрба нащулила вуха. Скориставши з присутності стількох людей, я став говорити відверто.

“І ви посміли виступити проти батьківщини?!”

“Нї,” сказав я. “Я виступив в обороні своєї батьківщини.”

В юрбі створилося замішання.

“Хоч ви запеклий ворог, але мені подобається,” сказав військового у шкіряному плащі. “Говорите, як думаєте. Це добре. Менше буде клопоту...”

Дальша розмова для советчика була не вигідна. Тому він з кількома озброєними молодими людьми, між якими вирізнялася постать головатого матроса, відвів мене на другий поверх до темної кімнати.

“Це буде ваша тимчасова хата,” сказав військового у шкіряному плащі.

Я ще як слід не оглянув кімнати, в яку з коридору лилося світло, як за мною зачинилися двері.

III

Я ліг на ліжку. Перші хвилини лежав бездумно, як кожна людина, що хоче відпочити від тяжкої фізичної й духової втоми. Потім поволі став рухатися, випростовуватися. Далі підвівся, сперся спиною на стіну й закури́в цигарку.

Перша думка була — обстежити свою нову квартиру. Стягнув з себе черевики і скрадливо пробрався до

кімнати. Зачинене вікно було незагратоване. У проти-лежному будинку, за задратованими вікнами, горіло світло. Його відблиски зменшували в моїй кімнаті темряву. Обстежуючи кімнату далі, натрапив на стіл і стілець. Це були всі меблі. У дверях крізь дірку протікало з коридору світло. Я взявся шукати вмикача, але всі пошуки були марні.

Повернувшись до ліжка, запалив сірник і глянув на стелю. Там стирчала лампочка. Вмикача на стіні не було. Він, мабуть, був у коридорі. Я знову ліг на ліжку і став думати про втечу. Вогонь у моїй голові вгасав, нерви зрівноважувалися і я, на превеликий подив, почав до цієї справи підходити з холодним розумом.

Тут для втечі міг використати лише вікно. Але це було б ризиковано. Під час стрибка з другого поверху можна було зламати голову. Я навпомацьки став обстежувати ліжку. На ньому намацав дві вовняні ковдри. З однієї можна було витягти кілька пасів, зв'язати і спуститися на землю. Для цієї роботи мав у годинниковій кишенці два леза. Перед схваленням цього пляну перевіряв, чи немає внизу вартового. Але під вікнами ходив вартовий. Отже здійснення цього пляну було зв'язане з тяжкою перепорою. Тут було більше шансів для смерті. На цьому етапі я ще міг піти іншим шляхом, де мав би більше шансів для життя. Тому вирішив цей плян відкласти і дав волю думам...

У калейдоскопі думок раптом відчув за дверима присутність людини. Хтось вовтузився, наспівуючи чудернацьку пісню. Це, безперечно, був другий мій сердюк. У мене відразу визріла нова ідея. Коли в таборі стихло, я постукав у двері.

“Чого горланиш?” почув я хриплий голос.

“Пусти до вбиральні!”

“Це можна!” Двері відчинив клишоногий і повісплений калмик. Відступивши на три кроки, навів на мене автоматичного пістоля і вигукнув: “Провалюй і не оглядайся!”

Зачинивши в убиральні за собою двері, в поспіху глянув угору. Надо мною було віконце. Крізь нього я міг легко просунутися. Схвильований цією знахідкою, повернувся до кімнати.

Уже було за північ. Праця над пасом забрала б у мене чималий шмат часу. Але до світанку з цим упорався б. Я задумався, чи ще раз пустить калмик до вбиральні, а якщо пустить, то чи не наткнуся ще на одного вартового або, не знаючи місцевости, чи не вскочу кільком у руки. Всі ці питання були для здійснення мого очайдушного пляну дуже важливі. Усе треба було відповідно підготувати й підтягнути впродовж наступного дня, а наступної ночі діяти. Тільки наступної, бо цієї було рано, а по наступній було б пізно. Тому для безпеки я відклав до наступної ночі справу з пасами.

Я заснув у полоні гарячих дум. Уранці виразно чув у кімнаті кроки й людські голоси, але не міг прокинутися. Лише здригався від конвульсійного болю. Потім нараз застогнав, і цей стогін розбудив мене. Хтось немилосердно скрутив мені ногу...

Схопився і розплющив очі. Напроти мене реготав калмик. Крім нього я побачив дебелого засмаглого юнака в зеленому баварському капелюсі. Цей молодик з расовим українським обличчям дивився на мене сумними очима.

“Я вам приніс сніданок, товаришу,” і він показав на стіл.

“Який він тобі товариш?” визвірівся калмик.

“Це за звичкою...”

“Погану маєш звичку!” сказав він з загрозою й додав: “Слухай-но, ти! Пізніше принесеш цій гідрі води, щоб не висохла до допиту...”

Молодик понуро хитнув головою. Обидва вийшли.

Незабаром мій земляк приніс відерце води. З ним був інший сердюк, що змінив калмика. Цей дрібний закислоокій тип, що оброслим обличчям нагадав мені партизана з “Чапаєва”, зміряв мене тупим поглядом, чмихнув “козячою ніжкою”*) і поплентався до свого місця.

“Звідки ви родом?” спитав молодик пошепки, позираючи крадькома на двері.

З обережності я сказав, що походжу з Галичини.

“А я з Наддніпрянщини... Бували в нас?”

Я відповів, що під час війни сходив усю правобережну Україну, аж поки гестапівці не зловили й не привезли до львівської тюрми.

“За що?”

“За Україну...”

“А за що схопило вас НКВД?”

“За Україну...”

Він сумно похитав головою.

“А як ви боролися за Україну?”

Я йому сказав.

“Ви писали проти партії... уряду?...”

*) Зігнена саморобна цигарка.

“Проти партії, уряду, Сталіна, Хрущова... і взагалі проти московського розбою в Україні.”

“Господи... і ви не боялися?”

Я сказав, що ні. Мій земляк від страху здригнув і зі стогоном ухопився за миску.

“Пропали ви... Ви знаєте, що вас чекає?... Вас таке чекає...”

Я відповів, що знаю.

“Вас потнуть, як папір... або живим сплять... або... ви ніколи не уявите, що вони з вами робитимуть... Ех! Пропали ви...”

“Знаю... Також знаю, що ви не можете нічим мені допомогти.”

“Правду кажете,” і він зітхнув. “При всьому бажанні... Але мене не випускають з табору.”

“Знаю... Тому нічого від вас не вимагаю. Якщо хочете, принесіть мені безпечну бритву. Я скину з себе щітину.”

“О, це я, звичайно, зроблю!”

Схопившись за голову, я думав про свого земляка. Цей стероризований молодень, у напівподібному зо мною становищі, справді нічим не міг мені допомогти. Найбільш, що він міг зробити, — рознести про мене звістку поміж моїми земляками, яких енкаведисти готували до “родіни”. Я твердо вірив у його щирість, але навчений на гіркому досвіді, навіть побоювався запитати — чи нема по той бік будинку вартового. Про це я мусів довідатися без сторонньої допомоги.

Посидівши трохи, я постукав у двері.

“Чого в барабана б'єш?” почув я сонний голос “чапаєвського партизана”.

Я відповів йому.

“Як мусиш, то мусиш!”

Зайшовши до вбиральні, я зачинив за собою двері й висунув з віконця голову. Передо мною широчів порожній задротований двір, за яким виринали з садків гостроверхі робітничі будиночки. За ними дзвеніли трамваї й вирувало життя. Напроти, кроків двадцять від мене, тягнувся праворуч будинок, у якому жили репатріанти. За дротом колосилося житнє поле. Висунувшись далі, щоб ухопити більше простору, я з жахом втягнув голову. Знизу помітило мене троє людей, між якими я впізнав головатого матроса. У мене від хвилювання застукотіло серце. Я ввійшов до “пачки” з неспокійними думками...

За дверима нагло зчинилася метушня. Енкаведисти, напавши на вартового, обклали його останніми словами. Потім усе вщухло. Я не сумнівався, що енкаведисти забили віконце... але перед тим, як зважитися на останній крок, я мусів у цьому переконатися.

Так думаючи, не помітив, як земляк відчинив двері й поставив на стіл зупу. Він у поспіху подав безпечну бритву, шматочок дзеркальця, пензель і мило. Крім того всунув під подушку дві пачки цигарок, запальничку. Я покvapно почав голитися.

“Вони вас знищать у дорозі...” шепотів він у мене над головою. “Я так жалю, що нічим не можу вам допомогти...”

“Не говоріть дурниць. Ви вже мені допомогли...”

Зі сходів почувися кроки. Земляк підскочив до дверей і гнівно до мене крикнув:

“Швидше жери й давай миску!”

Я впав на стілець і вдавав, що з жадобою їм зупинився. Потім обернувся й у дверях побачив головатого матроса. В нього запалилися люттю очі, і він скочив до мене.

“Де ти взяв бритву?!”

“Ніде. Я мав свою.”

“Брешеш! Це він дав тобі!”

“Нічого подібного.”

Матрос від люті аж застогнав.

“Що ти вчинив? ... Що ти вчинив? Чуєш?! Я питаю тебе...”

“Поголився.”

“Е-ех!” він махнув кулачищем перед моїм носом і вишкірився до земляка: “Чого роззявився, мазниче?! Геть звідси!”

І він дужим стусаном викинув хлопця з кімнати і грюкнув за собою дверима, аж задрижали одвірки.

Лишившись на самоті, я сердечно подякував своєму землякові за неоцінену послугу, бо після втечі міг вільніше рухатися між людьми, не викликаючи щітливої підозріння.

Ця перемога підняла мені настрій. Я підвівся і, нахвистуючи, почав прогулюватись по кімнаті. Потім вийшов до вбиральні подивитися на віконце. Дверей не зачиняв, щоб показати себе вартовому в мирному стані. Віконце було незабите, лише зачинене. Я міг уночі відчинити і кризь нього спуститися. Внизу вартових не було... В мене радісно застукотіло серце, і я бадьорим кроком зайшов до кімнати.

Закурив цигарку і виглянув з вікна. У протилежному будинку задраповані вчора вікна тепер були від-

чинені. З глибини кімнати сіріла якась постать. Я почав за нею стежити. Незабаром ця постать наблизилася до вікна. Це був американський вояк, чи, може, офіцер — важко було розпізнати. Я хотів відчинити вікно і крикнути. Але лише в'їдливо посміхнувся. Покликати, щоб замкнув мене в кайдани? Я відвернув від нього голову і глянув у боки. Зліва за дротом тягнулося життє поле. Зправа за дротом — також поле, а далі — в густих деревах, стояв залізничний роз'їзд. З одного і другого боку будинку я мусів брати дротяні перепони, а з переднього ще й людину. Але я був готовий до дії в обидва напрямки.

Навдивовижу спокійний ліг на ліжко і став чекати вечора. Перед заходом сонця до кімнати ввалилася енкаведистська ватага. В ній побачив лейтенанта у шкіряному плащі й головатого матроса. Матрос поставив на стіл відерце зупи й чайник кави. Незнайомі були в советських одностроях. Оглядали мене, як хижі звірі зацьковану жертву. Мені дорого коштувало втримати свій спокій. Коли вони вийшли, я випив усю каву й загасив нестерпну спрагу...

Увечорі сонного “чапаєвського партизана” знову змінив калмик. Я його ненавидів усіми фібрами своєї душі. Це був собака. Він лише прагнув догодити своєму господареві, щоб той погладив його й кинув шматок м'яса. Так само служив би іншому господареві і з його волі перегриз би горло першому. Як і минулої ночі, він вовтузився під моїми дверима, тихенько наспівуючи невпинну дику пісню. Коли я мимоволі ногою чи рукою викликав на ліжку шерех, він відразу відчиняв двері й націлювався на мене пістолем і ліх-

таркою. Побачивши мене, шкірив у реготі зуби і зачиняв двері.

У кімнаті густішала темрява. Може вже була десята година... Я мусів братися до праці.

За дня я застелив обома ковдрами ліжку, щоб уночі під них залізи і спідню розрізати на паси. Скинув піджак і заліз. Протягнув руку до кишеньки. Починає чекати? Ще хвилинку... бо може ввалитися матрос ватагою на перевірку... Затаїв дихання. В таборі стояла мертва тиша. Ще хвилинка — і я вийняв з кишені лезо...

Це була надзвичайно виснажлива праця — навіть мацки витинали паси й не спричинили шереху. Але зробив це. Мені здавалося, що виготовлення кожного паса у часі дорівнювало вічності. Але коли в моїх руках опинились чотири зв'язані паси, то відразу відчув, що половину діла зроблено. Я обмотав груди, живіт, пустивши кінці до однієї і другої штанини. Потім надягнув піджак і взувся в черевики. Калмик, почувши шерех, у поспіху відчинив двері.

“Пусти до вбиральні!” сказав я.

“Сьогодні останній раз! Провалюй!”

Він спритно відскочив на кілька кроків і звів автоматичного пістоля. Я йшов, а він, як дикий кіт, підступав за мною. Коли я взявся за двері, калмик вигукнув: “Не зачиняй!”

У мене неначе спинилася кров.

“Не грай дурня!”

“Не зачиняй, кажуть тобі, бо вистрілю!”

Палаючи від гніву, я вступив до вбиральні. Калмик, скривившись у реготі, став напроти мене.

“Ламається, як панна! Ворушися до пачки! Живо!”

Мене душило сто чоріть, коли вертався до кімнати. Але це було не з розчарування, а з найлютішою ненавистю, що кричала в мені, закликаючи змагатися з ним силою до кінця. Я поволі почав заспокоюватися. Значить, так мало бути! То не була моя пора, у прихід якої я вірив з таким фанатизмом, як у прихід ясною дня після ночі. Але я не міг... і не мав права чекати на неї, а шукати її і серед оманливих схопити справді. Тому я мусів повернутися до першого і останнього пляну — визволитися у вільний світ з кімнатного вікна. Цієї ж ночі...

Я вліз під ковдру, розпеленався, зачепив паса за більще ліжка й почав очікувати, щоб приспати одного диявола, а другому нагло скочити з вікна на голову... Але калмик ворушився, наспівуючи свою вбивчу пісню. В цьому нелюдському чеканні я найбільш жахався, щоб часом не заснути. Тому слинив пальці й натирає повіки. Коли цей засіб здавався непевним, я щипав і кусав собі руки. Вже давно було за північ, а вартовий вовтузився. Незабаром мусіло розвиднятися. Мене почала трясти пропасниця...

Я тихо підняв черевики, зв'язав і повісив на шию. Став повільно підводитися. В цю мить з коридору докотився до мене хрипливий подих. Мій сердюк нарешті задрімав. Я поволі зсунувся на підлогу і взявся за віконну ручку. Відсунув і одним рухом потягнув до себе. Залунав залізний скрегіт... Але я не злякався. У мені вже працював інстинкт. Зопалу надушив на раму... але вікно стояло на місці... Впершись ногами в підлогу, я надушив руками й головою... Мої вправи розбудили калмика. В коридорі зчинився крик. Збаг-

нувши, що вікно знадвору забите, я поставив ручку на місце й ускочив під ковдру. Засунув пояс під матрац і заплющив очі. В цю мить відчинилися двері, і мене пронизало світло. Калмик радісно зареготав. У будинку загремів тупіт. Ще мить і на мене націлилося гроно ліхтарок. Від цього колючого світла, здавалося, прокинувся б мертвий. Щоб відкинути підозріння від свого наміру, я схопився і з удаваним страхом скрикнув:

“Хто тут?! Хто ту-уут?!”

“Свої!” озвалася ватага, регочучи.

“Чого вам треба?”

“Нічого.”

“То якого дідька не даєте спати?!”

Головатий матрос злісно плюнув і зачинив двері.

“Ти видумав, йолопе!” вилаявся він до калмика.

“Чесне комуністичне слово — ні... Він утікав...”

“Ти спав, заразо, і тобі привиділось у сні!”

“Чесне комуністичне слово — ні...”

“Замовкни, косоокий щуре! Він не сміє тікати!...”

Коли ж утіче, я злуплю з тебе шкіру...”

У коридорі стало тихо. Я не переставав думати про свої страшні невдачі в дорозі до Авгсбургу й на цьому заклятому місці. До останньої хвилини була лише омана й жадного проблиску волі. І тоді і тепер я міг виграти волю лише своєю смертю. Я ще раз переконався, коли виглянув з вікна й побачив унизу напроти себе вкопаного вартового. Але для смерті я мав достатньо часу. Тепер я думав тільки про волю, для якої призначення тут не було. Воно чекало на мене десь інде...

Вранці знову відвідала мене ватага. Оглядала зі зловтішним захопленням. Головатий матрос щось

шепнув на вухо якомусь військовому. Той пирхнув сміхом і з радости захитався. За ним засміялися інші. Я в огидою обернувся і, коли вони вийшли, заснув.

Прокинувшись, побачив перед собою нового серцяка. Цей гарний юнак, з маленькими чорними очима й по-татарському піднятими бровами, усміхнувся й поклав на їжу. Я сів за стіл, а він причинив двері і, спершись на одвірок, почав бавитися автоматичним пістолем.

“Неважно тут, братіку,” сказав він чисто по-московському.

“Неважно,” відповів я.

З його блискучих очей лилося співчуття.

“Тут пів біди, але далі буде кепсько... Защо тебе хапнули?”

Я насторожився.

“За крадіж і грабунки.”

“Ні, товаришочку! Чистити німця нам дозволено і на це нас не садять. А як хто залізе далеко, то придержать, але охороняти не будуть. Ти, мабуть, політичний?”

Я з іронією зміряв його.

“Ти про це знаєш ліпше за мене.”

“Ні, товаришочку! Це тайна... Може пізніше знайму, але тепер не знаю. Кажі, не бійся!”

Зрештою, чого я мав його боятися? Сказав юрбі, що ще і йому скажу, щоб довідатися, куди цей сентиментальний москаль хилить. Вислухавши мене, він глянув жалісними очима.

“Ти виступив проти Росії?”

“Еге ж! За вільну Україну.”

Він витрищився на мене, мов на божевільного.

“Хоч ти вчений, але мало друкований,” і смутно похитав головою.” Вибач мені, що так сказав, але я простий чоловік, а таким прощається. Але ти повинен знати, що Росія нікому не віддасть України... До своєї смерті! Чому? Бо Росія без України порожнє місце... Росія про це знає і тому нищить кожного, хто писав про Україну. Пам'ятаєш ваших гетьманів... і, звичайно, Шевченка... Що з ними було?... А тепер Йосиф Вісаріонович?... Краще? Вганяє вас живими в землю, душить, палить... Усіх, що трохи з головою. Звичайних і з партійними квитками. Навіщо ж ти бився об мур головою? Дарма йшов на смерть? А ще вчений... Жаль мені твоєї головоньки!”

Зупинившись, він чекав моєї відповіді. Я з'їв зупу й мовчки ліг на ліжко... Ми були зворотньо протилежні люди. Він — хижак, що міцно тримав жертву, щоб її спожити, я — жертва, що очайдушно рвалася на волю, рятуючись від смерті. Але навіщо він називав усе це своїми іменами з драматичним співчуттям до мене? Безперечно, він був провокатор... мав якусь ціль, але яку, я ніяк не міг додуматися. Тимчасом він вів далі:

“Паскудні твої справи. Таких людей у нас вішали. Тепер — не знаю. Росія виграла війну, — вона сильна й з веселим духом. Можливо, не пішло тебе мертвим у землю, а живим на Колиму, або на атомні виробні. Але це ще гірше... Там ти року не витягнеш... А жаль тебе... молодий ще...”

У будинку почувся тупіт. Мій сентиментальний сердюк співчутливо похитав головою й вийшов, сказавши, що скоро повернеться.

Лишившись на самоті, я в'їдливо усміхнувся. Я мав москалеву душу, як свою кишеню. Підступний у прагненнях, неперемінливий у засобах, тріумфуючий у перемозі й безпощадний у втриманні. Але сентиментальний у безпощадності! Не дарма на українській землі ходило крилате прислів'я: “Не вір москалеві, як собаці”. Не вір його облесливо-підступній мові, фальшивим зітханням, брехливим обіцянкам і не розраховуй на його пощаду. На шляху до мети спочатку він орудує солодкими речами, потім, ридючи, тортурє душу й тіло і в цих тортурах ламає велетнів... Бо кожна жертва до суду і після суду від світу ізольована. Її можуть засудити, скажемо, до розстрілу чи повішання, але по вирoku розтягнути смерть у муках на довгі роки. Тому лише від уяви цієї апокаліптичної смерті найвитриваліші політичні в'язні сивіли й говорили на показовому суді те, що їм сказали енкаведисти у в'язниці. Мій сентиментальний сердюк з маленькими й темними очима й татарськими бровами, безперечно, був завершенням цієї збірної людоподібної потвори. Якби оце йому сказали висотати з мене по жилці всі жили, він це зробив би. З риданням і стогоном, але з непохитною безпощадністю. Коли він повернувся, я зовсім спокійно спитав у нього, що сталося в будинку.

“Нічого особливого. Кинули до пачки галичанських фашистів. Двох мужиків і бабу.”

“Защо?”

“Тікали з табору. Кілька змилося*), а цих накрили**). З ними змився той калмик, що стеріг тебе.”

“Він же стеріг мене як пес?!”

*) Втекло.

***) Впіймали.

“Спеціально, щоб змитися.”

“Але він бажав волі, як і я?!”

“Коли б він дав тобі волю, то відібрав би в себе В Росії всі інородці — вовки. Всі нас ненавидять і тільки шукають дірки, щоб вилізти.”

“То розпустіть їх, — навіщо з ними мучитеся?”

“Ти що? Смієшся?! Поставити хрест на Росії? Хіба ми проживемо без України, Білорусі, Кавказу, Дону, Карелії, Туркестану, Сибіру? Без голови? Ні, товаришочку, так не буде!”

“В такому разі далі будете жити як на вулькані?”

“Краще на вулькані, ніж на порожньому місці...”

Пронизливий жіночий вереск і стукіт у двері обірвав нашу розмову. Мій сентиментальний сердюк виїхав і попрямував довгим коридором. До мене долинула розмова між ним і дівчиною. Потім він знову вступив до моєї кімнати.

“Темна, як чобіт. Я не розумію, навіщо вона сидить у пачці? Кричить, плюється і ні в зуб ногою по-російському. Каже, що кинеється з вікна на вулицю. Оце випустив її до вбиральні.”

“Чи можу на неї глянути?”

“А чому? Там така розмальована морда!”

У цю хвилину дівчина з'явилася в коридорі. Дівчалася додолу і схлипувала. Я з нею привітався. Почувши рідну мову, оживилася, стала. В неї було побите обличчя, з глибокими синяками й засохлими патьоками крові.

“Може, хочеш з ним посудачити?*)” сказав сердюк

*) Поговорити.

до неї з глузливою посмішкою. “Це чесний пасажир. Зайди-но!”

Підморгнувши до мене, відійшов до сходів, а дівчина обережно підступила до порога. Я їй сказав, хто це, і вона, ридуючи, розповіла про себе. Ця молода дівчина походила з Галичини. Кілька років примусово працювала поблизу Авгсбурга в німецького селянина. З закінченням війни добровільно лишилася на попередньому місці, щоб не їхати на “родину”. Але в селищі, де перебувала вона з земляками, несподівано вдерлися енкаведисти, схопили її разом з іншими й відвезли американськими автами до цього табору. Сьогодні під час масової втечі її впіймали й побили до крові. Скінчивши цю історію, вона в розпачі скрикнула:

“Я не поїду до Большевії! Я все одно втечу! А ні, — то вискочу з вікна... або склом переріжу собі жили...”

“Вас тут довго не триматимуть,” заспокоював я її. “Може й завтра будете на волі. Ви добре знаєте Авгсбург?”

Вона кивнула головою.

“А знаєте, де український комітет?”

“На Юденберг 8.”

Я ще раз заспокоїв її, що вона незабаром вийде з табір. Дівчина попрямувала з роз'ясненими очима до кімнати. Я також був радий, діставши важливу адресу.

Після безсонної ночі я хилився до сну. Незабаром задрімав, але раптом схопився від тупоту в будинку. В коридорі когось били й від нелюдського стогону жертви, здавалося, дрижали стіни. Потім зависла тиша. А за хвилину до мене завітав сентиментальний сердюк.

“Галіціяни вже в таборі. Я не сумнівався, що так

буде. Навіщо цю темряву тримати в пачці? Таких, як ти, — розумію... Там тепер смажаться латиші."

"А за що ви їх смажите?"

"Воювали, ідіоти, з Росією за Латвію... Хрін з ними! Привели, а я замкнув."

"Що ж ваші робитимуть з ними?"

"Відправлять до Росії! Але поки підійдуть товарів поїзди, цього дрантя буде тут повно. Їх трохи знекровлять і випустять у табір на прогулянку, а пачку заповнять іншими. Я про це дрантя не думаю..."

"А про кого ти думаєш?"

Він глянув на мене щілинками.

"Про тебе... Ти звідси ніяк не змиєшся. Тебе охороняють, як генерала. Дуже охороняють... Той, чи інший, що був німецьким салдатом, припустимо, забив двох чи трьох росіян. Ну й чорт з ними! У нас людей багато. А ти пропагандист... Ти закликав свій нарід проти Росії... І тому тебе одного тримають. Ти сам ніколи не втечеш із пачки..."

"Я й не думаю тікати."

"Чому?" і глянув у коридор, потім пильно на мене. "Коли б я був на твоєму місці, то спробував би. Однаково смерть... А при втечі — може, і пощастило б. Це єдиний вихід. Умреш — умреш... а, може, врятуєшся."

Я вже бачив, що маю до діла з хитрим провокатором, але його цілі ніяк не відгадував. Тому був заінтригований докраю.

"Про це я навіть не думаю, бо не здатний на такі речі."

"Чому? Це зовсім проста справа. Спробуй уночі з убиральні... Слово чести, спробуй!"

Я злегка почав показувати, що влізаю в тенета.

"Полетіти стрімголов донизу?"

"Недотепний ти... А ще вчений?! Зорганізуй шнур... або, навіть, роздери і зв'яжи сорочку й кальсони..."

"Ні, я не наважуся... Я не знаю місцевости... та й вартовий не дозволяє зачиняти в убиральні двері."

"Єрунда! Цієї ночі вартуватиму я. Ти спустишся, візьмеш направо і в жито... в жито... Я стрілятиму лише тоді, коли ти будеш у полі... Рятуй себе! Хіба ти не хочеш жити?"

"Звичайно, жити я хочу, але не можу зважитися... А, зрештою, я подумаю. Слухай, чи не краще було б розкаятися перед Сталіном?"

"Ти зовсім одурів! Роби так, як я тобі кажу... Я — російський чоловік!... у якого в грудях б'ється серце, хоч ти цьому не хочеш вірити... Подумай і скажи мені ввечорі."

Коли він вийшов, я ліг з розжареними думками... Навіщо він провокував мене? Щоб під час утечі вбити? Я сумнівався в цьому. Енкаведисти покищо моєї смерті не бажали. Я ніяк не міг знайти ключа до цієї головоломної загадки.

Між тим, шаленіючи від злоти, я вирішив з сентиментальним дияволом побавитися. Кожних десять-п'ятнадцять хвилин виходив до убиральні й заглядав у віконце. При тому кілька озброєних людей мене побачили, але вдали, що не помітили. Енкаведисти на сполох не били. Коли під час другого чи третього спосте-

реження скочив на підлогу, то побачив у дверях свого “добročинця”. Він підморгнув до мене і вдоволено всміхнувся. Я сподобав цю гру і стукав знову, а той відчиняв мені. В цій грі швидко проходив час, наближаючи мене до ночі, яку я наскрізь хотів провести в забаві з енкаведистами.

Десь о восьмій годині зайшов мій “добročинець” і, похитуючи головою, сумно промовив:

“Не пощастило тобі, брате! Запізнився...”

“Забрили віконце?”

“Приїхали по тебе... Зараз тебе транспортуватимуть.”

Цю новину я сприйняв з радістю, щоб вирватися з зачарованого кола.

“Хто приїхав?”

“Начальник розвідки в Австрії... Хотів я допомогти тобі, але не вийшло. Така, мабуть, твоя доля. А жаль тебе. До сліз...”

Моя огида до нього перейшла всі межі.

“Дякую. Але на прощання скажи мені: навіщо ти провокував мене до втечі?”

Він глянув з докором і скорбно всміхнувся.

“Вір або ні, товаришочку, але я ніколи не зробив би цього для нещасної людини...”

Коли він вийшов, я подумав: “Боже?! Навіщо Ти створив таке створіння?”

IV.

Незабаром по цьому завітало троє: лєнінградський чекіст, низькочолий лєйтєнант і головатий матрос. Лєнінградський чекіст сказав мені зібратися в дорогу.

“Візьміть ковдру і хліба, а то застудитесь і згоднієте та, чоґо доброго, витягнете в дорозі ноги. А ми ще нам потрібні.”

Я взяв одне і друге. Ми вийшли з кімнати. В напівтемному коридорі сентиментальний сердюк кинув на мене печальним поглядом, але в цьому погляді я відчув іронію.

Я сходив донизу з лєнінградським чекістом. У кількох кроках за моїми плечима головатий матрос іржанням щось тихо розповідав низькочолому лєйтєнантові. Той похмуро вгамовував його.

“Це був би цирк!” — сказав матрос голосніше, не стримавши свого захоплення. “Трохи полазив би по стіні, посовався б, повисів би, а тоді ми йому зробили б гарячу купіль.”

“Слухай, Ванька! Це вже ми чули...” вишкірився до нього лєнінградський чекіст.

Головатий матрос вдоволено пирхнув сміхом.

Це оповідання без сумніву стосувалося до мене. Я аж тепер розшолопав таємничий задум сентиментального сердюка й мимоволі посміхнувся. Так, він був найпотворнішою худобою, яку я досі бачив!

Тимчасом я зійшов донизу. Між двома будинками, в глухому місці, стояло три машини. Дві особові і третя — американська воєнна тритонівка. Між автами ходило кілька озброєних червоноармійців, розганяючи цікавих репатріантів. Біля забрезентованої тритонівки Дадашев розмовляв з лєйтєнантом у шкіряному плащі. Начальник советської розвідки в Австрії зустрів мене тріумфуючою посмішкою.

Падав дрібненький дощ. Сутеніло. Енкаведисти зупинили мене біля тритонівки.

“Гляньте в авто!” сказав Дадашев. “Може, тепер признаєтеся, хто ви?!”

Я з завмерлим подихом глянув у буду. В темряві буди бовваніли чоловічі й жіночі обличчя. З лівого боку в мене вп'ялилися до болю знайомі очі. Потім заворушилися уста, відбивши майже складами моє справжнє прізвище.

“Чи не так я кажу?”

“Звичайно,” відповів я і глузливо засміявся. “Як ви попали до цієї буди?”

“Так само, як і ви...”

Це був Микола Ковальчук, автор комсомольської збірки “Майдан Тевельова”, — сухорлявий чоловічок з маленькими сірими колючими очима. Той самий Микола Ковальчук, що на початку 1934 року, під час мазових арештів, разом з Лейбою Первомайським викрив моє соціальне походження й загнав мене до енкаведистського підвалу. Він проторував собі дорогу до визнання ціною жертв своїх братів по крові. Я не сумнівався, що тепер, виконавши особливе завдання, він повертався на “родіну” за відзначеннями.

З лівого боку в авті я впізнав ще одну людину. Цього чоловіка з червоними плямами на щоках і з вираженими семітськими очима я знав на київській кінофабриці. З одним і другим сиділи молоді жінки, мабуть, попутні “дружини”. Ця жорстока зустріч вказувала мені, що мене чекає в найближчій майбутності.

“Чого задумалися?” сказав Дадашев. “Хай коні думають, бо в них великі голови! А ви сідайте на ма-

шину. Тільки посередині, щоб не думали про втечу. .
Рухайтеся! Веселіше!”

Я поволі вліз у буду і, зупинившись на середині, сів на якийсь наплечник. У мене були вільні руки! Після фатальної зустрічі ця радісна думка напоїла мене пірою в порятунок і прояснила настрій. Я вийняв пачку з цигарками. До мене пожадливо простягнулися руки. Коли вони схопили по цигарці, я простягнув пачку до своїх “знайомих”. Вони від моєї гостинности не відмовилися.

“Попалися?” промовив Ковальчук, не підводячи голови.

“Попався... А ви?”

“Також...”

Руда веснянкувата жінка, що сиділа ліворуч біля мене, сіпнула мене за рукав. Я опустив голову і, поправляючи під собою наплечник, почав скрадливо вивчати пересувну в'язницю.

Задроповане авто мало дві діри: одну до шоферської будки, а другу на виході. В'язнів ділила від шоферської будки залізна перетинка, доходячи шоферові до плечей. Усіх нас у кузові*) було десятеро. Я сидів посередині — очима до виходу. Ліворуч на лаві сиділо п'ятеро. Перший з виходу — мій знайомий з київської кінофабрики. Поруч з ним — його “подружка”. Далі блідий, мого віку чоловік, з довгим кирпатим носом, впалими щоками й безнадійно пригнобленим виглядом. Останніми в ряді сиділи — веснянкувата руда жінка з випещеним шістдесятилітнім дідуганом. З протилежного боку за Миколою Ковальчуком і його

*) Платформа авта.

“супругою” сиділа прибита горем якась аристократка, час від часу похитуючи головою і стискаючи своєму напівмертвому сусідові долоні. Це теж був не простий панок, з вигляду скорше військовий ніж цивільний. Між ним і шоферською будкою стирчала прикріплена запасна шина*). На ній спинився мій погляд...

Тимчасом на авто вискочило два червоноармійці. Один з шрамом був той, що з Інсбруку з Дадашевим їхав на лови за скитальцями, другого я бачив уперше. Обидва мали автоматичні пістолі. Сказали бранцям і провокаторам стиснутися і всілися на лавах при виході. У шоферській будці з'явився за кермою вояк в американському однострої. Біля нього сів третій енкаведист з німецьким автоматичним крісом. Опинившись у залізному вінку, я лише подумав, — куди поїдемо і як довго будемо в дорозі?

Ми вирушили між патрульними особовими автами. В передньому авті було четверо: два бранці і два енкаведисти, з яких за кермою сидів лейтенант у шкіряному плащі. В задньому, крім шофера в цивільному й Дадашева, я побачив якогось молодика й закутану жінку.

Я мимоволі здригнувся... Сім енкаведистів напоготові! І оцей шофер в американському однострої... Вісім людей на десять бранців, бо провокаторів і їхніх “супружок” я не брав у рахубу.

Становище для втечі було препаскудне, але найреальніше, що нарешті всміхнулося приреченій людині. Один шанс зі ста на врятування, але твердий, відчутливий, якого не було позаду й не буде попереду... Я до

*) Опона.

найменших дрібниць почав вивчати топографію авта, щоб використати все, що лише можна було використати для втечі.

Авта ще котилися авгсбурзькими вулицями. Падав холодний дрібненький дощик. У місті згущалися сутінки. Я почав мерзнути в спину й накрився ковдрою. Коли ми опинилися за містом на рівній автостраді, Ковальчук спитав у мене:

“Защо вас накрили?”

“А вас?”

“Я був у власівській армії...”

“Для чого? Щоб змінити Сталіна на Власова?”

У нього в маленьких очах блиснули люті вогники, і він, засопівши, відвернувся.

“Не говоріть до нього!” прошепотіла по-московському руда сусідка. “Це провокатор... і другий, що напроти. Хіба ви не запідозрили? Ця наволоч нас видала...”

“Про те, що вони провокатори, я здогадався, але що вас видали, то чую вперше. А за які провини везуть вас з цим паном на “родіну”?”

“Краще не питайте... Ви чули про професора Степанова?”

Я, звичайно, чув про нього, але вдав, що ні.

“Не чули про професора Степанова — члена власівського комітету. Ось його везуть зі мною на “родіну”.

Ця звістка мене розчарувала. Невже і інші власівці? Я спитав її про панка, якому жінка скорченими пальцями стискала долоні.

“Це власівський полковник з дружиною. А

той, що рядом зі мною, син білого емігранта з Білгороду. В задньому авті сидить дружина генерала Желенкова.

Мені стало боляче: жадної рідної людини! Я з сумом опустив голову й занурився в свої думи.

“А хто ви будете?” прошепотіла мені на вухо Степанова.

“Українець,” відповів я. “Націоналіст”.

Вона рвучко відсунулась і надулась.

Я знаходився між двома єдинокровними, хоч і ворожими між собою таборами — але однією мірою ворожими до мене. Тепер везли мене на муки й смерть червоні сталінці. Коли б перемогли німці, то, мабуть, тепер везли б мене на муки й смерть білі власівці. Можливо, навіть цією дорогою. О, я їх знав не менш за сталінців! Під час війни, не маючи ні території ні влади, вони були в однаковій мірі україножери й душегуби українського резистансу. Яке тепер мені було діло до білих вовків, яких пожирали червоні?

Я вишукував і передумував до найдрібнішого деталю найменші можливості. Тут, і тільки тут, у цьому просторі, був ключ до дверей моєї долі. Я міг вискочити з-поміж енкаведистів на автостраду. Але відразу вбився б, а коли б і ні, то мене переїхало б заднє особове авто. В цій можливості ключа не було, і я її відкинув. Залишилося дві передні за рухом машини. З одного боку треба було стрибати в вузьку прогалину між брезентом і шоферською будкою через голову професора Степанова, який своїм боком торкався перетинки й спини енкаведиста. Під час стрибка я міг заплутатися й повиснути вниз головою. Тут також не

було ключа. З другого боку можна було вискочити через голову полковника. Цю перепону в найвищому нервовому напруженні я, безперечно, міг узяти. Тут ще трампліном послужила б мені гумова шина. Я зупинився на цій найреальнішій можливості й почав розгортати плян дії...

Я мусів викинутися навкісь — у напрямку авта — щоб ослабити лет і не знепритомніти в падінні. Під час падіння я мусів щонайменше поранити собі долопі. Але ці, навіть дошкульні рани, в перші хвилини не ослабили б темпу мого бігу. Залишилося вибрати для стрибка найвідповіднішу хвилину...

Найліпше було — викинутись серед лісової місцевості або в зеленій околиці якогось селища, містечка, чи навіть міста, — в кожному разі не в місті. В місті я кинувся б в обійми загибелі... Тому в вирішальні хвилини треба було якнайдалі бути від двоногого звіря. Коли я вискочу, впаду і знову стану на ноги, — авта ще будуть у русі. Мое зникнення помітять лише шофер і енкаведист у шоферській будці. Опам'ятаються лише за кілька секунд, але нічим собі не порадять. Задні два енкаведисти не осміляться вискочити, щоб не розбитися або не попасти під патрульне особове авто. Вони чекатимуть, поки не стане машина, на якій їдуть. Машина, з якої я вискочу, також відразу не зупиниться. Отже після стрибка я міг виграти добрих пів хвилини. Крім того на моїм боці була сльота і темрява. Коли, врешті, зупиняться авта й вибіжать енкаведисти, то я вже буду в густій темряві і їхні кулі пролетять повз мене. Якщо ж якась поціліть, то так, значить, мало бути... У мене зашепотіли всі клітинки: “Твоя пора прийшла!”

Вітер з дощем вдирався в машину. Напівсонні бранці, згинаючись, неначе втягувались у себе. Час від часу з їх грудей вилітали тяжкі зітхання. В нервовому збудженні мені ставало гаряче. Я скрадливо дивився у прогалину між брезентом і шоферською будкою. Автострада частіше вривалася в ліси. До них було всього з десять кроків. Енкаведисти гнались, як скажені. Тут я вискочив би з авта лише на те, щоб розплескати об камінь собі голову.

Взагалі між лісами авта котилися швидше. Не було сумніву, що енкаведисти на кожний випадок вжили до бранців протизаходів. Вони, фактично, стосувалися до мене і, мабуть, білого емігранта з Білгороду. Всі інші їхали парами й мусіли чекати на ще більш сприятливі умови. Отже плян з лісами міг кінчитися смертю, а селища не з'являлися. В чеканні на них я проклинав їх останніми словами. В мене над вухом плакала й зітхала Степанова.

“Що з нами буде? Скажіть, що з нами буде?!”

Мені це хникання набридло.

“Нічого особливого крім повішання на одній шибениці.”

“Ні, ні, ні!” простогнала Степанова.

“На жаль, так,” сказав Степанов.” Я хочу з дружиною втекти при першій нагоді.”

“Я не заперечую,” відповів я з сарказмом.

У мене не було ніякого жалю до тих людей, які у становищі большевиків не мали б ніякого жалю до мене.

Час від часу ми почали натикатися на американські патрульні пікети. Вони стояли на перехрестях, навколо розкладеного багаття. Зупиняли авта, щось пи-

тали, а їм відповідав шофер в американському однострої. Нами ніхто не цікавився, і ми, як речі, їхали від пікету до пікету. Тільки енкаведисти не забували, що ми є люди, тримаючи на зупинках автоматичні пістолі наготові.

Між тим ліси густішали, до них можна було подати руку, але не приторкнутися, бо авта поспішали в шаленому погоні. Я досі не знав, куди ми їдемо, бо не побачив жадної розпізнавальної таблиці. Але ця лісова місцевість мало-помалу почала мене переконувати, що енкаведисти везуть нас до Тюрингії, яку недавно піддерли від американців. До цієї частини Німеччини з моїх розрахунків було найближче, хоч я зовсім не знав, скільки часу до неї їхати. Може, годину, а, може, десять-п'ятнадцять хвилин... Я задихався від духоти, шепочучи: пора... пора... пора!...

Проскочивши ліси, авто нарешті вбігло в якесь селище. На темних і порожніх вулицях повз нас проїхало американське джипі. Перед моїми очима замерехтіло-кілька будинків, пробігло дві чи три стіни садків і потяглося поле. Мої нерви натягнулися, як струни. В голові розвихрювався шум. Я наполегливо питав у себе, де ми знаходимося — на советській чи ще на американській зоні... .

Дрібний і колючий дощик сів через отвори в обличчя. Збоку біля мене дригонів власівський полковник. Гнув голову й завзято боронився від дощу. Потім, шесилівшись, зсунувся з лави і став пробиватися в середину. Це була для мене величезна знахідка. Давши йому дорогу, я підсунувся до його місця, але не сів на лаві. Сідати ще було рано. Це я мусів зробити в

останню хвилину. Інакше мене могли розкрити, і тоді я втратив би ключ своєї долі назавжди. Я запнувся простиралом, як хустиною, і вдав сонного...

У цей час авто неначе летіло над землею. В моєму оточенні було тихо: бранці, провокатори й енкаведисти, боронячись від дощу й вітру, схилили голови й куняли. Лише полковникова дружина час від часу схлипувала, хапаючись за свого чоловіка. Моя пора надходила...

Раптом передо мною замерехтіли будинки й дерева. Я налагодився піднятися на лаву. Але авто, вскочивши в місто, нагло почало стримуватись... Я глянув через голову шофера: поблизу, біля освіченого авта, людина махала рукою. Це була американська поліційна патруля. Ми спинилися. Енкаведисти повискакували й оточили авта. Шофер-американець щось говорив з американцями, а потім сів на джипі і від'їхав до міста. Незабаром джипі повернулося, зсадило шофера-американця і зникло в темряві. Тимчасом шофер-американець заговорив до Дадашева по-сербському, сказавши, що дорогу знає. З цієї розмови я збагнув, що енкаведисти просили показати їм шлях, і американці їм показали.

У цей час білий емігрант з Білгороду попросив у майора Дадашева на хвилину зійти з авта. Дадашев відпустив його на три кроки з автоматчиком. Я глянув у прогалину. Ліворуч височів залізний паркан з шпильчастими гостряками. На півтора людського зросту. Безперечно, я міг би його взяти, але тепер повис би на ньому мертвий. Моя пора була за кількасот, а може й кільканадцять кроків звідси... Коли білий емігрант

сів на своє місце, американський серб спитав у Дадашева, коли прибудуть на місце.

"Скоро, дуже скоро!..." відповів Дадашев, шепочучи сербові щось на вухо. "Втомилися?"

"Ні, хочу їсти."

"Ми вас нагодуємо, напоїмо... і при цьому дістанете красуню..."

Мої нерви натягнулися до останнього тембру. Я мав лише кільканадцять хвилин... серед яких міг вирішити свою долю. У нелюдському напруженні мені здавалося, що з хвилини на хвилину мої жили розірвуться. Тому, коли машина вирушила далі, в мені все заговорило: "Зараз ударить дванадцята година!"

Я поволі звівся на лаву і став однією ногою на запасну шину. Авто, міняючи погін, неначе скочило і, мов скажене, кинулося в темряву. Раптом прогуркотіло по повній греблі через якусь ріку. Готуйся! — крикнули в мені мільйони голосів...

Повз авто пролітали чорні стіни дерев, протягуючи до мене руки. Ці листвяні люди неначе кликали мене до себе. Я немов би став марити, але ці маріння відбувалися в повній притомності. В ці критичні секунди я розтер минуле й майбутнє, стиснувшись залізними стінами в теперішньому. Воно вособилося в Богові, і Він став передо мною в усій величі. Годинник моєї долі могутніми ударами відбивав дванадцять...

Я вп'ялився очима в листвяну стіну. Всі фібри моєї душі і тіла гукнули їй ловити мене в свої обійми. Вона неначе зупинилася і стала розсуватись... У цю

хвилину на крутому повороті авто заскигліло, скочило і зменшило швидкість. У моїх очах спалахнули блискавиці... і я виразно відчув у повітрі, як відбігає від мене авто...

5. У ПЕКЕЛЬНОМУ ВИРІ

I

Відірвавшись від авта, я керувався у своїх діях лише інстинктом. У такі скажені хвилини людина попадає в тисячовікову глибіню — у шкуру доісторичного прадіда. З неї щезають усі духові цінності, що дали їй віки культури. Вона перетворюється в людоподібного звіря. В ній усе підкоряється інстинктові самозбереження... Кусати, рвати, роздирати, виринати з смертельного ворога жили — нічим не гребувати в боротьбі за життя. А при тому до неї припливає з якихось таємничих джерел титанічна сила — сила кількох людей. Тоді людина може без особливої наруги відірвати своєму ворогові голову. Може брати неймовірні перепони. Може розвивати біг знаний лише в казці. Може бути глухою до своїх ран. Такий людині підкоряється природа, як матері дитина...

Окреслюючи параболу, я впав руками на трав'яний беріг — між хідником і садом. Це був мій рятуюнок: мої руки рухалися.

Вирішували секунди... В одну мить схопився на ноги, кинувся в сад, але якась пружиста сила мене відкинула. Передо мною була задротована загорожа. Лише один стрибок, — і я повис навпоперек на дроті...

У ту жорстоку хвилину, коли я летів з авта, на авто-

страді заскреготіли шини. Потім залунали задушливо-погрозливі крики й коротко застрочили автомати. Але я вже був у чорній нічній пущі. Біг навкись у високій мокрій траві, що немилосердно обплутувала мені ноги. Вириваючи її з корінням, час від часу проводив рукою по тілі, чи немає десь рани. Але ніде не боліло. Лише відчував страшну спрагу, від якої неначе горіло в горлі полум'я. Проте я біг... Біг на весь дух, бо перен був, що вже переслідує мене погоня.

Мені здавалося, що в траві гримить мій тупіт. Я на секунду впав, щоб стягнути черевики. Один черевик уже був у моїй руці. Другого ніяк не міг розшнурувати. Це був міцний шнурок, на якому можна було втримати людину. Але я мав лев'ячу силу. Шарпнув і неначе ножем його розрізав.

У вовняних шкарпетках побіг скрадливо, як дикий кіт. Ще більше навкись, щоб збити мисливців з тропи. Скільки пробіг, — кілометр, пів чи чверть, — визначити не міг. Я лише знав, що вже далеко був від місця втечі.

У горлі було сухо, як у печі. Упавши, я жадібно злизував з трави вогкість і час від часу притуляв вухо до землі. Навколо стояла мертва тиша, лише далеко, на автостраді, шуміли авта.

Я був весь мокрий, але холоду не відчував. Навпаки, моє тіло пашіло, немов би під шкірою горів вогонь. Мені так добре було лежати! Ще ніколи під час відпочинку не відчував такої розкоші, як у цій мокрій траві. Але одна думка — що за мною чигає небезпека, зірвала мене на ноги. Я стягнув з ніг набубнявілі шкарпетки й пішов кроком.

Десь за хвилину побачив з хащів світло. Чи не зайти до цієї хати й попросити допомоги? Але цей задум відкинув, щоб не влізти мисливцям у руки. Тому круто звернув і попрямував донизу.

У кінці саду натрапив на калюжу і з жадобою накинувся на воду. Це був нектар, якого досі ще не довелось мені пити. Від нього в мене закрутилося в голові. Я вліз у кущ і почав обстежувати довкілля.

Мої очі, що звикли до темряви, розпізнавали різні речі. Я сидів над глибокою канавою. За кроків п'ятнадцять від мене сумними кольорами переливалося озеро. В ньому чорніли шпильчасті кущі очерету. На горбі, за озером, бовваніла довга стіна лісу чи саду — важко було розпізнати. Між озером і чорною лисгвяною стіною вряди-годи пролітали авта. З усього було видно, що цей бічний шлях вів до міста, схованого за садами.

Свідомий своєї волі, я тріумфував. Навколо мене не було енкаведистів з автоматами наготові. Ніхто не стежив, ніхто не контролював мене. Я володів собою... був вільний!... Міг йти направо чи наліво, — куди задумаю.

Але ця радість нараз змінилася тривогою. До мене докотились якісь підозрілі звуки. Десь немов би плямкали собаки. Може це був витвір моєї хворобливої фантазії... але я вже летів через канаву і брив водою до середини озера. Зайшовши до плечей, спинився в кущі очерету і став наслухувати...

Довкола було тихо, як на попелищі. Найменший шерех лунав, як постріл. Але ці звуки не створювали люди чи звірі, а сонні птахи, що раптом прокидалися, або вітер, що бився у гіллі.

На міській ратуші нагло вдарив годинник. Я зазмер... Але другого удару не було. Я ламав голову котра година? Пів на першу, перша, чи пів на другу? Я нетерпеливо очікував наступного удару.

Тимчасом вода охолоджувала мою розігріту кров. Заспокоювалося серце. Напняті жили помалу скорочувались. Я почав мерзнути. Чомусь занили долоні. Приклавши одну по одній до уст, відчув на них солоний присмак. На долонях сочилися рани. Я поранив руки як падав з авта. Скільки з того часу витекло крові? Припливі страху почав рухати руками. Вони діяли. У витягнув з кишені носову хусточку, роздер надвое, перев'язав рани. На душі полегшало: кров у ранах зупинено. Та в цю мить я подумав, чи не поранені в мене ноги. Почав ними совати, але болю не відчув. Згадавши, що в воді біль може згаснути, я злякався. Але вилізти на беріг було ще рано. За мною чигала небезпека. Я мусів ще чекати... чекати... і вилізти з води тоді, як розсіються і зникнуть усі сумніви.

Разом з ослабленням почав усвідомлювати втому. Шеміло тіло й хилилася неслухняна голова. Зліплювалися повіки. Рятуючись від жаху, щоб не зімліти й не впасти у воду, я почав час від часу обмивати водою обличчя. Але ці заходи не допомагали. Тоді схопився руками за куц очерету і, заклавши пальці за пальці, затиснув їх, як кліщі.

Тепер я мав опір, що дозволяв мені перетривати час до удару годинника. Це чекання коштувало мені нелюдських зусиль. Але очайдушне пройдене полегшувало моє терпіння. Коли вже вибився з сил і баянсував з кущем, на міській ратуші вдарив годинник. Цей

удар влив у мої жили гарячої крові. Я весь напружився... і почав молитися... У цю мить годинник ударив удруге. На radoшах я мало не зареготав... Друга година ночі! Вже півтори — дві години, як я вирвався з некельної пересувної в'язниці.

Мої мисливці мусіли вже зникнути. Після стрілянини й марних пошуків поспішилися із смертниками, щоб часом їх не відбили ненависні союзинки. Я — вільний! Маю дві години волі... п'янкої солодкої волі!

До мене знову приплили сили. Поволі розняв руки. Побрів озером туди, звідки котився дзвін годинника. Мої ноги обважніли, немов би я йшов у дерев'яних шкарбунах.

Дош ущух. Віяв колючий вітер. На березі, під кущем, я скинув з шиї черевики й узявся викручувати свою одежу, щоб просушилася на тілі. В першу чергу викрутив сорочку. Сорочка на тілі почала нагріватися і мені трохи потепліло. Потім вийняв з піджака і штанів потюн, цигарки, сірники, запальничку, гребінець, олівчик і леза. Тютюн, сірники й цигарки були зовсім мокрі. Я вирішив під час відпочинку це дороге цінне добро просушити. Склавши все це на купку, викрутив піджак, штани і підштанці. Раптом побачив на своїх литках якісь чорні френдзлі. Провів по литці рукою. Ці френдзлі були набряклі, слизькі й холодні. Мені стало моторошно. У мої литки ввісалосся десятки п'янок, коли я стояв у воді. Я став їх відривати, душити й кидати у воду. Ця гидка праця забрала в мене шмат часу. Звільнившись від цієї нечисти, виправ шкарпетки, обмив ноги, натягнув на себе решту одежі й узувся.

Після цього вмився, навмання причесався, поклав своє добро в кишені й попрямував навпростець до міста.

Незабаром підійшов до саду. Між мною і садом тягся задротований частокіл. Чи міг хтось у цю пору там бути? Не думаючи довго, вивалив з землі кола, всунув до саду, а сам переліз через загорожу.

Стояла темна ніч, яких, здавалося, не бачив зроду. Серед тієї темряви — до млости тяжка тиша. Здавалося, що в цій запаморочливій тиші хтось притаївся й очікував, щоб раптом вистрибнути й кинутися на мене. Я озброївся ломакою і став скрадливо пробиратися далі.

Десь у глибині нараз здригнулися й зашелестіли кущі. Я закаменів і приготувався до оборони. Але в цю мить надо мною залопотіли пташині крила. Це, стрепенувшись у сні, перелетів з дерева на дерево птах. Я заспокоївся й попрямував травою, намагаючись не викликати жадного звуку.

Та незабаром знову опинився коло загорожі. Але це вже не був частокіл, а тин з задротованих стовпів, що відділював один сад від другого. Це була місцевість садів-гаїв, але як її звали, я не міг визначити. Може, це навіть був початок Тюрингії? Від цієї думки стало мені нудно. Я почав себе заспокоювати, що дві години тому бачив у місті американців. Але большевики, окупуючи Тюрингію, ще, може, не встановили кордонів і тому тут могли їздити одні і другі? В мене почало шуміти в голові... Я мусів швидше пробратися до міста й розгадати цю загадку з написів і таблиць. Мусів це зробити, поки розвидниться.

Міркуючи оце, шукав на тині вигідного місця, щоб зручніше перелізти. В цю мить немов би помітив

на тином якусь рухливу фігуру. Відступивши назад, я обернувся і пішов схилом донизу.

У зарослій балці знову натрапив на канаву. Вона була ширша від попередньої. Я зміряв ломакою глибину. Було мілко. Застромивши ломаку в воду і, розмахнувшись, переплигнув, ледве доставши берега. Відразу відчув, що попередня сила мене покинула. Щеміло у м'язах і кістках. Але я мусів пробиратися вперед... без упину вперед — до міста.

У цій тяжкій і небезпечній дорозі я, як загнаний молодій, невтомно брав один по одному садові бастіони — задротовані загорожі; нараз побачив світло і зупинився. Це світло пробивалося крізь хащі з якогось будинку. Останніми силами взяв наступну загорожу й почав повзти від дерева до дерева. В цьому саді дерева були високі й крилаті. Я хотів підкрастися до таємничого будинку.

Це були дуже виснажливі хвилини — проповзти животом через парк до будинку. Розігрітий, спітнілий, засапаний, нарешті опинився під колючим кущем у досить ясному освітленні. Але я лежав у тіні й ніхто не міг мене помітити.

Надо мною звисали гірлянди криваво-червоних троянд. Після шести кошмарних днів побачив божественні, безмовні, але живі квіткові створіння... Торкнувся пальцями гіллячки і став їх голубити.

Потім виповз з куща і побачив таблицю. Світла було досить, щоб відгадати загадку. Тут жили американці...

З полегшенням на душі повернувся до куща і став

думати про нічліг. Прилягти тут, чи десь інде на траві, було небезпечно для здоров'я і волі. Я мусів шукати кращого пристановища. Який я був би радий, коли б знайшов який хлівець або собаку буди! В цьому напрямку я мусів найшвидше діяти, щоб часом не застукали мене американці й не сказали: ти злодій або розбійник. І що я сказав би в своє оправдання? **Що втікач з енкаведистської пересувної в'язниці?!** Все міг сказати, — лише не це... Я вирішив якнайшвидше від цього будинку відійти.

Відповзши в глибину парку, підвівся і скрадливо попрямував донизу. Найліпше було б попасти в якусь баверську садибу. Десь у сніг чи в соломі до ранку просушив би на собі одягу і потім спокійно попрямував би до залізничної станції. Там змішався б з людьми і першим товарним поїздом вискочив би з цієї місцевости.

Міркуючи про це, я знову натрапив на задротовану загорожу. Мені стало так сумно на душі, що мушу на ній лишити останні сили. Але що я міг вдіяти? З тяжким зусиллям переборов перепону й напівживий поплентався в долину.

У кінці саду раптом помітив якийсь будиночок. Підійшовши ближче, мало не скрикнув. Це було те, про що я тепер мріяв! Невеликий дерев'яний хлівець... Але від цього благодатного сховища знову відділяла мене загорожа. Проклинаючи всі загорожі в світі, напняв останні сили. Цей штурм забрав у мене пів години. Коли, нарешті, зсунувся на другий бік, мені відмовили ноги. В мене неначе порвалися жили й осунулося тіло...

Я поповз до хліва в надії, що після тяжкого ски-

тання відпочину зо дві години на сухому місці. Але двері в хліві були зачинені. Хотів хлів обійти, та знову натрапив на загорожу. В мене почорніло в очах. Свідомий свого безсилля, сів на обвітрену колоду.

Крім страшного безсилля відчув усім тілом гострий передсвітанковий холод. Я тепер пів життя віддав би за невеличке багаття, щоб біля нього присісти й розігрітися. Але про це можна було лише мріяти. **Я тільки міг обвітрити тютюн і закурити.** Тому розіслав на колоді своє дорогоцінне добро, щоб трохи протряхло.

Поволі стало світати. Це мене втішило, бо я міг помітити перев'язки й побачити на долонях рани. Так і зробив. На правій долоні була невеличка рана, яка за кілька днів могла зажити. На лівій долоні, де було виврано шматок м'яса, чорніла яма. Ця яма могла зарости впродовж довгого часу — може й за два тижні. До цього часу ліва рука була до праці нездатна. Перев'язуючи ліву долоню, глянув на штани. Права штанина в кількох місцях немов би була розтята ножицями. Один пас звисав, оголюючи коліно. В такому вигляді неможливо було виходити на вулицю. Я мусів цьому чимось зарадити.

Між тим уже розвиднілося. В хліві замекали вівці, захрюкала свиня й засокотіли кури. Я знаходився у дворі якогось німецького селянина. Довкола лежали жолобки для їжі й пиття. Ліворуч за дротами тяглися засклені парники, а праворуч садочок, що виходив на вулицю.

Я почав будувати пляни. За годину чи дві якась німка принесе тваринам їсти. Обережно підведуся з колоди і скажу: "Так і так... за мною полюють боль-

шевики... допоможіть мені..." Нісенітниця! Що їй цій черствій жінці, до того, що за якимсь підозрілим чужинцем полюють большевики? Може, він щось украв, когось убив... ну їй полюють. І добре роблять. Я мушу вплинути на її амбіцію, сказавши, що я німецький вояк, що був у полоні, а тепер пробиваюся до своєї родини. В дорозі виснажився і хочу десь спинитися, щоб попрацювати й поставити себе на ноги.

Ліпшого пляну не міг придумати... Я попрацюю в неї з тиждень — хай це буде найтяжча праця! — роздобуду одяг, ознайомлюся з ситуацією, дістану якийсь документ, подякую — і в дорогу.

Я чомусь був певен, що справа піде так, і з легким подихом взявся скручувати цигарку. Але мокрий папірець порвався. Тоді всунув один папірець під пахву, стиснув руку і став нетерпеливо очікувати ранку.

II

Побіч, на вулиці, почали котитися ранні авта й з'являтися перші перехожі. Я згорнув тютюн у кишеню і, поволі зайшовши за ріг, щоб не дати себе комусь примітити, почав наслухувати. Але ніхто не входив до хліва.

Нарешті закурив цигарку. Якраз почало сходити сонце і вранішнім промінням обливати землю. Я любувався ним... Пив, утягував з жадобою звільненої з-під замка людини. Воля! Скільки в цьому слові було змісту?! Що з цим словом могло зрівнятися? І хто міг правдиво його оцінити? Лише невільник, що вирвався на волю... Я несказанно радів, що виборов волю, яка в дальшій боротьбі дасть мені все інше.

Ці гарячі думки нараз обірвав скрегіт дверей з протилежного боку. Я притулив до стіни вухом. Справді, у хліві ступала людина. Я завмер у чеканні: ще секунда й відчиняться двері. Підійду тихо і скажу: "Добривдень... не лякайтеся... ради Бога... я..." Але двері не відчинялись...

Тимчасом ранок увійшов у свої права й на вулиці завирувало життя. Раз-у-раз котилися авта. Вулиця наповнилася людськими балачками. Мене могли помітити. І я постукав у двері.

Поволі відсунувся засув і з напіввідчинених дверей виглянуло злякане потягле обличчя, що належало довгому худому хлопцеві. Вп'яливши один в одного очі, ми обидва мовчали, неначе в нас задерев'яніли щелепи. Хлопчина з ляку весь дрижав, мов перед хижим звірем.

"Не лякайся," перервав я неприємну мовчанку. "Я забився з дороги і сів тут відпочити. Як мені вийти до табору?"

У нього затремтіло підборіддя, і він нараз зарепетував, від чого стало мені моторошно. Я хотів кинути навіткача. Але куди? На вулицю? На мене відразу накинулася б роз'юшена юрба як на злочинця, що тікав з місця злочину. Тим більше в такому підозрілому вигляді.

У поганому передчутті я почав його ласкавими словами зацитькувати. Але в цю мить надбігли й оточили мене три кремезні німці, озброєні городніми знаряддями.

"Попався?" сказав високопідстрижений велетень, зловтішно регочучи. "Хто ти? Якої національності?"

Я в поспіху думав, як відповісти. Може, це були комуністи і, може, вже вони знали про те, що цієї ночі утік якийсь українець з советського авта. Тому для безпеки я назвав себе поляком, бо з слов'янських мов трохи знав лише польську мову. Це слово викликало в них дикий гнів. Мало не ревучи, схопили мене за руки й потягли до хліва, а високопідстрижений з піднятою над моєю головою лопатою рушив по моїх п'ятах.

Знесилений, змерзлий, не чинив опору, коли вони мене вели й закинули в городню хатку. Я повинен був скоритися найтяжчій долі, лише б нічим себе не розкрити. Поза тим, не відчуваючи ніякого злочину, нічого не боявся. Мало тепер скитається людей? Це їм, мабуть, не вперше. Потримають-потримають та й випустять.

Але крізь відчинені двері, під якими стояв велетень з лопатою, я побачив, як худий хлопчина поїхав ровером до міста. Від думки, що до поліції, в мене відразу зашуміло в голові...

Десь за хвилин десять у двір влетіло авто. З нього вийшов сухорлявий чоловічок у капелюсі і в елегантному сірому вбранні. Велетень сказав мені вийти з хатки. Сухорлявий поліцай у цивільному, енергійно підійшовши до мене, сказав, що мене заарештовує. Я спитав, за яку провину.

“Про це розберемося в поліції!”

Він спритно замкнув мені на руці перстень, а другим, що кінчався на поперечці, потягнув до авта. В авті чекав на нас шофер-поліцай у німецькому однострої. Я поїхав з ними до міста.

У цій короткій дорозі я в поспіху думав про своє становище. Якщо в поліції попаду до енкаведистів, то годі вже все пропало. Якщо не попаду, то все зроблю, щоб з ними не побачитися. Для цього я мусів далі зва-ти себе поляком, хоч по-польському говорив погано, придумати польське ім'я і прізвище і сфантазувати ситуацію, при якій попав під хлів німецького селянина. Тож поки мене привезли до поліції, ці пляни були готові. Крім того я ще встиг спитати в поліцай, куди він мене везе: до американської чи німецької поліції. Він відповів, що до американської. Це мене втішило, бо німці могли відразу віддати мене советській або польській репатріаційній комісії.

У поліційному бюро я в першу чергу глянув на людей. За бар'єром, у глибині кімнати, сиділи німці й американці. По цей бік бар'єру, ззаду мене, сидів на лаві німецький поліцай. Тут не було жадного підозрілого обличчя, і мої нерви трохи заспокоїлись. Сухорлявий німець розкував мене й почав допитувати. Я докладно розумів кожне його питання, але, вдавши за-битого селяуха, витріщив на нього очі і твердив “нікє ферштеген*”).“

“У цього злодюжки зовсім свище в голові,” звернувся мій слідчий до молодшої жінки, що сиділа в глибині кімнати. “Запитайте його, що він уночі робив у бавера?”

Обвинувачення в злочинстві мені, звичайно, не подобалося. Але це тавро було куди краще від тавра советського втікача. Новоспечений “фах” також не ві-

*) Нічого не розумію.

щував добра, але ліпше вже було змішатися з злодіями ніж з політичними в'язнями. А що німці не впіймали мене на жадному злодійстві, то я ще міг від цього "фаху" відпекатися і вилізти на денне світло.

Якраз підійшла до мене перекладачка. Це, мабуть, була польська фольксдойчерка. Вона почала ставити мені стандартні питання, якими, мабуть, впродовж дня опитувала багатьох в'язнів і які їй до втоми набридли.

"Ви поляк?"

Я відповів, що так. Перекладачка співчутливо похитала головою і спитала, як я звуся.

"Станіслав Квятковський!"

Вона записала в картку.

"Мешкаєте, звичайно, в репатріяційному таборі?"

Це питання неначе мене штрикнуло. Я весь напружився, щоб втримати спокій.

"На жаль, ні," відповів я з штучною прикрістю.

"А звідки ви приїхали?"

На це питання я ніяк не міг відповісти, бо ж навіть не знав, як звалося місто, в якому оце знаходився. Тут треба було вдати безнадійного дурня. Тому я глянув на неї таким тупим поглядом, який нагнав би на найтерпеливішу людину сплячку.

"Ну, звідки ви приїхали? З півночі, чи з півдня?"

Я сказав їй, що приїхав сюди опівночі.

"Я не питаю, коли, а звідки?"

"З американської зони, прошу пані..."

Вона, зморщивши чоло, тяжко зітхнула.

"Як далеко звідти до Гепенгена?"

Я здригнув від радости, почувши назву цього міста.

"Вибачте, але я не знаю... бо не йшов пішки, а їхав поїздом."

"Ну й темний ви чоловік!... Скільки годин ви їхали? Дві чи три?"

"Може дві, а може й три, але не більше..."

"Може приїхали з Ульму?"

"Так-так, прошу пані!" сказав я зовсім впевнено.

"А чому ж ви не сказали?"

Я відповів, що в моїй голові більш хвилини не витримується жадне німецьке слово. Вона, глузливо посміхнувшись, зазначила в картці, що я прибув з Ульму.

"А чому ви товчетея в Німеччині, а не їдете додому?"

"Шукаю жінку з дітьми... Якщо знайду, то чого маю тут товктися?"

"А чому ви їх шукаєте не в таборах, а в німецьких хлівах?"

Я скривився, немов би зібрався заплакати.

"Коли б таке вночі трапилося з вами, то ви раді були б хлівові..."

"А що з вами трапилося?"

"Що? Ось послухайте..."

І я їй розповів видуману історію, як після війни розшукував у таборах свою загублену родину і як учора виїхав сюди. В товаровому поїзді якісь скитальці заливалися горілкою, радіючи, що їдуть додому. Дали й мені... Випили ми і, як водиться, заснули. Прокидаюся і до валізки: нема! До кишені: гаманця з грішми й документами нема... Я в крик... Вискочив з вагона й питаю в німця, де я? В Гепенгені — каже... А тут дощ лє... поліційний час... я без

документів і не знаю до табору дороги... Що мені робити? Не думаючи довго, вийшов завулками на околицю, щоб десь як-так перебути до ранку. Навпомацки наліз на якийсь хлів і просидів під ним до ранку, бо двері були зачинені. Вранці зібрався йти до табору, але мене схопили німці й віддали поліції.

“Шукав родину, а знайшов в'язницю,” закінчив я сумно похитавши головою.

Спантеличена цією історією, моя слідча співчутливо промовила:

“Вам не пощастило.”

Вона остаточно взяла мою казку за правду. Тому я драматичним тоном прорік:

“Невже мене не випустять?!”

“Випустять! Навіщо вас тримати, коли ви рветесь додому?”

“Я також думаю,” підхопив я. “Навіщо мене тримати, коли я рвуся додому? Чи можу я йти?”

“Ні. Ви зараз підете до в'язниці... але вас випустять.”

“Сьогодні?”

“Може, і сьогодні.”

До мене підійшов поліцай і відпровадив мене до в'язниці.

До своєї нової хати, що знаходилася в сусідньому будинку в підвалі, я вступив з гірким сумом і тяжкими думами. І не від цієї затхлої діри, ані від того, що в ній міг просидіти тиждень, місяць чи пів року, а від можливої зустрічі з дияволом, що кожної хвилини могла відбутися. Тому, коли за мною зачинилися двері, я хапався за всі соломинки, щоб заспокоїтися й зрівно-

важити свою душу. Я почав потішати себе, що мене за-сунено сюди без вини. А в демократичній дійсності людей без вини не карають. Мене схопили як скитальця, нехай навіть — волоцюгу. Коли б американці дозволили німцям замикати таких людей до в'язниць, то кожна хата тут стала б тюрмою.

Від холоду й втоми тіло й душа хотіли спочинку. В напівтемній камері я з насолодою глянув на ліжко. З широкого дерев'яного ліжка байдуже дивилися на мене отупілі очі, що належали довговолосому зісхлону в'язневі з дитячим обличчям. Я спитав у нього, як він зветься. Це був німець. Звався Ганс.

“Посунься, Гансе! Я трохи приляжу.”

Худе Гансове тіло мляво відсунулося від стіни. В напівсні перекинувся через нього на ліжко й неначе по-линув у чорне провалля...

Я прокинувся від надодільної трусанини. Хоч очі були напіврозплющені, але в середині ще спав.

“Обід!” кричав надо мною сусід, хижо видаючи їжу з своєї мисочки.

Я пробував підвести голову, але не міг, немов би вона була прив'язана до ліжка. З порога літній чоловік простягнув до мене мисочку. Це був присадкуватий чоловік з обтягненим камізелькою черевцем, у довгому старомодному піджаку. Дивився з великодушністю, немов би був для в'язня єдиним джерелом життя.

“Сьогодні чудова страва,” прихвалював він і водночас прицмокував опуклими масними губами.

Я напів спав... але перед тим, як зліпити очі, помітив, як Ганс вихопив у череватого наглядача мою миску.

Коли я прокинувся, то перш за все запитав у Ганса, чи давно вже вечір, бо в камері було темно. Він апатично відповів, що в нього під час ревізії забрали годинника, але він думає, що вже недалеко до ранку. Від мене від здивування розширилися очі. Я проспав з шіснадцять годин! Сон повернув мені сили і спокій, і, зрівноважений, знову міг вирушити в жорстоку дійсність. У цій дорозі мусів, головню, заманути Ганса до розмови. Я почав, звичайно, з найпривабливішого у в'язниці — питання їжі.

“Як сьогодні тобі смакував обід, Гансе?”

“Пріма!”

“А вечеря?”

Він відповів те саме, але більш захоплено.

“Незле буде, якщо ти після подвійної порції закуриш.”

“А ти маєш?”

“Маю трохи тютюну й мокрих цигарок. До завтра вистачить. А завтра на волі роздобуду.”

Він глузливо хіхикнув. Я навпомацки закрутив дві цигарки, і ми закурили.

“Чому ти смієшся?”

“Ти завтра не вийдеш звідси.”

“Чому ти так думаєш?...”

Німець відповів, що мене спочатку судитимуть за злочин, на якому впіймали, засудять і випустять, коли відбуду кару.

“Дурниці! Мене ні на чому не впіймали! Я збився вночі з дороги, заночував у якогось німця в дворі і мене звідти взяли.”

Ганс, засміявшись, поплескав мене по плечі.

“За це тебе й судитимуть.”

“Защо?”

“Що ти був вночі в німецькому дворі.”

“Кажу тобі, що з дороги збився...”

“І вночі зайшов до німецького двора повечеряти... Навіщо передо мною ховаєшся? Я не судитиму тебе і не буду свідком. Кажі правду! Ось я, — украв у сусіда теля і з'їв з братом та його молодого на їхньому весіллі. І перед тобою цього не ховаю. А на суді буду воювати! Бо ж мене не впіймали, лише підозрівають. У тебе ж гірше. Тебе вночі застукали в дворі... та, може, ще в хліві?”

“Тільки під хлівом.”

воювати! Бо ж мене не впіймали, лише підозрівають потягнути, але тобі не пощастило... А фактично пощастило, бо не впіймався на ділі. Тебе судитимуть лише за те, що хотів украсти, тому дістанеш меншу кару.”

Я, звичайно, у душі з цих слів поглузував, але й на них зупинився, бо в цьому світі можна було всього сподіватися.

“Смішна моя історія?”

“Смішна і маловажна,” сказав Ганс багатозначно.

“Чому?”

“Ти можеш зголоситися до советів і вони тебе візьмуть до табору. Тут російські злодії так роблять. Їх, звичайно, советські офіцери визволяють.”

Ця новина була для мене громом серед білого дня.

“На жаль, я не росіянин.”

“А хто ти?”

“Поляк”.

“Кепсько,” зауважив Ганс. “Вони беруть лише росіян і українців.”

“Кепсько, бо я, на жаль, до них не належу.”

“Шкода,” сказав Ганс і знову попросив у мене закурити.

“А може советські офіцери між росіянами й українцями визволили якогось поляка?”

“Ні,” сказав Ганс. “Визволяли росіян, а особливо українців. Вони часто приходять сюди за своїми злочинами, волоцюгами і різними підозрілими людьми, що немов би тут від них ховаються.”

Від цієї жорстокої новини в мене зассало під грудьми. Але я з тяжким зусиллям намагався втримати спокій.

“Советські офіцери цим, звичайно, роблять американській і німецькій поліції цінну послугу.”

“О, так! Американці й німці відразу віддають советських громадян. Коли б я росіянин, то був би вже на волі.”

“Це, на правду, було б щастя. А далеко звідси росіяни?”

Ганс задумався.

“Від Вюртенберґії далеко. Розумієш ти — ми знаходимося у Вюртенберґії, а вони в Тюринґії. За триста кілометрів звідси. Але їх досить під боком, у Штутґарті. Там їхня штаб-квартира. І коли б ти вчинив убивство, але був росіянин чи українець, то вони б тебе визволили.”

Це було фатальне відкриття! Я не сумнівався, що енкаведисти везли мене до Штутґарту — за кількадесять кілометрів від Гелінґена, і що вони кожної хвилини могли відьно з’явитися тут. І передо мною заскалили цілі юрби дияволів, між якими побачив зловтішні об-

личчя майора Дадашева, лєнінградського чекіста, низькочолого лєйтєнанта, бородатого лєйтєнанта в чорному шкіряному плащі і головатого матроса. В нервовому збудженні кури́в цигарку за цигаркою й давав Гансові, який, між іншим, зауважив, що ми однаково нещасливі, бо не росіяни й не українці.

Після Гансових слів я зробив висновок, що енкаведисти непрохано полюють у в’язниці, а в першу чергу за неповоротцями, які заховалися аж тут від “родіни”. Тому другого дня кожний тупіт поліца́я, що приводив чи відводив якогось в’язня, або добродушного наглядача, що час від часу вовтузився в коридорі, лунав у мене в вухах, як постріл. Я хотів ненависне чекання чимось заглушити, — взяв у Ганса голку й нитку й почав зашивати свої штани.

Під час обіду череватий наглядач відчинив двері й вигукнув:

“Станіслав Квятковський!”

Я схопився.

“Візьміть свій акт обвинувачення”.

Я поставив мисочку салати на підвіконня і заглянув у папір. У ньому по-німецькому говорилося, що мене впіймано під час наміру вчинити крадіж, і з цього приводу на наступний вівторок призначено судову розправу. Але, не розуміючи одного слова, ніяк не міг визначити самого предмету крадежу.

“Гансе! Скажи мені, що я хотів украсти?”

І я показав йому пальцем слово. Він, радісно засміявшись, накреслив руками якусь фігуру. Але я не збагнув. Тоді він присів, замахав, немов крильми, руками й по-курячому засокотів. Після цього мені стало

більш, ніж ясно. Мене обвинувачувано в курокрадістві. Курокрад! І я від люті вибухнув гомеричним сміхом. Ганс подумав, що я зрадів, діставши легке обвинувачення.

“Ти щасливий! Тебе коштуватиме цей інтерес не багато. Між іншим, моему приятелю американці дали за кури три тижні. Але він украв, а ти лише хотів украсти. Тобі, може, на тиждень зменшати.”

Від цієї балаканини мені стало досадно, бо три чи навіть два тижні у в'язниці забрали б у мене пів життя. В мене від гніву затряслося все тіло.

“Мене, Гансе, американці випустять без суду.”

Від цих слів у Ганса заблестіли в очах злі вогники.

“А я тобі кажу, що ти відсидиш тут три тижні, щоб у тебе назавжди відпала охота красти німецькі кури!”

Я йому на це не відповів нічого. З болем у серці від тяжкої боротьби за життя підійшов до віконця і глянув на клаптик синього неба. Яке воно було ніжне, ласкаве, пахуче! З якою силою вабило глянути на себе вільними очима... Але я ніяк не міг уявити, чи до цього божественного часу втримаю натягнені свої нерви. Тому всі клітини моєї душі кричали до мене кріпитися...

За моїми плечима на ліжку сопів надутий Ганс. Я почував, що в моєму нервовому становищі може трапитися з ним неприємність. Але, на щастя, після обіду його покликали до суду. Він до камери не повернувся.

III

Звільнившись від Ганса, я зітхнув легше. Тяжкий вичерпливий день летів у прірву. Помалу підкрадався вечір, наповнюючи в'язницю тишею.

Щоб скоротити час, я взявся після вечері підслуховувати крізь двері якісь переक्лики. Говорили по-українському з різних камер чоловік і жінка.

“Я більш не можу!...” кричала жінка розпачливим голосом.

“Кріпися... скільки можеш кріпися...” заспокоював її чоловік.

“Я не можу...” ридала вона. “Невже ти не розумієш мук вагітної жінки?!”

“Розумію... але я прошу тебе... кріпися! Посидимо тут тиждень-два і спокійно вийдемо на вулицю. Інакше пропадемо...”

“Добре... я буду кріпитися... я витримаю...” промовила вона голосом дитини, яку налякали вовком.

З тяжкими думками я сів на ліжку. Правду казав Ганс... Тут добровільно тортували себе люди, спустившись сюди з вимріяного християнського світу, щоб урятуватися від пекельної “родіни”! Я розумів їх і їхнє становище... а особливо становище цієї вагітної жінки...

У суботу по обіді нараз у коридорі розлігся голос наглядача:

“Всі чужинці з камер! Живо! Живо!”

У мене застигла кров. Я стояв нерухомо і чув удар свого серця.

Відчинилися двері.

“Всі чужинці в коридор! Советські офіцери хочуть нас бачити!”

Я спробував з цього лиха вискочити.

“Я поляк... Мені советські офіцери не допоможуть!”

“Це нас не обходить. Советські офіцери хочуть бачити всіх чужинців.”

Я не ворушився... Напроти мене в коридорі вже витягнувся довгий шнур в'язнів. Я поволі вийшов і став другим ззаду.

Конвой німецьких поліцаїв завів нас до залі. Там, на високому підвищенні, стояли три уніформовані енкаведисти. Я з тривогою переглянув, чи нема між ними моїх знайомих. Усі три обличчя були чужі. В моє охолоне тіло влився гарячий струмок.

Тимчасом широковидий з жорстокими очима енкаведист скомандував вийти советським громадянам направо. Вийшло кілька молодих людей і між ними дві дівчини. Широковидий пройшов повз них і суворо пробуримотів:

“Попалися, урки*?!”

Усі дивилися на нього з-під лоба.

“Ідіоти!” і він погано вилаявся.

“Так точно, товаришу офіцер!” вихопився хтось з гурту.

“Зарубайте це собі на носі!” рикнув енкаведист і, бурмочучи, підійшов до чорного кучерявого молодика, що стояв у нашому ряді. “Хто ти?”

Кучерявий вліпився у нього чорними, як ніч, очима.

“Я питаю тебе, йолопе, російською мовою, якої ти нації?”

Молодик, відчувши, що советчик з нього глузує, люто вишкірив до нього зуби. Якийсь поляк зауважив:

“То ест влох, проше пана!”

“Буржуазна видумка!” гримнув енкаведист. “Такої нації на нашій мапі нема!”

Але тут вихопилася з советського ряду дівчина:

“Влох — по-нашому італієць, товаришу офіцер!”

Широковидий, гнівно її змірявши, відгризнувся:

“Собака тебе товарищ, немецкая шлюха!” і обурено промовив до італійця: “Какой позор до сих пор судачить на буржуазном языке... Пошел вон дурак! Ты нам не нужен!”

Відкинувши решту італійців, чехів, поляків та українців, що, ховаючись у в'язниці від “родіни”, називали себе поляками, він нарешті спитав у мене:

“Ти хто такой?” і пильно глянув мені в вічі.

“Поляк!”

“На четыре паны — драны штаны!... Пошел вон!”

Він гордо виліз на підвищення і махнув рукою до німецьких поліцаїв — відвести нашу колону до в'язниці. Але в цю хвилину з колони “визволених” дівчина, яку передтим енкаведист вилаяв, скрикнула:

“Товаришу офіцер! Там є українці, що називають себе поляками!”

“Ти з глузду з'їхала? Які українці?!”

Вона, як навіжена, кинулась до нашого ряду, показавши рукою на молоду жінку.

“Оця, товаришу офіцер!... Вона тут з чоловіком, але я його не знаю.”

Широковидий енкаведист, зіскочивши з підвищення, хижо вишкірився до на смерть переляканої жертви.

“Ти хто?... Кажі! Не ламайся...”

Жінка, зігнувши голову, мовчала. Енкаведист

*) Урка — здекласований тип.

махнув рукою до поліцаїв. Але нещасна, побачивши свою трагедію, заридала:

“Не руште мене! Я зробила злочин... я перед американцями дам відповідь!... Я вас не знаю... і знати не хочу...”

Але німці вже схопили її й потягли до советського ряду. В цю мить несподівано з-поміж нас висунувся блідий чоловік з залитими кров'ю очима.

“Пустіть її!” гримнув він, підступаючи до поліцаїв із стисненими кулаками. “Покличте американців! Це вам не в НКВД! Це вам не в Гестапо!”

З підвищення на підлогу зіскочило два енкаведисти і збили його з ніг. Жінка пронизливим голосом закричала:

“Американці! Американці!... Рятуйте, американці!”

Це дике видовище викликало замішання між в'язнями. Всі почали йорзатися й гудіти. Широковидий енкаведист крикнув до тюремних наглядачів і поліцаїв вивести нашу колону до в'язниці.

Зітхнувши тяжко, я глибоко поринув у думи... У мене, на правду, була химерна доля. Вона почала зомною бавитися з юних літ. Зненацька кидала в обійми смерті, з яких, здавалося, не було виходу. І коли вже сунулося мряковиння, щоб мене поглинути, раптом доля з божевільним реготом кидала мене в життя. Так було багато разів упродовж мого короткого життя. Ледве схопившись за життя, знову дивився в обличчя смерті, але щоразу з більшою вірою, що це ще не кінець.

Впередостанне, побавившись досита, і кинувши в життя, подарувала мені вісім годин волі. Тепер знову розгойдувала і з реготом гнала, щоб поставити мене перед новими іспитами, з яких оце один уже був позаду. Мої нерви в сотий раз були натягнені, як струни, і я, з жаждою спрагненої людини, чекав розправи, щоб їх розпружити. Вирок мене не лякав, бо який я міг мати вирок? Адже ж після найгіршого вироку життя лишалось в моїх руках. Але тепер?... О, я в ці фатальні хвилини ненавидів час, такий цінний у житті, але такий згубний на цьому відтинку! І тепер, коли тисячі... мільйони людей благали у Творця зайвої секунди, я благав у Нього, щоб скоротив до секунди мої дні, що ділили мене від волі, а, значить, від життя...

Десь о дванадцятій годині в день розправи німецький поліцай вивів мене з в'язниці. Проїшовши двір, у якому було повно сонця, а особливо повітря, якого мені так бракувало, я вступив до почекальні, звідки викликали до залі суду. Тут сиділо кілька в'язнів і поліцаїв.

Я сів коло відчиненого вікна. Жадібно пив повітря і захоплено дивився в сад, де під сонцем наливалися яблуневі плоди. Липнєве повітря з яблуневим запахом вливалось мені в груди. Мені так було легко, немов би я плив у хвилях запашного дня. У почекальні когось кликали до судової залі. Називали якесь дуже знайоме прізвище. Я його виразно чув, але замріявшись, немов би поринув у забуття.

“Квятковський! Станіслав Квятковський!” Відбивався від мене грізний голос.

Я не ворухився.

Нараз я почув на своєму плечі тяжку руку.

“Станіслав Квятковський!”

Неначе від удару стрепенувся й розгублено глянувши на поліцаю.

“Чого мовчите?! Забули прізвище?”

Я відповів йому, що трохи недочуваю. Поліцай зміряв мене глузливым поглядом і показав рукою на двері.

“Рушайте до суду!”

У судовій залі стояло кілька порожніх лавок. Напроти мене — на підвищенні, подібному до театральної сцени, під розгорненими на стіні американськими прапорами сиділи три військові американці. Голова суду і два члени. Суддя, кремезний, з червоним налитим обличчям, мав рангу капітана або навіть майора.

Ліворуч, осторонь, стояв перекладач. Молодий, щупленький, стрункий — у цивільному плащі. Крім суддів, перекладача, мене й німецького поліцаю в залі не було нікого.

Суддя взяв заяву в перекладача, що вірно перекладатиме. Потім за допомогою перекладача я сказав по-польському, що буду суддям говорити правду. Якщо говоритиму навпаки, то дістану дві карі за злочин і неправдиве зізнання. Я, звичайно, знаючи, що мушу з початку до кінця брехати, сказав, що говоритиму правду. Коли б я перед тодішніми ревними советськими союзниками відкрив правду, то це дорівнювало б самогубству. А до самогубства я давно перед цим вирішив удатися лише в безвиході. Тому провини перед своїм сумлінням і гріх перед Богом за неправдиве зізнання я склав на суддів до Суду Божого...

Коли суддя запитав мене, звідки і як я попав до в'язниці, я невправним голосом селяха і каліченою польською мовою, де слова не трималися купи, переповів йому те саме, що розповів перекладачці в поліційному бюрі. Розповідаючи оце, лише боявся своєю мовою не викликати в перекладача підозріння щодо своєї національної приналежності. Але він, як я дізнався пізніше, був не то словак, не то чех, і моя мова його не турбувала.

Коли у своїй казці я зайшов до німецького хліва, де після невдалих “нічних пошуків табору” вирішив перебути до ранку, суддя нараз спитав у мене:

“Як довго перед тим ви не їли?”

Я відповів, що востаннє їв уночі в поїзді.

“Ясно,” сказав він глузливо. “Ви були голодні й заходили вранці поснідати куркою.”

Щоб вилізти з незаслуженого, нічим недоведеного і ганебного обвинувачення, що протягнуло б мені перельний час у в'язниці, я став відбиватися. Я сказав, що в такому разі мусів її з'їсти з пір'ям, бо був у нещасливому місті.

„Не видумуйте!” засміявся суддя. „Ви хотіли принести жінці й дітям гостинця.”

“Але ж я не знаю, чи в цьому таборі живе моя родина.”

“Значить, ви хотіли підкріпитися, щоб після невдалих пошуків вирушити до іншого табору.”

Суддя рішуче обвинувачував мене в курокрадістві. Я всіма силами відбивався від цієї напасти, щоб вилізти з смертельно небезпечної в'язниці. Тому сказав судді підтвердити мій злочин свідками. На превелике мое

здивування, він сказав до поліція ввести свідка. Той покликав другого поліція. Це був шофер, що віз мене в авті з баверського двору до в'язниці. Він зовсім нереконливо розповів судді, що мене застукали німці в тій хвилині, коли я намагався вкрати курку, і що він привіз мене з місця злочину до в'язниці. Це завжди можуть підтвердити всі чотири німці, які мене виймали...

На цьому допит сторін закінчився, і суддя дав мені останнє слово. Я сказав, що свідчення поліція не відповідає правді. Навіщо німцям було мене ловити, коли я сам постукав у двері й попросив показати дорогу до табору. Хіба злочини добровільно віддаються поліції? Я ханався за все видиме й невидиме, сподіваючись вислизнути з рук химерного правосуддя на волю. Сказавши, що виною мого нещастя була горілка, попросив у судді випустити мене на волю. Все це перекладач переклав. Суддя щось коротко відповів і з утомленим виглядом закуривав цигарку. До мене підступив поліція.

“Який вирок!” спитав я в перекладача.

“Вас засудили на три тижні. Тиждень ви вже відсиділи, отже маєте ще два.”

“Защо? Спитайте в нього!”

Перекладач відразу передав відповідь.

“Щоб остаточно проспалися від горілки.”

Я вийшов з судової залі без вини зневажений, пригноблений, збещещений уже демократичним правосуддям. Але не це мене стривожило: я звик до всього у цьому чорному світі! Мене стривожив час... проклятий час, у просторі якого я побачив примару тяжких мук і загибелі...

IV

З судової залі поліція відпровадив мене до тюрми для засуджених злочинців. Я попав на реєстрацію до майстра-тюремщика*). Це був шістдесятилітній дід з темними глибокими зморшками, повільними рухами, але пильними очима. Він забрав у мене всі мої дрібні речі крім кавказького пасочка, а також запальнички й тютюну, які я завчасу заховав під сорочку. Записавши все у книзі, відпровадив мене на третій поверх до камери.

У цій камері-криниці, з загратованим вікном у стелі, я побачив блідого бородатого в'язня. Він лежав у зігнилому ганчір'ї ліжка з страшним смородом і захоплено малював на стіні жінку. Я підійшов ближче. Ця стіна з намальованими жінками, гадюками, пронизаними стрілами серцями нагадувала мені татуовані матроські або вуркаганські груди. Під цією потворною нечистю тяглися кривулями німецькі вірші. Бородатий “артист” удав, що мене не помічає. Більше того — з моїм наближенням почав стогнати, зітхати й бурчати, показуючи, що він у творчому екстазі. Так пройшло з пів години. Я простелив на підлозі піджак і сів.

Нарешті бородатий “мистець” рвучко опустив руку, вишкірив у реготі великі жовті зуби, вліпивши в мене наркотичні очі.

“Ти хто?” спитав він по-німецькому.

У нього голос був глухий, безбарвний, немов би долітав до камери з глибокої ями.

*) Так називали в німецьких тюрмах сторожів.

“А ти хто?” і я зміряв з ніг до голови цю дивну людину.

“Німець,” відповів він, чекаючи моєї відповіді.

Я зрадів, що мій сусід не слов'янин.

“А я поляк”.

Його бліде обличчя нараз оживилося, і він схопився.

“Поляк?!” викрикнув він по-польському. “Невже ти поляк?”

Я, насторожившись, відповів, що так. Він з усієї сили ляснув мене по плечі.

“Я не німець!” Я — чех! Іди сюди, перуне! Чи маєш курити?”

“Маю.”

“О, перуне!...” і в нього на рідощах виступили сльози.

Незабаром я довідався, як його звали, хто він був і як попав сюди. Цього чеха, за фахом — шофера, звали Свобода. Він мав сорок три роки. Будучи спритним і хитрим, перед війною побував у Польщі, Австрії й Німеччині. Тому міг порозумітися польською і німецькою мовами. Але однією і другою говорив погано. З усього було видно, він скінчив лише народну школу. Під час німецько-більшевицької війни німці змобілізували його як шофера до німецької військової частини. Капітуляція Німеччини застала його у Вюртенберґі — таки в Гепінґені, де ми оце перебували у в'язниці.

Під час капітуляції познайомився з молодою німкеню. Заховався в неї разом з автом і став їй принагідним “чоловіком”. Переодягнувшись у цивільне, взявся промишляти на чорній біржі. В ті дні вступив

до німецької злочинської шайки і з нею крав з американських складів шкіру, підошви й текстильні матеріали. Принагідна дружина була з ним у спілці.

Усе йшло добре, обоє були щасливі, аж поки німкеня не дізналася про пиятику й оргії, що їх Свобода час від часу проводив з іншими жінками. Того ж дня вона з люті й заздрости видала його американцям. Американці, знайшовши під час обшуку крадені речі, заарештували Свободу за злочинство, а її за співучасть у крадіжці. Незабаром американський суд засудив обох: Свободу на два місяці, а німкеню на місяць. Вона вже відбула кару й тепер була на волі. Він дотягував останні два тижні і проклинав німкеню з кістками. Але, забувши минуле, вона за ним затужила і двічі на тиждень приходила до в'язниці на відвідини й приносила харчові пакунки. Під час побачень він виливав їй своє незгасле кохання і збирався по виході з в'язниці повернутися до неї.

Коли він розказував мені своє сумне оповідання, я вже добре приглянувся до нього. Він був середнього зросту, міцної будови, з шахраюватими очима, рудими підстриженими вусами і з такою ж розростлою клинцуватою бородою. Хто він насправді був, трудно було відгадати. Але в ньому щось було непевне й підозріле. Тому я вирішив триматися з ним обережно й контролювати себе на кожному слові.

Він поспішав ознайомитися зо мною. Я намагався, щоб приблизно висловитися польською мовою. Чех, витріщившись на мене, зареготав:

“Говори своєю мовою!” сказав він по-українському. “Ти ж українець.”

Ця неприємна несподіванка збила мене з пантелику. Втримуючи спокій, я відказав йому, що мій небіжчик батько був поляк, а мати українка. Після смерті батька, мати, перебуваючи в українському оточенні, вчила мене по-своєму. У школі ніколи не вчився, і розмовляю такою мовою, якою більшість говорила на Волині. Але я почуваю себе поляком.

Мої нерви напружувалися... Може, це був прихований советський агент, а може звичайний советофіл, що було дуже поширене між чехами. Тому в дальшій розмові почав перед ним грати простака, як перед перекладачкою і суддею. Сказав йому, що мене німці примусово вивезли до Німеччини. Після закінчення війни перебував у Гепенгені — в польському таборі, звідки готувався виїхати до Польщі. Але часами ходив з своїми приятелями до німецьких селян за здобиччю. Тиждень тому хотів поцупити кілька курей, але німці мене застукали. Сьогодні дістав за це три тижні. Тиждень відсидів, а два мушу відбувати.

“Навіщо?” зупинив мене Свобода. “Скажи советським офіцерам, що ти українець і вони визволять тебе.”

“На жаль, вони поляків не беруть... Може, мене визволять польські офіцери?”

“Польські офіцери тут не мають сили.”

“Тоді я мушу відсидіти...” гірко сказав я.

“Зо мною не пропадеш!”

“Боюся, що тобі, вченій людині, буде зо мною нудно...”

“Думаю, що ні! Лише слухай мене. За це я тебе навчу малювати й писати вірші.”

“То ти й поет?!” скрикнув я в захопленні. “Вперше бачу живого поета! Прочитай щонебудь!”

Він гордо показав мені пальцем на стіну.

“Я не вмю читати...” з прикрістю сказав я.

“То навіщо живеш на світі?!” і він, вліпившись очима у стіну, почав по-німецькому деклямувати “вірші”, які не мали ні зв'язку ні змісту.

У задушливій камері, що до неї вливалось повітря з розпеченого даху, ми лягли на ліжку голяками. Але крім духоти мене душив сморід з затхлого ганчір'я і від перепрілого Свободового тіла. До півночі я перемучився на ліжку, а потім зсунувся на підлогу. Але в камері-криниці спати було неможливо. Затискуючи зуби, я звивався, як в окропі. Тимчасом чех стогнав, лаявся найвишуканішою лайкою і проклинав свою коханку.

“Дай закурити!” кричав що п'ять-десять хвилин глухим голосом до мене.

Я в темряві сипав тютюн йому на долоню. Коли в мене лишилося з на одну цигарку, відповів, що більше не маю. Він почав мене лаяти й обзивати гидкими словами. Я вдав, ніби сплю, і незабаром таки заснув.

Уранці тюремщики відчинили в камерах двері й наказали в'язням прибирати кімнати. Свобода з владним виглядом показав рукою у куток.

“Винеси кібель і вимий підлогу,” наказав він. “Сьогодні твоя черга.”

“Гаразд,” погодився я. “А завтра буде твоя.”

Він зловтішно зареготав. Я спокійно зробив одне й друге. Потім наглядачі всунули в віконце по мисочці

кави й окрайцеві хліба. Після сніданку вивели всіх в'язнів до щільно оббитого дошками й задротованого невеликого двору. Я зі страхом переглянув в'язнів, але крім Ганса, всі були незнайомі.

Тут був справжній Вавилон: німці, італійці, французи, бельгійці, голляндці, чехи, серби, поляки, а також українці й білоруси, які подавали себе тут за поляків або німців. В'язні в ході робили "інтереси". Промінювали на тютюн, папірці й сірники — вічні пера, шкіряні пояси, сорочки, шкіряні гаманці, капелюхи тощо. В найліпшому становищі були німці. Вони щотижня, або й двічі на тиждень, діставали пакунки з білизною, харчами, а, головню, з тютюном і сірниками. В тюремному Вавилоні вони були аристократи.

Десять хвилин прогулянки надзвичайно мене ожили. Я втягав запашне повітря, дивився в синє небо, пив сліпуче сонце, крадькома позираючи на зелену піну парку, що звисала з каштанів на тюремну загорожу. Але після цієї благодаті знову опинився в супусі камери-криниці . . .

Бородатий "артист" далі змальовував і списував стіни. Час від часу з-під лоба позирав на мене і плював понад мене на підлогу. Це він, безперечно, мстився за те, що останній раз я не дав йому закурити. Своєю поведінкою чех думав спровокувати мене до протесту і в боротьбі зробити з мене слухняного сателіта. Я міг без великого ризику помірятися з ним. Але я з різних міркувань волів, щоб ініціатива була з його боку. Тому я також плюнув на підлогу. Це стало сигналом. Він схопився з ліжка і з люттю впіймав мене за барки.

"Ти що робиш?" засичав він, вп'яливши в мене очі.

Я натиснув йому долонею на підборіддя, і він пустив мене.

"Те саме, що ти!"

"Це моя камера! Якого ти біса прийшов до мене?"

"Я не знав, що тут живе "артист"!"

Мій глум довів його до божевілья. Люто блиснувши очима, він глухо проказав:

"Гаразд . . . Хоч ти прикинувся, але я таких уже бачив . . . Хай тільки придуть до тюрми совети . . ."

У мене все струсилось, але я роблено зареготав.

"Навіщо чекати? Поклич зараз! Нехай вони віддадуть тебе, німецького коляборанта, чеським комунистам на шибеницю."

Відчуваючи на душі тяжкий камінь, я ніби в доброму настрої сів на підлогу й зі співом закурив з решток тютюневої потерухи цигарку. Чех на ліжку заглибився в думи й перестав плювати.

Щоденно, по прогулянці, до обіду й по обіді до шостої години вечора, тюремщики кликали добровольців у підвал на працю. Для мене це був би порятунок від ненависного типа, затхлою повітря, а, можливо, і певніше сховище від диявола. Тому, як тільки тюремщики у коридорі гукнули, я відразу постукав у двері. Мене випустили й відвели з кількома в'язнями до напівтемного підвалу різати й рубати дрова.

Діставши свій приділ, ми за замкненими дверима взялися до праці. Нас було шестеро. Чотири молоді німці, поляк і я. Різали однією пилюкою на перемену. Двоє кололо. Розмовляючи за роботою з німцем, який за крадіж в американців бензини сидів тут два місяці, я почав у нього випитувати, чи не визволяють совети

звідси в'язнів. Він з сумом відповів, що визволяють лише з-під слідства, а засуджених ні.

“Жаль,” сказав я. “І навіть не заходять сюди советські офіцери?”

“Тільки до слідчої тюрми, а сюди не заходять.”

“Я не маю щастя...”

“Так,” сказав німець співчутливо.

У мене немов би проясніло в очах і легше запрацювали м'язи. Почали вливатися снага й енергія. Я порубав за себе й німця дрова, і він мені дав жменю тютюну.

По обіді у веселому настрої ліг на підлозі. Свобода приязно розмовляв зо мною, неначе між нами нічого не трапилось. Я навмисне закурив цигарку, щоб йому скортіло закурити. Він відразу обізвався:

“Не гнівайся. Я — нервовий... Усьому винна проклята німкеня...”

Я мовчки покурював.

“У мене собачий характер,” вів він далі. “Інколи я так себе ненавиджу, що вбив би... У тебе теж нерви... Давай, забудем і закурим! Те стерво завтра принесе мені, і я тобі віддам.”

Я дав йому. Чех, потягуючи, вліпився своїми банькатиими очима в довгий ряд написаних на стіні чисел і щось захоплено шепотів. Це був його в'язничний календар, з перекресленими й неперекресленими датами. Неперекреслені дати кінчалися двадцять третім липня. Моя радість відразу зeszла. Чех виходив день раніше... Що йому значило перед моїм останнім днем піти до репатріаційної комісії і розказати про підозрілого поляка у в'язниці? Ця думка почала мене переслідувати.

Але після Свободової сповіді у нас пішло по-доброму. Йому подобався мій кавказький ремінець і він конче захотів його купити. В мене не було грошей. Я подумав і віддав за двадцять марок. З цими грішми вже міг вирушити в дорогу. Тяжка ніч пройшла спокійно. Він курих мій тютюн, обіцяючи завтра віддати, а до того — нагодувати.

Другого дня німкеня принесла йому пару окрайців хліба, дві цибулини, редьку і три американські цигарки. Вилаявши свою коханку, що не захопила тютюну, став погрожувати, що не візьме пакунку. Але після погроз узяв і потім дав мені шматочок хліба, цибулину й цигарку. По обіді з приязним виглядом простягнув ще пів цигарки. Він на очах перевтілювався в іншу людину. У свій день виносив кібель, ретельно прибирав у камері. Ця метаморфоза ще більше зміцнила мої підозріння і ще дужче розхитала мій спокій...

Щоб охолонути, я ходив до підвалу різати дрова. Праця розганяла понурі думи і трохи освіжала мозок. Але вночі знову насувалися думи про зловісне двадцять третє липня — останній Свободів день у в'язниці... Розжарене повітря, сморід і ці клетотливі думи здушували мене, немов би камінь. Від цього каменя я міг врятуватися лише втечею до іншої камери. Тому другого дня під час прогулянки сказав в'язничному майстрові, що в моїй камері задихаюся, і попросив перевести кудинебудь до іншої. Він відповів, що в усіх камерах повно. Тоді в мене відразу зродилася очайдушна думка, і я вирішив здійснити її цієї ж ночі.

Десь о десятій годині вечора я почав на підлозі постогнувати. Спочатку чех не звертав уваги. Але ко-

ли я став лити собі на голову й на груди з горняти воду й товктися по підлозі, він, подумавши, що вмираю, схопився і став радити:

“Скажи майстрові, щоб перевів тебе до іншої камери!”

“Навіщо?”

“А я тобі кажу — скажи... і то завтра, бо після завтра будеш на цвинтарі.”

“Я кінчуся сьогодні!...” і вдарив головою по підлозі. “О-ой! Задихаюся!... Повітря...”

Я пронизливо захарчав, немов би був у передсмертній агонії. Свобода зірвався з ліжка і затарабанив у двері. Він з переляку бив кулаками й ногами. Цей стукіт розбудив усю в'язницю. За кілька хвилин до камери увійшли два сторожі і, після вияснення, перенесли мене до протилежної камери, з вікном до парку.

Лежачи на ліжку, я тріумфував, що так легко позбувся ненависної людини. Крім того тут було досить повітря, а з віконця навіть лилася прохолода.

На одинці дні проходили трохи легше. Але Свободова бородата тінь стояла перед моїми очима. Щоранку зустрічався з зловісним чехом на прогулянці й намагався якнайглибше влізти йому в душу. Він зовсім не згадував про наші дні в камері й нічим не виявляв своєї ворожості. Навпаки, щоденно очікував мене і ходив зо мною в одному ряді. Якось, коли він перейшов до групи німців, один з поляків, що ходив з нами, спитав у мене, якої я національності. Я сказав, що польської.

“То ви поляк?” і він недовірко глянув мені в вічі.

“Так!” відповів я.

“А чому цей чех каже, що ви не поляк?”

“Тому, що він дурень. Хто ліпше знає про мене, він знає?”

“Звичайно, ви!”

“А інше мене не обходить.”

Ця розмова ствердила мою підозру, і я з кожним днем глибше задумувався про свій останній день у в'язниці.

Для зрівноваження розбурханої вночі душі я цілі дні проводив у підвалі й у тяжкій праці гасив свої розпалені думи...

Поволі наближалося двадцять третє липня. Бородатий “артист” мав вийти на волю о дванадцятій годині. Я хворобливо чекав нашої останньої зустрічі під час ранкової прогулянки. Тимчасом хапався за все, щоб відвернути від себе примару загибелі. Цього міг домогтися лише єдиним шляхом — шляхом обману, запропонувавши чехові влізти в його тенета...

На проході він весело зо мною привітався.

“Значить, ти сьогодні будеш на волі?”

“Так,” сказав він гордо.

“Жаль мені з тобою розставатися!”

“Якщо хочеш, то зайді до мене.”

“Це, на правду, було б чудово! В мене тут нема знайомих. Я дуже тобі дякував би, коли б ти влаштував мене на працю.”

“Це я відразу зроблю!” вигукнув він і написав мені адресу. “Як вийдеш, то йди до мене. Зрештою, якщо захочеш, то працюватимем разом. Будемо варити мило й гандлювати.”

“Це чудово!” сказав я захоплено. “Чекай завтра між другою і третьою.”

“Добре! Ми робитимемо великі інтереси...”

“Звичайно! Я дуже жалію, що виходимо не разом.”

“Дурниці!”

Він накреслив під адресою плян дороги і вклав мені в бокову кишеньку. Після цього я трохи заспокоївся.

Останні найтяжчі години у в'язниці я проводив у камері. До підвалу не ходив, прислухуючись до кожного шереху. Значить, чех мені повірив і приготував пастку вдома. Я благав Бога, щоб було саме так...

У полоні дум ніяк не міг заснути. А як засипав мене відразу оточували з'яви. Так повторювалось кілька разів. Я виразно чув, як на міській ратуші відбили третя... четверта... п'ята година. Після цього підвівся і томливо почав чекати ранку.

Світало. У в'язниці й довкіллі стояла тиша. Лише час від часу її розбуджував шум раннього авта й відразу затихав у закутинах міста. Я глянув у віконце. Який був тихий і прозорий надходячий день — день моєї волі! Від згадки, що сьогодні поклонюся сонцю, небові і тим зелено-закосиченим деревам, у мене в скронях застукотіла кров.

Нарешті старий майстер відчинив двері. Я завзято взявся до праці. Мив, шкрябав, витирав підлогу, щоб якнайшвидше звільнитися від тягару часу. Вмившись, причесавшись, розчесавши бороду, почав чекати сніданку. Але замість сніданку майстер увів до камери високого бльондина в новенькому спортовому вбранні.

Це був німець. Я довідався від нього, що американська й німецька поліція виарештовує колишніх нацистів і есесів. Бльондин був першою ластівкою. Я сказав йому, що сьогодні о другій годині виходжу на волю. Він попросив передати листа його дружині. Поміркувавши трохи, я згодився.

За пів години в моїй камері було вже троє. Всі вони, безперечно, мали тяжкі гріхи на собі. Але обурювалися, за що їх зневажили.

На сніданок усі дістали по мисці зупи. Але з погордою відсунули. Я поглядав на ці миски з жадобою. Бльондин, помітивши, віддав мені свою зупу. Я її відразу з'їв. Після цього віддали два інші. Цим добром я заливав себе у поспіху, щоб урятувати від майстра, а німці з іронією дивилися на мене, як на ненаситного ненажеру. Але в цей час я думав, щоб в останні хвилини поповнити свої сили.

Після сніданку востаннє вийшов на прохід. На свіжому повітрі жадоба волі ще дужче запаморочила мені голову. Я всіма фібрами душі й тіла хотів її здобути і тому мізкував, де тепер знаходиться і що робить чех Свобода. Може, якраз говорить з енкаведистами і замість мене ждати — іде з ними сюди... Мліючи від головоломного нервового напруження, я підійшов до старого майстра й попросив випустити мене з в'язниці о дванадцятій годині. Я сказав йому, що сьогодні мушу виїхати з цього міста до своєї родини. Майстер пообіцяв випустити.

У мене в грудях стало гаряче: мене відгороджувало від волі понад дві години. Свіжі й наряджені німці поглядали на мене з заздрістю.

“Ви щаслива людина!” казали вони.

А в цей час я переживав найбільші муки. Від найменшого стукоту в коридорі мене кидало в дрож. Я в глибині душі молився Богу... Вони не придуть!.. У мене так розжарився мозок, що я, як в Інсбруку, почав заздрити ув'язненим есесам. Адже їм не загрожував диявол...

На міській ратуші відбило одинадцять. Ще одна година! Я скочив на ліжку, глянув у віконце і засміявся... Здивовані німці щось зашепотіли.

“Що ви там бачите?”

Хотів сказати — волю! — але затиснув зуби. А потім з реготом відповів:

“Сонце!”

“Ви бачите «ї ї»,” зауважив бльондин.

“Так! Вона мене чекає...”

У камері затихло. Моя уявна дівчина викликала в німців рефлексії, і кожен заглибився в свої думи. А я облюбовував деревця, гілки, які схоплював мій зір. З-за високого задротованого тину сміявся до мене клен. Як до нього було близько... і далеко!

Нараз на ратуші вдарила дванадцять... В мене неначе закипіла кров. Зіскочивши з ліжка, став перед дверима... і виразно почув на сходах старечі кроки. Скоро вони неначе вдарили у дзвони...

“Станіслав Квятковський! Виходьте!”

У напівтемряві немов би спалахнуло сонце і стіни відкрилися райдугою. Але я вийшов на денне світло з обережністю дикої кішки...

6. НА ВОЛІ БЕЗ ВОЛІ

I

Я легально вийшов з тюремних murів...

Золоте сонце, прозоре небо, зеленоспінені дерева, п'янке повітря обдарювали мене небесними щедротами. Ці щедроти я міг пити й досхочу ними насолоджуватися. Але, насолоджуючись, міг їх утратити. Я ж був на волі без волі! Мене кожної хвилини міг диявол розпізнати або за допомогою Свободи вислідити, затягти в авто чи просто, як пса, волочити вулицею до репатріаційних лябіринтів і оборонці людської волі нічого не сказали б...

Коли б цього не сталося, то я міг би стати жертвою іншої обставини. В мене не було жадного документу, яким би міг на вимогу американської воєнної чи німецької поліції промовити за себе.

Але найбільш мене гнітило моє людське становище. Я був — не я... Був знаком питання! Моє людське становище в двадцятому віці рівнялося становищу первісної людини. Я не мав ні прізвища, ні імени, ні роду. І цей жах я мусів носити з собою, бо на волі я був невідьником...

Поєдинок з дияволом тривав далі. Треба було все зробити, щоб мені — людині, що з неймовірним зусил-

лям вискочила з того світу, швидше дістатися в рідне оточення і відчути в ньому людську ласку, тепло, чого так прагнула смертельно змучена моя душа. Крім того треба було перетворитися з первісної на цивілізовану людину. Все це могло здійснитися лише в Тиролі між моїми приятелями. Я твердо вирішив піти цим шляхом.

Упродовж трьох тижнів моє обличчя обросло шерстю бородою. Цим виглядом до деякої міри я міг забезпечити себе від советчиків, але в американській німецькій поліції без сумніву викликав би підозріння. Вони взяли б мене за замаскованого злочинця й кинули б за ґрати. Тому я мусів трохи європеїзуватися.

Я скрадливо вийшов на вулицю. В місті стояла полуднева спека. На вулиці було майже порожньо. Ідучи хідником, раптом помітив довжелезний недокурок з американської цигарки. В мене розбіглися очі й заферментувала слина. Я з жадністю підняв і закурив. За кілька кроків ще помітив... і ще... Це був надзвичайно цінний скарб, і один недокурок по одному опинилися в моїй кишені.

Так пройшов з пів кварталу й натрапив на голярню. Елегантний голяр глянув на мене швидше з огидою ніж з підозрінням. Я сів у крісло і злякався свого вигляду в дзеркалі. Я був подібний на Робінзона Крузо.

“Ви, мабуть, з тюрми?” зацікавився німець.

Я сказав, що так.

“Як ви туди попали?”

Відповівши, що довго про це оповідати, я сказав, як мене підстригли. Хотілося якнайбільше зберегти

неподібність, але зберегти так, щоб не викликати ніякої підозріння.

До інсбруцького арешту я носив волосся назад рівними висками. Тепер сказав зробити боковий проділ, скісні виски, широкі підстрижені вусики і клинцювату борідку.

За двадцять хвилин я з захопленням дивився на себе в дзеркалі. Клинцювата борідка видовжила зсохле обличчя. Боковий проділ і скісні виски змінили форму чола й голови. Я нагадував містечкового голяра, і з цим виглядом міг просуватися між людьми певніше. Тепер залишалося роздобути якінебудь документи. Це можна було зробити лише в судовому бюро...

Зайшовши крадькома до судового будинку, я сказав худорлявій і оброслій пухом секретарці, що оце, вийшовши з в'язниці, хочу їхати до своєї родини. Але без жадного документу не можу зважитися в дорогу. Чи не могла б вона за час мого перебування у в'язниці видати мені довідку.

“Але ви на правду звідси виїдете?” спитала секретарка з таким поглядом, немов би я об'їм місто.

“На правду,” відповів я.

Вона, поговоривши з керівником бюро, сказала, що випише. Я дуже хвилювався, щоб вона не зазначила в довідці причини мого ув'язнення. Але в довідці стояли тільки дати входу і виходу.

У мене на душі полегшало. У моєму становищі це був небувалий успіх. Але думка, що я у світ іду не собою, гнітила мене далі. Та треба було з своїм диким становищем погодитися...

Як не було, але я був задоволений з свого успіху.

Серед американців і німців міг, до деякої міри, пересуватися вільно. Тепер мені треба було подумати про поновлення втраченої сили. Мій шлунок не давав мені спокою. І я вирішив з своїм "документом" піти на пошуки хліба...

Незабаром ввійшов до харчового відділу міської управи. В тому відділі, що містився в одному з завулків у невеликому будинку, сиділа дебела повновіда жінка. Я сказав їй те саме, що в судовому бюро, і просив видати мені на пару днів хлібні картки.

"Хто ви й за що сиділи?" спитала жінка.

Я сказав, що українець, а в тюрмі сидів за антибольшевицької настрої. Вона пильно зміряла мене й лукаво посміхнулася.

"Скажіть просто, що ви боролися з большевиками, і я вас зрозумію..."

Я відразу збагнув, що це був вияв німецького патріотизму і задовольнив її позитивною відповіддю. Вона в поспіху подала мені тижневі картки й побажала щасливої дороги.

З'ївши у глухому завулку в кав'ярні фунт житнього хліба й миску пісної зупи, я подався до залізничного двірця.

У двірці метушилися різношерстні люди, чекаючи принагідного товарового поїзду. Між ними, мабуть, були сексоти. Тому, дізнавшись у залізничників, що поїзду до Авгсбурга сьогодні нема, я постарався з цього збиговища зникнути...

Сонце хилилося до заходу, і я почав думати про нічліг. По дорозі зайшов до готелю. Але мені, з моїм

в'язничним документом, відмовили. Так само в другому і третьому готелі. Залишалось спробувати щастя — віднести листа від ув'язненого нациста й попросити там нічлігу. Хоч би в хліві...

Будинок був на околиці міста під лісом — з усього видно, поблизу репатріяційного табору, бо в дорозі я стрінув багато скитальців, переважно польської національності. Обережно вступив на знайдену вулицю.

Це був куточок густих дерев і віллів, де, очевидно, жили лише нацистські вельможі. На мій поклик з ясної віллі вийшла тендітна жінка, і я їй вручив листа. Вона покликала мене до хати.

В ідеально чистій гостинній з модерними меблями я боявся приторкнутися до крісла. Але жінка, розчумлена звісткою від чоловіка, сказала мені сісти.

Поки вона читала, на мене пильно дивилася білоголова дівчинка, забувши з переляку про ляльку. Я тільки тепер відчув, який у мене був страшний вигляд. Тимчасом її мати спокійно прочитала листа і з їдкою іронією сказала:

"Німці витримують усе..." Вона подякувала і спитала, чи я не випив би склянку кави.

Не чекаючи відповіді, внесла кілька бутербродів і філіжанку кави. Говорячи, що завтра від'їжджаю до Австрії, натякнув, чи не можу десь тут у неї переночувати. Вона відповіла, що дуже жаліє, але не радить мені тут ночувати, бо, після арешту її чоловіка, сюди може навідатись американська поліція. Так, звичайно, могло бути, і я вирішив не наполягати.

Опинившись на вулиці, задумався, куди йти. Я глянув у ліс. Але лишатися наніч у лісі було ризикова-

но для здоров'я і безпеки. Тому рішуче повернувся і почав спускатися крутим завулком до міста.

Сонце ховалося за деревами і в місто лилася вечірня прохолода. Поволі вийшов з завулку на широку вулицю. Обабіч вулиці з'явилися руїни, які крок за кроком густішали. Чи не залізли в оці звалища й перебути в них до ранку? Але я відразу від цього відмовився. Хтось випадково мене помітив би і як підозрілого чи волоцюгу віддав би поліції.

Проте я мусів щось з собою зробити ще перед приходом ночі. Лишалось одне: піти до німецької поліції, показати довідку і попросити на одну ніч нічлігу.

Я почав свій плян обдумувати. В поліції можна було наштовхнутися лише на одну неприємність. Німці могли мене послати наніч до репатріаційного табору. Але це мене не лякало. Я візьму адресу табору і піду з нею в руїни . . .

Поліційний відділ був на цій вулиці. З затаєним подихом увійшов до неприємної установи. В поліційному бюрі я натрапив лише на одного поліцає. Цей літній чоловік подивився на мене сонними очима. Після мого короткого оповідання, він запитав, чи я думаю лишатися в Гепенгені. Мені відразу стало ясно, чого він хоче.

“Завтра я виїжджаю, щоб зустрітися з своїми і виїхати додому.”

“Кращого не придумаете,” сказав німець. “У Німеччині погано, дуже погано . . . Отже виїжджайте собі. А цієї ночі переночуете з німецькими біженцями.”

Він дав мені спрямування до недалекого заїзду. В мене підбадьорився дух, і я весело вийшов на вулицю.

Незабаром я дістався до старого будинку, в якому на брудних матрацах покотом лежали люди. Чоловіки, жінки і діти. Це здебільшого були фольксдойчери з Мадярщини й Румунії. Були обдерті й виснажені, як я, а тому мій вигляд на них не зробив ніякого враження. Я ліг біля порогу на розірваному матраці і, щоб не дати втягнути себе в розмову, накрив піджаком обличчя. З двадцять восьмого червня я вперше заснув спокійно.

Уранці в оточенні співмешканців з насолодою їв шматочок купленого хліба. Між тим розговорився з сусідами. Для довір'я і безпеки назвав себе фольксдойчером з Польщі. Між цими “фольксдойчерами” майже всі були мадяри й румуни, які назвали себе німцями, щоб вирватися у світ з-під большевицької окупації. Це чума, говорили вони про московське військо. Мадяри чекали москалів, як порятунку від німців. А москалі почали грабувати, нищити населення ще жорстокіше . . . Я, до деякої міри, був радий, що крім українців починають большевиків і інші розуміти.

Ці люди зі страхом розповіли мені про Суфенгавзен. Це був большевицький міжзональний репатріаційний табір у Штутгарті. В обгороджене кількома задротованими рядами пекло щодня і щоночі енкаведисти звозили з трьох аліянтських зон Німеччини небажаних людей, що знали їхні тяжкі злочини і могли про них на весь голос розповісти. З цього бастіону нещодавно пощастило звільнитися одному мадярові. Він розповів мені, що там були різнонаціональні люди. Найпильніше енкаведисти стерегли українців, білорусів і грузинів. Ці нещасні лежали у відчинених кімнатах, з заборною рухатися. Якщо хтось підводився, то

падав від куль з автоматичного пістоля. Плач, зойки, передсмертні крики і постріли в підвалах доводили людей до божевілля. Змасакрованих людей енкаведисти відвозили вночі за місто.

“Це було пекло на землі...” сказав маляр, блискаючи гнівними чорними очима. “Але в цьому пеклі я не бачив жадного американця, хоч повз табір часто проїжджали їхні авта і проходилися американські вояки з німецькими дівчатами.”

“Але як ви звідти звільнилися?” спитав я.

“Звідти?... Звідти було неможливо. Я втік у дорозі...”

З цього оповідання я збагнув, що мене енкаведисти везли до Цуфенгавзену...

Між тим я спитав, чи нема в Гепенгені американського бюро, в якому можна дістати перепустку до Австрії. Він відповів, що є, і дав мені адресу. Я відразу пішов до міста.

Це бюро містилося в міській ратуші, і в ньому урядували німці. В залі було кілька людей. Я сів на лаві й почав спостерігати. Молодий німець, що **полагоджував** справи, розмовляв з відвідувачами приязно. Незабаром я підійшов до нього. Вислухавши мене, він узяв мою довідку і сказав зайти до нього пополудні.

Повертаючись до заїзду, я раптом помітив на протилежному хіднику дві підозрілі постаті. В моїх грудях немов би щось тріпнулося. Поблизу кілька людей дивилися на віконну виставу, і я, підійшовши до вікна, став за ними. Тимчасом постаті підсунулися ближче. Тепер я їх побачив виразно. Це ішов Свобода з людиною подібною на гофельдського головатого матроса.

Коли вони пройшли, я підсунувся до рогу будинку й ускочив до завулку. У заїзді ліг на матрац, щоб після цієї зустрічі трохи прохолонути...

О другій годині пополудні зайшов до ратуші з тяжкими думами. Мені здавалося, що німець узяв у мене довідку для якоїсь цілі. Але він з приязною посмішкою простягнув її з зеленою карткою, вказавши, в якому напрямку їхати до Брегенца. З ратуші я поспішив до залізничної станції.

На колії стояв товарний поїзд, густо обліплений людьми. Але до нього без упину горнула юрба. В цьому людському гармидері дізнався, що поїзд відходить до Авгсбурга. Зопалу видряпався на буфер і нетерпеливо чекав відходу. Під мною раптом почувся верескливий жіночий голос. Якась розкуйовджена в жалюгідному лахмітті жінка благала по-польському подати руку.

“Тут небезпечно!” відповів я її мовою.

“Для мене — ні! Я сюди приїхала на вагоні.”

Я витягнув її на протилежний буфер. Вона дуже раділа, що в цьому збіговищі нарешті попала на земляка, який зрозумів її, і обсипала мене компліментами. Я їй на це не відповів нічого.

“Ви куди їдете?” спитала вона.

“До Авгсбурга.”

Вона їхала до Ульму. Коли паротяг заверещав, попутниця схопила мене за лікоть, і ми вирушили в небезпечну дорогу.

Я повертався тією околицею, якою енкаведисти везли мене на "родіну". Але тепер, порівняно, почував себе вільніше. Міг кожної хвилини дивитися на сонце, або від нього відвернутися; пересуватися з буфера на буфер; зіскочити з поїзду й не дістати в спину кулі; зійти на першій-ліпшій зупинці й піти в будьякому напрямку. Але все ж таки це не була воля. Я мусів увесь час "тримати в руках очі". В першу чергу побоювався, щоб на якійсь станції американські, німецькі або советські поліцаї нагло не зупинили поїзду й не кинулися перевіряти бездомних, серед яких знаходився я...

А сонце в золоті купало людей і комах, вельмож і жебраків, праведників і розбишак, Божих людей і дияволів. Творець землі і неба обдаровував усіх однаково й немов би не думав про прийняття чи знехтування, втілення чи потоптання Його святої ласки. А тимчасом життя на білому світі йшло по-старому: для одних дорогою радості, а для других — прокльонів. На білому світі не було ні старого ні нового, бо по ньому в різних перетвореннях ходив Каїн... Відважні з ним боролися, слабодухі перед ним згиналися, а м'якотілі — падали. Одні вмирили смертю людською, а інші — комашиною... "А якою ти помреш смертю?!" Я струснувся від засланого голодом мряковиння...

Поїзд без упину проскакував маленькі й великі станції. Так хотілося їсти, але я в поспіху не викупив у Гепенгені хліба. Це я міг зробити лише в Авгсбурзі. Отже до цього міста мусів їхати впроголодь.

Якраз моя супутниця розгорнула вузлик і вииняла краєць хліба. В мене покотилася слина, і я відвер-

нув голову. Тимчасом жінка відламала шматочок і простягла до мене. Я хотів їй заплатити грішми або картками, але вона не схотіла.

Ми розговорилися. Їй, родовитій польці, не трудно було з моєї мови відгадати, хто я.

"Ви українець?..." спитала насторожившись.

Я ствердив. Вона насупилася й опустила голову. Так мовчки доїхала до Ульму. Коли зійшла на станції, я, не стримавшись, засміявся з бундючної польки і став розглядати довкілля.

Тут, на місці двірця, чорніло попелище. Трохи далі стирчали обгорілі хребти будинків. Серед них лише гордо дивився в небо славний ульмівський мюнстер. Любуючись цим шедевром готики, я думав про хліб. Але до міста йти не зважувався, щоб не втратити поїзду. Я також не забував про безпеку, і перейшов з буфера на задні сідці. Таким чином з перону ніхто мене не бачив.

Тимчасом поїзд без сигналу попрямував далі. Після гористої околиці розгорнулася рівнина. Це почалася хліборобська Баварія. Незадовго поїзд перетяв широку автостраду, якою нещодавно везли мене енкаведисти. Нею далі курсували авта. Між ними, може, поспішав диявол зі схопленими людьми...

Десь за дві години товаровий поїзд зупинився під Авгсбургом на роз'їзді. Далі не йшов. Мандрівники заметушилися. Одні пішли до міста, інші, сновигаючи на роз'їзді, пошукували принагідного мюнхенського поїзду.

Тут було кілька товарових поїздів. Але біля вагонів було багато американських вояків, які згнали скитальців з насипу на вулицю.

Це була погана прикмета. Перед тим, як зійти, довідався в німецьких залізничників, що над вечір до Мюнхену відходять два поїзди. До вечора було далеко: я не міг так довго затримуватися в місті зі свіжими моїми слідами.

Під насипом зігнані люди оживлено розмовляли. Я підійшов до них. Тут переважно були жінки і діти. Вони говорили, що з Авгсбурга можна виїхати до Мюнхену лише за перепустками американського команданта. Ми пробралися завулками до залізничного двірця. Але в командатурі перепусток не видавали. До Мюнхену можна було дістатися лише принагідними військовими автами. Від цього я, очевидно, відмовився. Я вирішив нелегально їхати залізницею.

Повертаючись до роз'їзду, від голоду ледве тягнув ноги. Мій голод ще більше посилювався від спеки. Тому з великою надією зайшов до зустрічної крамниці. Але вюртенберзькі картки в Баварії були недійсні. Надивившись з жадобою на хліб, я неначе поламавий вийшов на вулицю.

На роз'їзді між вагонами скрадалися скитальці. Ці люди, мабуть, хотіли зробити те саме, що вирішив зробити я. Вони справді готувалися першим або другим поїздом проскочити до Мюнхену. Перший відходив о сьомій, а другий о восьмій годині. Тепер була шоста. Я спритно вскочив до передостаннього вагона в кондукторську будку й зачинився. Ця затія могла закінчитися бідю. Але коли б мене виявили, тоді б я з невинним виглядом показав патрулі перепустку, сказавши, що про заборону не знав.

У будці я лежав нерухомо й тихо, як мертвий у до-

мовині. Коли повз вагон проходила патруля чи залізничники, мені здавалося, що врастаю в дошки. Нарешті вагон здригнув... Попереду на рейках зацокали колеса. Але мій вагон не рухався. Я обережно підвівся і виглянув з будки. Передо мною зник поїзд, лишивши два вагони, в одному з яких сидів я.

У мене з досади задржали жили... Але треба було діяти, щоб не пропустити наступного поїзду, який лаштувався до від'їзду. Тому, вибравшись з будки, шугнув в один з вагонів крізь відсунені двері.

У кутку вагона бовваніли людські силуети. Вони тихо розмовляли по-сербському. Ми познайомилися. Це були четніки Дражі Михайловича*), а тому, не надумуючись, я назвав себе українцем. Коли, нарешті, рушив поїзд, ми перекинулися кількома щирими словами, після чого вони один по одному відкрили мені душі.

Ці сербські патріоти разом з західними аліянтами воювали проти німців аж до капітуляції Німеччини. Після капітуляції на них напала московська орда з комуністичними зграями сатрапа Тіта. З кожним днем для Дражевих оборонців волі й самостійності ставало в горах тісніше, і вони, під натиском переважаючого ворога, покинули батьківщину й пішли шукати захисту в своїх союзників. Але західні аліянти з благословення "демократичного Джова" поставились до четників вороже, називаючи їх німецькими коляборантами... і навіть воєнними злочинцями. Таким чином над ними також нависла Сталінова сокира. Проклинаючи своїх

*) Югославський генерал Дража Михайлович боровся з нацистами і комуністами за незалежну демократичну Югославію. Четніками зва-лися його вояки.

союзників, вони з сумом говорили про загибання християнського світу.

Слухаючи їх, я бачив у їхніх думках наші думи, а в їхньому становищі — наше. Ми були однаково принижені і гнані, але й однаково незламні в боротьбі.

Товаровий поїзд, після багатьох зупинок і чекань, на світанку прибув до Мюнхену. На щастя, черговий поїзд відходив до Розенгайму. З тяжким зусиллям я видряпався на платформу.

Там було повно виснажених від голоду і втоми людей. Одні стояли, інші сиділи, а ще інші, найбільш кволі, лежали. В мене від голоду чорніло в очах. Щоб не випасти з платформи, я опустився на підлогу.

На сході велично підводилося сонце і в його життедайному вогні переливалося пшеничне море. Я поволі поринав у золоті хвилі, аж поки не занурився в них з головою...

Навколо мене метушилися й галасували люди. Я прокинувся і поволі звівся на ноги. Це був Розенгайм. Люди з вагонів посунули в руїни. Я зсунувся з платформи і змішався з юрбою.

Звідси до Куфштайну курсував особовий поїзд. Але коли, — ніхто не знав. Тому мандрівники в чеканні розташувалися на купках цегли і каміння. Я ліг у ривчак під розваленою стіною...

На розпеченому камінні я млів від голоду. Поблизу блідий хлопчик заповідливо доїдав останки чорного, як вугіль, хліба. Мене кинуло у дрож, і я з жадою голодного полпентався до міста. Я вирішив спробувати щастя в міській управі.

Між тим на вулиці в мене роями народжувалися очайдушні плями. Якщо б мене в міській управі спіткала невдача, я мусів рішитися на найгірше, щоб не впасти на вулиці. Але в міській управі мені замінили невикористані гепенгенські картки місцевими і, крім того, зовсім негадано я дістав цигарки.

Це несподіване щастя в моєму становищі було по-за всякою ціною. Мені відразу на вулиці стало ясніше й просторіше. Незабаром у станційних руїнах з блаженністю з'їв невеличку порцію із свого фантастичного багатства, щоб підготувати свій шлунок до більшої праці.

Перед одинадцятою годиною довідався, що поїзд до Куфштайну відходить увечорі. Сили мої поповнилися, і я вирішив перебути цей час на околиці міста.

Проходячи вулицею, я зайшов до крамниці купити олівця і бльокнота, щоб зануритися в якусь роботу. В цій крамниці несподівано натрапив на чорні окуляри. Літнього дня вони могли стати найліпшим засобом для безпеки. Я заплатив за них і вдоволено вийшов з крамниці.

На околиці міста, під залізничним насипом, я пролежав зо дві години. В траві між польовими квітками було прозоро і затишно, як на небі. Це було велике щастя — відчутти себе самотнім між ласкавими птахами, кониками і метеликами. Але це було недовго. Треба було повертатися між людей і бути між ними на сторожі...

Ідучи до залізничної станції, я викупив за тиждень харчі, якими міг уповні прогодувати себе до ранку. Після доброї порції хліба з маленькими кусоч-

ками масла і ковбаси ввійшов у силу, підбадьорився і був готовий до нових іспитів.

Поїзд прибав по п'ятій годині й незабаром відходив до Куфштайну. В облуплених вагонах були побиті шиби. Але в одному з них я нарешті відчув себе людиною. Я міг сидіти рівно або виглядати з віконця, бо ж їхав з квитком у кишені. Проте, не забуваючи про своє становище, крадькома глянув на пасажирів.

Це переважно були німецькі чи австрійські жінки, які в чорних крилатих спідницях і білих хустках виглядали, як черниці. Напроти мене також сиділо дві жінки. Рожева кругловида хвалилася сивій з орлиним носом сусідці, що відколи її донька заручилася з французом, то в неї в хаті не бракує нічого. Вона глянула на мене й задоволено всміхнулася.

“А хіба в американській армії є французи?” спитав я.

“Чому?” з гордістю відказала відживлена жінка. “У нас стоять французи!”

“Де це?”

“У Тиролі.”

“Хіба не американці?”

“Були, але тепер стоять французи.”

Отже я зовсім несподівано довідався, що американці відійшли до Баварії, а Тироль окупували французи. Кордон проходив між передостанньою станцією і Куфштайном. Поїзд зупинявся на передостанній станції і далі не йшов.

Ця новина мене схвилювала. Я багато чув про французів недоброго, тому остерігався їх більше, ніж американців. З розповіді очевидців, на французькій зо-

ні лютіше клекотіла большевицька злива. Мене, з моїми документами, французи могли затримати або в ліпшому випадку не впустити на свою зону. Отже перед тим, як переходити кордон, треба було добре задуматися, щоб не впасти жертвою французьких комуністичних п'ятиколонників, що ними кишіло французьке військо.

А тимчасом на обрії викреслювалися горді пасма високогірського Тиролю, між якими ходили червоні людоненависники... Я до болю в голові думав, як мені від них урятуватися. Обійти горами? Небезпечно... Мене могли б зловити і спитати: чому ви з перепусткою нелегально пробираєтеся на французьку зону? І що я відповів би у своїй обороні?... Але легальний шлях також не віщував нічого доброго. З моїм в'язничним документом вони обов'язково спитали б, за що я сидів у тюрмі. А за цим пішли б допити...

Але я мав дві можливості і мусів з них вибрати одну. Тому зваживши їх добре, я вирішив іти легально з тим, щоб на прикордонних пунктах показати лише перепустку.

Вийшовши з поїзду, я надягнув свої чорні окуляри і висунувся з юрбою на вулицю. В напрямку кордону прямував гурт людей. Я назирці пішов за ними. Спочатку ішов на віддалі, а поблизу кордону скинув окуляри і пристав до гурту. Між цими, з усього було видно, місцевими людьми, які проходили тут часто, мені могло всміхнутися щастя. Тому, напружившись, щоб зберегти спокій, підійшов з ними до американського бар'єру. Біля прикордонної будки американські вояки бавилися м'ячем. Один із них підійшов до нас, і перехожі

люди простягли йому свої папери. Я також простягнув і чекав, чим це скінчиться. Але американець сказав “окей!” і підняв бар’єр. Я зітхнув так легко, та радіти було ще рано, бо попереду стояли французи. Ми поволі наближались до французького бар’єру. До нас підійшов француз і спитав, чи всі ми австрійці. Коли люди дружно викрикнули (“Яволь!”*), він махнув рукою проходити. Я разом з іншими переліз через бар’єр і спочатку поволі, а потім швидше-швидше попрямував автострадою. Я надзвичайно радів, що мені так легко пощастило вибратися з полум’я й не полектися.

Десь за сто кроків від кордону я знову надягнув чорні окуляри, щоб не налізти на енкаведистів, які напевно тут курсували. Для безпеки не підходив до австрійців, але й не дуже від них відставав. Цікавий з авта міг подумати, що я відбився від гурту. Зрештою, коли б щось трапилося, я кинувся б у зелені гори чи в хвили Інну, які були в кількох кроках.

Ідучи, їв останки свого хліба і думав, щоб захопити інсбруцький поїзд і якнайшвидше дістатися до Інсбруку в добре сховище.

Коли я ввійшов у Куфштайн, — сонце ховалося за горами. В задусі міста вже чувся гірський приємний легіт. Головною вулицею проходили молоді і літні тирольці в оздобленій гірській одязі. Я прямував між ними аж до залізничного двірця. Але там на мене чекала невдача. Поїзд до Інсбруку відходив другого дня в полудень. Я мусів десь переночувати, щоб завтра вирушити в дорогу. У мене тут були знайомі лише в нена-

*) Так.

висному таборі, в якому, переходячи, міг натрапити на диявольське обличчя. Але ще небезпечніше було після поліційної години тинятися на залізничному двірці або в місті. Тому рішуче вийшов з двірця й пішов у напрямку табору.

Проминувши ратушу й навислу над містом скелю, я почав скрадатися повз таборовий мур. Так порівнявся з воротами. На них уже не було портрету “їжакуватого палаші” ні напису “Добро пожалувать на родину”. Мабуть за час мого поневіряння репатріяційна повінь у таборі трохи вщухла. Але енкаведисти напевно там були. Тому я проминув ворота й пішов далі.

Між тим приглядався, чи нема в загорожі дірки. Назустріч мені йшли люди. По них не трудно було впізнати, що це таборяни. Згадавши про свій щасливий перехід через кордон, я вирішив знову спробувати щастя. Тимчасом ми порівнялися. Це були латиші чи естонці — в кожному разі балтійці. Я круто звернув і почав їх надоганяти. Недалеко брами з’єднався з ними й увійшов до табору. Нас зупинили два поліцаї. Один по-московському вимагав показати перепустки. Всі сягнули в кишені. Я, насторожившись, також засунув до кишені руку. Але в цю хвилину поліцай спитав:

“Усі свої?”

“Хіба не бачите?” відповів хтось різко.

“Ну-ну! Проходьте!” відгризся поліцай.

“А ти не вдавай такого страшного!” сказав йому балтієць по-російському. “Ми тебе не злякаємося...”

Бачучи, що ця дискусія балтійця з москалем може мені пошкодити, я помаленьку від них відірвався. В таборі густішали сутінки. Тут і там у бараках запалювалося світло. Біля придорожних репатріяційних бара-

ків ходили озброєні люди. Значить, у цих бараках ще були репатріанти. Проскочивши у глибину табору, я надягнув окуляри і, не оглядаючись, попрямував до знайомого будинку. Небезпека лишалася позаду. В мене неначе спалахнуло в грудях і приємним теплом розлилося по тілі...

III

Схвильований вийшов нагору і вступив до коридору. В малоосвітленому коридорі стояла напівтемрява. Повз мене пройшло кілька людей, не звернувши на мене уваги. В моїх грудях на радісах усе дужче й дужче билось серце. Я, навіть, на секунду спинився, щоб трохи передихнути. Потім тихо постукав у знайомі двері. В напіввідчинених дверях з'явився Ласовський. Він мене не впізнав. Щоб поновити себе в його пам'яті, я скинув окуляри. Після цього він потягнув мене до кімнати.

"Погляньте!" сказав він до батька і дружини. "Хто це?"

Але обоє дивились на мене мовчки. Бачучи, що вони мене не впізнали, він назвав моє прізвище.

"Це не він..." пошепки сказала Ласовська.

Я бачив, що жінка вагається, чи часом я не з'ява, і усміхнувся.

"Йй-Богу, той самий! Не вірите?"

"Я вірю, але як... як ви з'явилися на цьому світі?"

"Про це пізніше," сказав Ласовський. "Спочатку дай щось людині попоїсти."

Я зупинив його.

"Я дуже брудний і тепер ніяк не можу скористатися з вашої гостинності. Спочатку покажіть мені якусь лазню й допоможіть одягнутися. Хоч у лахи, аби чисто."

"Це правда," сказав Ласовський. "Ходімо до бюра."

Мій несподіваний прихід заворушив земляками. Незадовго Ласовський приніс старенькі бронзові штани й білизну, а Близняк — брунатний френч, у яких колись ходили гітлерівці.

"Тепер ідіть під душ," сказав Ласовський. "Ми на вас чекатимемо в бюрі."

Холодна вода і мило привернули мені людську подобу. Тим паче, коли відчув на собі чисту білизну й одягу. Смердюче ганчір'я загорнув у піджак і сказав приятелям викинути.

У бюрі чекала на мене "королівська" вечеря. В мене зовсім розбіглися очі від білосніжного американського хліба, шинки, масла, сиру, чоколяди... Але разом з цим погасла жадоба. Усе ж це добро було моє! Я ж ним міг насолоджуватися першої-ліпшої хвилини... Тому, покурюючи, розповідав Ласовському і Близнякові дещо з своєї одисеї. Близняк час від часу зітхав, обурювався, а Ласовський бігав своїми бистрим очима, в яких я бачив, що він не може вирішити, чи це бувальщина чи казка.

"Вам пощастило!" сказав він, коли я закінчив оповідати. "Але бережіться, бо тут свіжі ваші сліди."

"Безперечно," відповів я. "Але факти вказують, що втікачеві найбезпечніше бути там, де його не очікують."

"Може. Куди ви тепер плянуєте?"

“До Інсбруку. Це єдине місце, де я можу виробити собі документи. А потім побачу...”

“Я вам порадив би на пару днів лишитися в нашому таборі. Большевики табори від репатріантів майже очистили і тепер головну увагу звернули на міста і села.”

Я не знав, що сказати.

“Лишайтеся,” сказав Близняк. “Вам тут буде безпечніше. Тепер у таборах здебільшого неповоротці і між ними втриматися легше.”

По короткій надумі я згодився. Крім цього приятелі порадили мені поголити бороду, яка — сказали вони — мене розконспірує. До наступного дня, поки знайдуть надійне сховище, запропонували мені переночувати в бюрі. Я надзвичайно радів, що все так гарно склалося.

Уранці, коли ввійшов Ласовський, я вже стояв у новій одежі. За вікном підводилося густе червоно-краве сонце. З його відблисками метушилися по таборі люди з порожніми й наповненими консервними бляшанками. Це був час сніданку. Ласовський сів, зітхнувши. Бліде його обличчя було ще блідіше — чимось занепокоєне. Я помітив, що він не говорив того, що думав, з наміром сказати, але відтягнути. Ця таємниця, безперечно, була зв'язана зі мною, і я викликав його до відвертості.

“Ви розумієте,” сказав він. “Мені просто незручно казати... Зрештою, ви знаєте мене і мою щирість до вас...”

“Знаю, тому кажіть відверто.”

“Бачите...” Він намагався висловитися, але ніяк

не зважувався. “Ви мусите знати, що французи у східних справах ще більші ляки, як американці.”

“Можливо, але я ще не встиг переконатися.”

“Отже, щоб ви знали. Тому енкаведисти почувають себе на французькій зоні майже так само, як у себе вдома.”

Мені стало все ясно.

“Значить, моя присутність для вас небезпечна...”

“Для мене? Ні... Я зовсім не турбуюся. Але деколи з наших людей ваша присутність так схвилювала, що не знаходять собі місця. Вони бояться, щоб часом за вас не потерпіли інші.”

До бюра якраз ввійшов Близняк. Він відразу збагнув, про що йде мова.

“Це бабська гістерика!” сказав він обурено.

“Безумовно,” відповів Ласовський. “Але що ми вдіємо?”

У мене стиснулося серце, але я намагався втримати спокій.

“Звичайно, нічого... В такому разі мені залишається щиро вам подякувати за турботи і якнайшвидше вибратися.”

“Це страшно!” сказав Близняк. “Навіть не думайте їхати... Ми все владнаємо.”

Але мене вже не втримала б ніяка сила. Я мусів іти, бо тут уже не зігрів би своєї душі...

У тяжкому настрої я опинився на залізничній станції. Поїзд до Інсбруку відходив десь за три години. Я вийшов на вулицю. А тепер куди? Кудинебудь, аби подалі від людей. Без жадної думки, неначе з прибитими памороками, зо дві години посидів біля Інну, потинявся берегом і приплентався до двірця.

У двірці вже збиралися люди. Я купив квиток, а потім свіжий австрійський часопис, щоб на всякий випадок закрити ним обличчя. Тимчасом, сидючи на лаві, раптом відчув, що хтось на мене дивиться. Я хвилину не рухався. Потім витяг з кишені цигарки і скося глянув у куток. Звідти дивився на мене якийсь тип у спортовому вбранні. Стрепенувшись, він сміливо підійшов до мене і показав поліцейний значок.

“Вибачте,” сказав він по-німецькому. “Чи можете виказатися якимись документами.”

Мені стало гаряче, але я з робленим усміхом відповів:

“О, так! Прошу.” І подав йому американську перепустку до Брегенца.

Кримінальний поліцей пробіг по ній чорненькими очками й чемно віддав.

“Ви чужинець?”

“Так,” сказав я. “Може, ще чогось бажаєте?”

“Ні, ні! Дякую.”

Коли він зник, я в поспіху перейшов до групи людей у кінці почекальні, щоб нацистським френчем не дражнити поліцаїв.

Незабаром підїхав поїзд. Я заліз до одного з перших вагонів біля паротяга і немов би поринув у сон. Коли поїзд вирушив у дорогу, я підняв голову. В вагоні кілька людей завзято їли бутерброди. Потім, зївши, почали дрімати. В кутку, біля виходу, захропів кондуктор. Я ліг на своєму підозрілому френчі, і в мене в закостенілому мізку заворушилися думи...

Я від душевного болю стиснув кулаки... Позаду мене ще не охололо кошмарне вчора, а вже перед

очима вишкірилося кошмарне сьогодні. І я лише тепер, опинившись у зачарованому колі, коли вороги за мною полювали, а земляки, щоб забезпечити себе перед ними, від мене відсахнулися, по-справжньому відчув значення слів: на волі без волі. Чи я міг нарікати на них? Ні! Адже ж я бачив, як в ім'я безпеки діти відмовлялися від батьків, брати від братів... А це ж були лише земляки... Все це так... То куди ж я тепер біжу? До якого сховища? Хто відчинить мені двері? ... Мені могли відчинити тільки гнані, як я, а серед них я бачив лише Павла Миргородського... і брата Юрія. Але перед братом я не міг тепер з'являтися...

Тимчасом поїзд наближався до Інсбруку. Я настоїжився, і коли він зупинився, вплив з юрбою на перон. Якись дві жінки завдавали на себе важкі наплечники. Я сказав бабусі, що пронесу їй наплечник до трамваю. Вона радісно всміхнулася і простягнула мені цигарку. Натягнувши на себе наплечник, я з зігнутою головою вийшов на площу...

27 липня.

Звільнившись на вулиці Марії-Терези від наплечника, я пішов по ній угору. Цією вулицею ще так недавно мене закованого везли енкаведисти. Я хотів якнайшвидше з неї вийти.

На вулиці було безлюдно: падав дощ. В одному дворі біля авта метушилося кілька людей, розмовляючи по-московському. То, безперечно, були енкаведисти. Я зігнувся і поспішив з цього місця вибратися. На звороті з вулиці Марії-Терези до завулку, де мешкав Миргородський, я раптом подумав, чи застану його вдома. І чи взагалі він тепер в Інсбруку? Це було б

фатально... Тоді б нічого не залишилося, тільки йти у гори. Я почав бігти, немов би від погоні, і скоро вскочив до знайомого напівзруйнованого будинку.

Піднявшись на перший поверх, я постукав у двері. Але за дверима ніхто не ворухився. Стривожений, постукав удруге... В кімнаті почулися тихі кроки, потім насторожений голос. Я назвав своє прізвище й опинився в кімнаті. Миргородський глянув на мене широко розплющеними очима й охопив мене своїми дужими руками.

“Ні, це щось неймовірне,” сказав він схвильовано.

“А ти думав, що мене вже нема...”

“Правду кажучи, так... Я абсолютно був певен, що ти, якщо не на небі, то вже в дорозі туди. Як це тобі вдалося?”

“Почекай! Перш за все скажи відверто, чи вистачить у тебе відваги кілька день обігріти мене в своїй хаті?”

Він засміявся.

“Як це так?”

“Я кажу поважно. Мое перебування тут зв'язане з поганими для тебе наслідками. Тому варто було б перед тим, як рішитися, добре подумати.”

Миргородський скорботно похитав головою.

“Сьогодні ти в мене шукаєш сховища, а завтра, можливо, я шукатиму в тебе. Зрештою, не варто про це говорити. В критичній ситуації мені буде те саме з тобою, що й без тебе. Власне кажучи, я дуже радий, що ти ділитимеш зо мною найсумніші інсбруцькі дні, бо при французах Інсбрук зовсім заліз у московську яму.”

Я надзвичайно був радий, що моя віра в мужність мого ближчого земляка не похитнулася. В першу чергу ми домовилися, що доки я не полагоджу справи з документами й не виїду, про моє перебування в Інсбруку, крім нього та інших двох людей, з якими він мене зв'яже, не знатиме ніхто. Коли б хтось з українців зашшов сюди, — я його гість з Куфштайну.

У цій маленькій кімнаті в мене трохи прояснилося в очах і поволі почало легшати на душі. Тимчасом Миргородський став частувати мене кулішем і сухарями, яких призбирав на чорний день цілу торбину. За цією вечерею я повів його пройденою кошмарною дорогою, на яку штовхнула мене близька людина. Миргородський глибоко замислився.

“Чи ти не думаєш, що большевики прислали сюди Євгена Скляревича, як агента?”

“Ні! Для такої ролі треба мати відвагу, якої йому бракувало. Більш того, це був стероризований юнак, яких мені не доводилося бачити. Він вирвався з Советчини з надією врятувати своє життя у християнському світі. Але, опинившись у складній репатріаційній ситуації і втративши віру в захист між своїми, не знайшов іншого виходу, як самому залізи в гадючу пашеку. Він став жертвою західної демократії.”

“Содом і Гомора... Був би я на твоєму місці, то написав би про цю трагедію. Хай би західні демократи побачили себе...”

“Я спробую...”

“Але для цього треба втриматися на поверхні. Особливо в ці дні...”

А в ці дні ситуація була куди жахливіша, ніж я уявив собі в Куфштайні. В Інсбруку з появою французів життя для шукачів волі, правди і захисту стало зовсім нестерпне. Обсажене московськими агентами, французьке окупаційне військо зовсім підкорилося енкаведистським репатріаційним штабам і діяло за їхніми вказівками. Французькі вояки з дияволом у погоні за очайдушними підсоветськими неповоротцями вривалися в помешкання. Серед цієї кривавої вакханалії в постійному недосипанні, напруженні й настороженні вичерпувалися найсильніші людські характери, і вже багато неповоротців розбіглися хто зна куди. А ті, що ще зісталися, маневрували, як вояки з розбитої армії у ворожому оточенні, щоб кожночасно вискочити з диявольського кільця на більший простір, де можна було б вільніше дихнути.

“Отже я хочу звідси якнайшвидше вибратися. Раджу також і тобі,” глухо сказав Миргородський.

“Звичайно. Полагоджу свої справи — і далі. Чи можу я завтра побачитися з Багряним і Гаврилюком?...”

“З Гаврилюком — так, але з Багряним тяжче. За ним спеціально полюють. Тому він мало коли з’являється. Але я спробую.”

Я ліг у ліжко в тяжкій боротьбі з думками...

28 липня.

Уранці, передтим, як іти до міста, Миргородський порадив мені вжити деяких заходів обережності. Перш за все я мусів з середини замкнутися і ключ тримати в кишені. Двері відчиняти лише після умовленого сту-

ку. Під час нападу стрибати з вікна на прибудову, а звідти у двір. Крім того додержувати всіх правил конспірації перед утікачами, що також ховаються в руїнах цього будинку. Отже на кілька днів я добровільно садовив себе до в’язниці...

Незабаром Миргородський повернувся. Він поставив на ліжко стандартний харчовий пакунок швейцарського Червоного Хреста.

“Цей пакунок zorganizував для тебе Багряний. Сам обіцяв зайти сьогодні, а не пізніше — завтра.”

“А Гаврилюк?”

“Той зайде сьогодні. Між іншим, я не згадував йому про тебе, а сказав, щоб зайшов до мене у важливій справі.”

“Знаменито! А тепер роздягнемо пакунок.”

У пакунку були рибні консерви, масло, сир, солодощі й цигарки. Ця оказія підняла в нас дух і розвеселила.

Десь в обідню пору з’явився Гаврилюк. У цього гнучкого білявого юнака розтягнулося по-дитячому округле обличчя у радісній посмішці. Привітавшись, він з гордістю сказав, що в розмові з Миргородським відчув, що той кличе його саме до мене.

“А чому ж ви не відчули, щоб завчасу винести мою валізку з документами до своєї кімнати?”

Він відповів, що зовсім про неї забув.

“А Євген Скляревич з цього скористав. Віддав енкаведистам мене, а потім і мою валізку.”

Гаврилюк хитро всміхнувся.

“А хіба я не попереджав вас...”

“Авже ж. Що він вам не подобається... Мало хто

нам не подобається. Треба було мені сказати, що він пішов до майора Дадашева. І чому саме пішов... Чи ви чули щось про майора Дадашева?"

"Звичайно! Він тепер в Інсбруку. А що сталося з Зіньком? Він зник з готелю на другий день після вашого арешту."

"Зінько дістане те, що заслужив. Енкаведисти знищать його по дорозі на "родіну".

Присутність Дадашева в Інсбруку дуже мене схвилювала. Треба було якнайшвидше звідси вибиратися. Тому я попросив свого приятеля мене сфотографувати й невідкладно виробити мені в комітеті довідку на прізвище Станіслава Квятковського.

"Може, ще чогось бажаєте?"

"Непогано було б, коли б ви принесли мені звичайні окуляри й пару білизни. І нікому не говорили, що ви мене тут бачили."

"О, це звичайно!"

Він пообіцяв відразу взятися за діло.

По обіді Миргородський приніс із міста погані звісті. Енкаведисти з французькою поліцією "загостили" до українського комітету, але з урядників нікого не схопили. Між українцями поширилася чутка, що мисливці за людьми будуть перетрушувати будинки. Ми вирішили під час нападу рятуватися крізь вікно...

29 липня.

Другого дня, в неділю, несподівано завітав Багрянний. Цей смаглявий з розкуйовдженим волоссям чоловік, що мав від нервового виснаження підсинені очі,

був жвавий і, як завжди, з саркастичною посмішкою. Кожну ніч ночував деінде, але де, — про це не знали навіть його найближчі приятелі. Ми знаходилися в однаковому становищі і тому я хотів ознайомитися з його поглядами і тактикою. Відзначивши, що мені пощастило, він розповів про задушливу інсбруцьку атмосферу й зауважив, що готується вирватися в баварські простори.

"А ви що думаєте?"

Я відповів, що вироблю документи і пробуватиму пробратися до Швейцарії.

"Це річ непогана, але, по-моєму, сумнівна. Зрештою, як нічого не вийде, то тримайтеся великих таборів. У великому таборі, як у лісі. Але в боротьбі за життя, на жаль, перш за все розраховуйте лише на себе... а потім на тих, що розуміють вас і вашу ситуацію..."

Пополудні Гаврилюк сфотографував мене. Я нерпеливо почав чекати фотокартки...

1 серпня.

Три дні і три ночі я пробув з Миргородським у замкненій кімнаті, як на вулькані. Кожен шерех чи стукіт зривав нас до поготівлі. Але не було ні фотокартки, ні Гаврилюка. Він забіг аж четвертого дня і з жалем сказав, що йому лише сьогодні вдалося проявити негатив і що завтра принесе довідку. Трохи пізніше Миргородський передав мені від Багряного листа. Багрянний писав, що коли я читатиму цього листа, — він уже буде в дорозі до Баварії. "Тікайте й ви на прострі, бо в цій дірі, якщо не попадете в тенета, то задушитесь."

Цю ніч ми спали, як птахи на деревах, під якими ходили мисливці...

2 серпня.

Нарешті Гаврилук приніс довгождану довідку. Фотокартка, знята в напівтемряві, не витримувала ніякої критики. Це була пляма з окулярами. З цією плямою я мусів вибиратися в дорогу. Але куди? ... В ці дні я не міг їхати до брата Юрія. У тому маленькому таборі він, безумовно, мешкав під прибраною чужою державною приналежністю і тому разом з собою я міг здемаскувати й погубити його. Там я мусів не лише остерегатися большевицьких агентів, а також приятелів і знайомих, які не хотючи могли про мене проговоритися...

Отже мій вибір упав на Ляндек. У цьому єдиному великому таборі жили різнонаціональні люди, що не підлягали примусовій репатріації. Між ними багато земляків із Західної України, з яких один був командантом табору. В цьому таборі я міг знайти порятунк, або також наткнутися на те, на що наткнувся в Куфштайні. Від мене й там могли відгородитися для влавної безпеки...

3 серпня.

Це була довга ніч, яка, здавалося, ніколи не закінчиться. Ми, фактично, її просиділи. Миргородський сказав, що товаришуватиме мені до Ляндеку. Якщо по дорозі щось станеться, то щоб не пішли кінці у воду. Так! Ця людина мала велике серце... Впродовж

кількох днів я збагнув, що братом може бути людина ні по батькові, ні по матері...

Коли вдарило в вікно проміння, ми скрадливо вибралися з руїн і з обережності пішли не на головний двірць, а колею до приміської станції. Десь о сьомій годині вскочили по підоспілого поїзду.

IV

Сонце вже високо було, коли ми зійшли у Ляндеку. Обабіч синіли в небі гори. Внизу, в глибокій балці, пішалося закосичене зелом червоноверхе місто. Змішавшись з юрбою, ми глухими стежками видряпалися ще вище нагору. Задротований табір, притиснений до гір, висів над містом. Біля головних воріт стояли французькі й таборів поліцаї. Ми задумалися, як їх обійти. Але якраз кілька людей, що надійшли з залізничної станції, мимо нас прошмигнули між дротами до табору. Ми відразу пішли за їхнім прикладом.

По зарослому бур'яном полі снувалися таборяни. Змішавшись з ними, ми сміливо підійшли до перших бараків. Тут попрощалися й пішли в різні напрями. Я вирішив відразу діяти, щоб дістати якенєбудь сховище. Тому, надягнувши чорні окуляри, пішов до команданта табору С.

По дорозі зустрів Володимира Куліша, з яким у переїзді до Інсбруку бачився в Куфштайні. Але він мене не впізнав. Ми розминулися, як незнайомі.

За кілька хвилин я вже був у почекальні. На команданта С. чекало кілька людей, і я став у чергу.

Ніким невпізнаний, нарешті дістався до С. Він гля-

нув на мене своїми маленькими ясними очима і стереотипно спитав, яку я маю справу. Я відповів, що просто-напросто прийшов його побачити.

“А хто ви?” спитав він.

Я скинув чорні окуляри. У нього відразу оживилося обличчя. Він підвівся й підійшов до мене. Сказавши йому, чого прийшов, я пильно дивився йому в очі.

“Добре,” сказав він. “Ідіть до мого мешкання. Я незабаром прийду. Вас ніхто не бачив?”

Я відповів, що ні.

“Отже йдіть до моєї кімнати. Там моя дружина.”

Взявши адресу, я незабаром опинився у світлій просторій кімнаті. Там, крім С. дружини була якась незнайома жінка. Я подав знак господині мене не виявляти.

Незадовго з'явився С. Коли нас лишилося троє, я за обідом дещо розповів про себе, своє становище і про дещо дізнався...

У Ляндеку було два переділені дротом табори. У цьому перебували неповоротці. По другий бік дроту знаходилися рештки невивезених репатріантів. У ньому ходили озброєні енкаведистські ватаги, стежачи пильно за кожною жертвою. Там також була тюрма з катівнями, звідки часто виривалися на світ крики і постріли.

На чолі енкаведистської ватаги стояв присадкуватий з одутлим обличчям советський лейтенант Орлов. Він був пострахом не лише на “свій” задротованій території, але також в таборі УНРРА. Його ще більш лякалися тому, що він завжди перебував у начальниці таборового відділу УНРРА — американки

Бенкоф. Тому він заходив до табору сам чи з ватагою в першу-ліпшу хвилину дня і ночі і вільно полював за прихованими східними українцями. У цьому таборі вешталися підіслані советські агенти, які вивідували новоприбулих і доносили про них лейтенантові Орлову. Отже моє перебування в цьому таборі було зв'язане з великою небезпекою.

“Я не радив би вам тут лишатися,” сказав С.

“Ви маєте рацію,” відповів я. “Але будучи на моєму місці, де б ви зупинилися — у великому таборі, в малому чи десь у містечку?”

Він відповів, що скрізь погано, але в великому таборі безпечніше.

“Отже, хочу я чи ні, а мушу на якийсь час лишитися тут, бо в цій околиці другого великого табору нема.”

“Це, звичайно, справа ваша. Я вас забезпечу ліжком у бараці і харчами. Крім того раджу вам унікати знайомих, щоб не поширити про себе вістку.”

Він написав мені число бараку й ліжка і сказав навідатися до нього ввечері.

Я опинився у наспіх збудованому дерев'яному бараці, де в переділах не було дверей і тому з подовжнього переходу було видно людей і ліжка. Деякі переділи були заслонені вовняними ковдрами. В цьому бараці моя “хата” викликала в мене щодо безпеки сумніви, але ліпше було мати таку, як ніякої. Я був вдячний С. за неї, а, головню, за його гостинність в його можливості.

У бараці поміж переділами сновигали різні люди. Тут випадково міг на мене наскочити хтось із знайо-

мих. Тому я насторожився і скося став приглядатися.

Незадовго повз мене пройшов високий білявий Сеньків, що в Інсбруку порадив мені мешкати в “Шпекбахері”. Я хотів уже схопитися, але відразу стримався. Мені треба було звідси вибратися. Я надяг чорні окуляри, обережно вийшов і ліг за бараком у бур’яні. Тут і там на полі вигрівалися на сонці таборяни, тому своєю присутністю я не викликав жадної уваги.

Десь за годину повз мене пройшов Володимир Куліш зі своєю дружиною. Я притиснувся до землі, немов би хотів крізь неї провалитись. Так під сонцем пролежав кілька годин. Коли сонце сховалося за гори й почали снуватися легкі сутінки, я пішов до С. Ідучи в напівтемному коридорі, раптом побачив Кухарчука — знайомого з Інсбруку. Він ішов мені назустріч. Я хотів опустити голову, але було вже пізно. Він підскочив до мене і схвильовано вигукнув:

“Слухайте!... Невже це ви?...”

Цей гарний юнак з тонкими шляхетними рисами обсилав мене братерськими словами. Я попросив його стихнути, щоб не наробити мені лиха. Він дивився на мене своїми добрими синіми очима.

“Вибачте... Я розумію... Де ж ви зупинилися?”

Я сказав йому.

“Там небезпечно! Переходьте до наших хлопців — до поліційної кімнати. В таборі кращого місця не знайдете.”

Це справді була чудова пропозиція. Я сердечно подякував і сказав, що прийду цієї ночі.

“Але мого справжнього прізвища ніхто не сміє знати.”

“Звичайно,” відповів Кухарчук.

Я ввійшов до командантової кімнати. В кімнаті крім С. і його дружини я побачив знайому людину. Це був З. Цей смаглявий чоловік з широким вугластим обличчям і впертими бронзовими очима був моїм близьким приятелем зі Львова. Він знав мене, моє життя і біографію не гірш своєї. Знав мою матір з глибокими зморщками на обличчі і страдницькими очима, з яких виглядали всі жахи диявольського царства. Він знав мою душу і знав про те, що вона перед ним завжди була відкрита. Він бачив у ній грубий шар накипу проти диявола і також бачив, що я останньому ніколи не скорюся. Коли я сидів під час німецької окупації у львівській лонцькій тюрмі і з хвилини на хвилину чекав смертного вироку, він разом з іншими моїми приятелями все зробив для мого звільнення. Я так був радий цій несподіваній зустрічі та ще тепер, коли мені як ніколи треба було щирости, не кажучи про захист і оборону.

Між тим ми сіли і між нами по-старому зав’язалася розмова. Він чув про моє таємне зникнення і, як для кожного, моя присутність була для нього новиною. Отже я мусів уп’яте переповідати те, що було для мене застарілою і набридлою темою. Але З. цілком заслугоував на те, щоб йому переповісти.

Отак, розповідаючи, я ненароком помітив, що він слухає мене з недовір’ям. Це мене насторожило, і між словами я почав свою підозру зважувати. Це було так. У мене все стрепенулося. Чому? — і в мене відразу повстало припущення. Може, він думає, що все це я сфантазував, щоб зробити з себе мученика або героя? Або просто-напросто хвалюся. Або... У мене до розповіді

поволі відпала охота. Коли я скінчив, він похмуро спитав мене, що я думаю з собою робити. Я відповів те саме, що під час обіду С. Він на це не сказав нічого...

У мене немов би відняло мову. Так мені було сумно, неначе опинився в пустелі, де все вище й вище підводилася стіна непроглядної темряви. Я жахався її, щоб не затулила світла... Тому ці чорні думки відгонив геть... і без надії намагався вірити, що це не так, що все це може наслідки моєї втомленої... перечуленої душі, до катастрофічних розмірів набухлої уяви...

Але як я не відгонив ці думи, на мою душу ліг камінь. У цьому настрої я вийшов з З. на таборову площу.

У таборі стояв тихий зоряний вечір. Тут і там сновигали поодинокі постаті. Ми йшли мовчки. Потім З. якось дивно зміряв мене і сказав:

“Чи не випустили большевики тебе, як агента?...”

Я здригнувся неначе в полум’ї.

“Ти жартуєш?...”

“Чому?” сказав він з притиском. “Вони могли тебе випустити з умовою, щоб ти виконував їхні завдання.”

Я був струшений до того, що не знаходив відповіді.

“Таких, як я,” сказав я пошепки, “енкаведисти агентами не випускають...”

“Від них мало хто вирвався живим... Тому я ніяк не можу повірити, щоб пощастило вирватися саме тобі.”

“Виходить, що моя чистота в твоїх очах... і можливо інших... була б оправдана тільки смертю? О, це я розумію...”

Бачачи, що вразив мене в саме серце, він спробував свій вирок затерти.

“Я не стверджую, що так є,” сказав він, “а що так може бути...”

“З людьми з моїм переконанням, терпінням і в моєму становищі так бути не може...”

Ми мовчки пройшли кілька кроків і розійшлися. Я ввійшов до бараку з замерзлою душею...

Ця страшна несподіванка була в моєму житті найтяжчим ударом... Усе пережите поблідло перед нею... Мені здавалося, що мій набухлий мозок ось-ось розірве мені голову і розлетиться на шматочки. О, як у мене боліла душа! Цього болю я не відчував у найтемніші хвилини мого життя. Це обвинувачення було страшніше за смерть...

Я опинився в замкненому колі. Це був фатальний парадокс, який вийшов із меж часу й простору. В очах ворога я був найлютішим ворогом, а в очах приятеля-земляка ворожим спільником... Чи не краще було розбити голову об тюремний мур або австостраду з пересувної в’язниці.

Я задихався у розпачі... Звичайно, що так само, як З., може подумати С. і всі... всі інші. Навіть і Кухарчук зі своїми приятелями... А потім? Чи далеко до того, щоб хтось з таборян передав мене ляйтенантові Орлову? Він, мовляв, ваш, то заберіть своє “добро” до себе... Аж тепер я відчув безвихідь... Який був сенс у безчесті продовжувати своє життя?

Але нараз у мене ошетинилися всі клітини моєї душі. Припустімо, що ти так зробиш. А що подумает він... чи вони? “Не витримаєш гризот сумління і вкоро-

тив собі життя.” Тоді безчестя на вік віків... Отже я мусів боротися до кінця.

Це була найжахливіша ніч у моєму житті. Впродовж ночі я немов би зсох і вранці ледве підвівся з ліжка. Але коли сонце оповило мене промінням, я неначе став зцілятися. До мене поверталася сила, енергія і життєствердження.

Щоб нікому не впасти в око, я до вмивальні не пішов, а навпацки розчесався і заходився коло своїх харчових залишків. Повз мене пройшов якийсь незнайомий, обкинувши мене бистрими вліпливими очима. Цей чоловік мені не подобався. Я провів його своїм поглядом, аж доки він не сховався в барачному переділі. За кілька хвилин він знову з'явився. Нахабно зміряв мене й поспішно вийшов з бараку. Тепер уже цей тип викликав у мене підозріння. Я покинув свій сніданок і, маневруючи поміж бараками, з неспокійною душею пішов до Кухарчука.

Незабаром опинився у просторій кімнаті, де було з десяток ліжок. За столом сиділо кілька людей. Між ними побачив гарне Кухарчукове обличчя.

“Ми на вас чекали вчора!” сказав він приязно.

“Я вирішив ночувати в бараці. Але там так було нудно, що я ледве дочекався дня, щоб скористати з вашої гостинності.”

“Дуже добре зробили. Тепер між нами, сподіваюся, що ви свою нудьгу розвієте. Оце ваше ліжко. Сідайте до столу.”

Я відчув, що мені стало легше і світліше на душі.

“А може спочатку вмитися?”

“Устигнете!” І він посадовив мене за стіл.

Я познайомився з трьома земляками. Ці молоді й середнього віку люди походили з Галичини й Волині. В їхніх поглядах не трудно було побачити, що вони вже децю про мене знали. Я з докором глянув на Кухарчука. Але він добродушно сказав:

“Це люди свої, тому покладайтеся на них, як на себе.”

І незабаром я в цьому переконався. Ті мої земляки, між якими були люди з високою освітою, були великі українські патріоти міцно з'єднані визвольною ідеєю батьківщини, яку, за їхніми поглядами, можна було здійснити лише зусиллями українців з усієї України. Тому вони жили в братерській дружбі, взаємопошані, з девізом — один за всіх і всі за одного. Між ними я відразу відчув себе, як у рідній сім'ї. Вони, знаючи про мій тернистий шлях, оточили мене таким піклуванням, що я на radoшах інколи ледве стримував сльози. Ні, говорив я, варто жити на світі!

Якось у поліційній кімнаті я познайомився з молодим агрономом з Галичини. Звали його Б. Цей скоріше тендітної ніж слабої будови молодень з розумними очима, своїми поглядами і поведінкою підтвердив тезу нашої національно-духової монолітності. Він був чесний, безсторонній і людяний, з щирою душею, в якій найглибше хоронив чесноту братолюбства, а, головню, до свого найбільш гнаного брата. Тому після нашої зустрічі ми відразу знайшли спільну мову й один одному з усією щирістю відкрили душі. Він жив в окремій кімнатці і сказав мені заходити й почувати себе в нього, як удома. Після моїх дру-

зів з поліційної кімнати він своєю людяністю ще більше огрів мене.

Між тим у таборі енкаведистська ватага на чолі з лейтенантом Орловим упертіше вивідувала східних українців під прибраними прізвищами і польським громадянством. Якось, ідучи поміж бараками, я мало не нашттовхнувся на советського лейтенанта. Після цього цілі дні просиджував у поліційній кімнаті. Коли до кімнати з'являвся в якійсь справі хтось чужий, я затуляв своє обличчя газетою, або, лежачи на ліжку, відвертав обличчя, щоб не дати себе розпізнати.

Одного дня пополудні до кімнати ввійшов якийсь незнайомий. Це був буцматий парубок з грубим неприємним голосом. Лежачи з відверненою головою, я відчув, що він з якоюсь метою свідомо проволікає з поліцистом розмову. Коли він вийшов, поліцист підійшов до мене.

“Ця людина весь час кидала на вас очима. Це дуже підозріло...”

“А, може, вам здавалося?” спитав я, хоч був певен, що це дійсно так.

“Ні! Він обсервував вас, а я його.”

“Чи ви його бачили в таборі?”

“Ні, цього типа я бачу вперше. Вам треба звідси негайно вибиратися в безпечніше місце.”

“Якщо ви радите, то я піду до Б. Речі лишаю у вас. Коли б цей тип ще раз навідався, то повідомте мене.”

Я надягнув прості рогові окуляри й зайшов до Б. кімнати. У ній, крім Б., застав С. та журналіста У. Цей щупленький чорнявий чоловік мешкав на приватному

мешканні в Ляндеку. Я був трохи схвильований і поділився з присутніми недавньою напастю.

“Що ви мені порадили б?” спитав я в С.

С. на це нічого не відповів. Я глянув на У.

“А може ви допомогли б мені кілька днів перебути десь на приватному мешканні? Сподіваюся, що ви маєте знайомих австрійців.”

“Навіщо?” спитав У. з іронією. “Можете ходити собі вільно... А то взяли в голову, що хтось вас шукає. Не така ви вже велика персона... За мною ж ніхто не полює.”

“Мені відомо, що я маленька персона, але я колишній громадянин Советчини, а ви Польщі. Я підпадаю під репатріацію, а ви ні. В цьому різниця між нами і нашою вільністю...”

Я сів на стілець і з прикрістю глянув на Б. Він скорботно похитав головою. Між тим один із поліцистів викликав мене в коридор.

“Кілька хвилин тому той тип приходив з іншим. Плели якісь нісенітниці і весь час зиркали по кімнаті.”

“Ну й що?” спитав я.

“Позиркали і вийшли. Це, безперечно, енкаведисти. Я одного бачив з Орловим. Тому раджу вам десь добре заховатися, або й зовсім зникнути з табору. Ваші речі принесемо ввечорі.”

Про цю звістку я сказав лише Б., коли ми лишилися на одинці. Він, згадавши, мабуть, недавню розмову в кімнаті, глибоко задумався.

“Тут притулку ви не знайдете. Тому переночуємо цю ніч у мене, а завтра вранці я відпроваджу вас до Гогенемсу. Це поблизу Швайцарії. Там є кілька добрих

людей, і ви на пару днів знайдете між ними сховище. А потім буде видно.”

Коли потемніло, Кухарчук приніс наплечник, наповнений поживою.

“Мені дуже сумно,” сказав він, “що ви не пробули у нас довше.”

“Дякую. Ви і так довго мене переховували . . .”

Це була моя остання ніч у таборі. Я продумував недавнє минуле, щоб знати, як іти в майбутнє. Передо мною була незavidна ситуація. В наступних кроках мені треба було добре триматися за стовби ненависного часу. Я мусів стерегтися большевиків, які полювали за мною, як націоналістом, і декотрих запаморочених земляків, які вважали мене за большевика. Також обминати тих земляків, які воліли мене між собою не бачити, щоб забезпечити себе перед большевиками і французами. Як не було б і що не сталося б, я вирішив усе з можливим спокоем зустріти й перебороти.

Рано-вранці ми з Б. вибралися з табору до залізничної станції. А незадовго поспішали поїздом долиною між високогірськими хребтами до швейцарського кордону, в невідоме містечко . . .

Десь пополудні ми зійшли в Гогенемсі, і мій приятель привів мене до готелю “Гіршен”. Тут він познайомив мене з своїм братом, а іншим знайомим представив як свого давнього приятеля Квятковського.

Живучи незголошеним у готелі, я поволі почав приглядатися і вивчати нових людей і нове місце. Між тим задумувався, якби передати вістку до Юрія і викликати його до себе.

Другого дня я натрапив у коридорі на артиста Левицького, який мешкав з моїм братом в одному таборі в Брегенці. Від несподіванки він скрикнув і кинувся до мене. Ми щиро привіталися. Він якраз повертався до Брегенцу, і я попросив у нього нікому про мене в таборі не говорити, навіть дружині Вірі. Тільки нехай передасть Юрієві, щоб завтра приїхав до мене.

Я нетерпеливо чекав на Юрія, якого звістка про мене, мабуть, дуже схвилювала. Це на правду було так. Він приїхав до мене першим вранішнім поїздом . . .

Я в очікуванні сидів на балконі. Серпневе сонце якраз висунулося з гір і розлилося золотом по фярарльберзькій долині. Нараз я побачив на вулиці хвду з зісохлим обличчям людину. Я сховився і побіг йому назустріч. У напівтемному коридорі ми обхопилися руками, і я відчув у нього на щоці сльози . . . Я напружив сили, щоб не заплакати . . .

Ми ввійшли до моєї кімнати. Він дивився на мене, здавалося, самою душею.

“Я ніколи не думав побачити тебе . . .” сказав він пошепки.

Я йому відповів, що лишився в живих завдяки нелюдській напрузі душі і тіла . . .

“А перш за все це сталося з Божої волі . . .”

“Я думаю так само.”

Він сказав мені тепер берегтися, бо другої такої нагоди може не бути.

“А як у тебе з документами?” спитав я.

“Непогано. Я тепер живу як волиняк*.”

*) Тобто з Західної Волині, що була окупована Польщею.

Кілька годин у кімнаті пробігли хвилиною. Коли я йому сказав, у якому опинився становищі на волі і що для нашого спільного добра ніяк не можу зійтися з ним у таборі, обличчя в нього пополютило.

“Але ми зйдемося,” сказав я, щоб його потішити. “А покищо я побуду тут...”

Він зо мною погодився. Ми домовилися про наступний день зустрічі, і Юрій повернувся до Брегенцу. Після побачення з братом у мене з'явилося ще більш енергії до втримання волі. Я здебільшого просиджував з приятелем Б., який у Гогенемсі заступав мені брата. Зрідка виходив на вулицю, а, виходячи, маскувався чорними або звичайними окулярами. В готелі часто з'являлися незнайомі земляки, але я старався їх уникати...

Якось Б. познайомив мене з високим вродливим земляком з Західної України. Звали його І. Він часто заходив до мене, приязно говорив зо мною і кликав до себе — в маленьку кімнатку на горищі.

Одного разу він зустрів мене з сумними очима.

“Ви знаєте, що я хочу вам сказати?...”

“Ні. Якщо скажете, то буду знати.”

“Тільки не бентежтеся. Вам дехто з “своїх”, навіть поважних віком, закидає співпрацю з енкаведистами...”

Тепер я прийняв цю вістку холоднокровно.

“Після того, як я це саме почув у Ляндеку на власні вуха від “друга”, мене у цьому опоганеному світі нічого не збентежить. Хто це вам сказав?”

“Про це мені сказав один чоловік, що вчора в пе-

реїзді з Ляндеку перебував у “Гіршені”. Але про вас вже ходять такі самі чутки в Гогенемсі. Я порадив би вам змінити своє приbrane прізвище на інше, або й виїхати звідси...”

Після цієї звістки я ні хвилини не задумувався, а відразу вжив запобіжних заходів. Мені негайно потрібні були нові документи. Я сказав про це Б., поділившись з ним вісткою від І. Б., задумавшись, почав щось шукати між паперами у своїй валізі. Він під час війни працював в агрономічних установах і в нього випадково збереглося кілька чистих блянків. Він їх дав мені. Один з моїх приятелів з Галичини виповнив ці блянки відповідним текстом у німецькій мові і крім того роздобув виказку в місцевому українському комітеті. Діставши цілком “оригінальні” документи, я старі знищив. Про цю мою метаморфозу знало троє людей: Б., І. та третій, що виготовляв мені документи. Таким чином я потихенько став жити під новим прізвищем.

У ці дні я зустрівся з Юрієм удруге. Від нього я довідався, що енкаведистські репатріаційні штаби не виїжджають з опустілих репатріаційних таборів до советської окупаційної зони, а переносяться в міста. Це означало, що вони будуть сидіти на аліантських зонах, поки не вичистять колишніх советських громадян до останньої людини. Отже репатріація продовжувалася. Мені і далі не можна було їхати до Юрія. Я мусів серйозно подумати про зникнення з Австрії. У мене ще було дві адреси, де в тяжкій хвилині міг знайти сховище...

Якось до “Гіршена” прибуло кілька земляків з Західної України. Між ними також і З. Ми зустрілися без

ворогування, але й без приязні. Ляндеської теми при зустрічі не згадували. Але мені не дуже хотілося перебувати з ним під одним дахом. Тому я вирішив з Гогенемсу виїхати. Тимчасом у мене вичерпалися харчі, і я зі своїми новими документами вирішив піти до міської управи за харчовими картками. Це була небезпечна затія, але голод гнав мене.

Другого дня зранку я зайшов до голови міської управи. Це був літній австрієць з зарозумілим виглядом. Він відразу зажадав у мене документів. Я подав йому.

“Звідки ви приїхали?” спитав він так, немов би перед ним нікого не було.

Я відповів, що з Ляндеку. Австрієць потримав документи і віддав назад.

“Ви з табору?”

“Так,” сказав я.

“То повертайтеся туди, звідки приїхали.”

“У мене тут рідня.”

“Це нас не обходить. Ви тут карток не дістанете.”

Я не хотів наполягати, і з нічим повернувся до “Гіршену”. Вирішивши виїхати другого дня вранці до Дорнбірну, я з обережності сказав у “Гіршені”, що їду до Ляндеку.

Надвечір пішов до своїх знайомих у місто попрощатися. Повернувшись до готелю, я побачив між мешканцями двох незнайомих земляків, що прибули останнім поїздом з Ляндеку. Одного плечистого молодого, який назвав себе студентом, другого середнього віку в окулярах і з такими, як у мене, вусиками. Опинившись у кімнаті, я, як завжди, скинув свої маскувальні

окуляри. Новоприбулі ділилися вістками, і ця розмова протяглася десь до одинадцятої години. Коли вже лагодилися йти спати, раптом насторожилися. Хтось внизу добивався до будинку. Один з присутніх відчинив вікно.

“Поліція!” почувся знизу голос. “Відчиніть двері!”

До кімнати ввійшли два уніформовані австрійські поліцаї. Сказали показати документи. Я подав молодшому комітетську виказку. Прочитавши, він віддав назад. Вони більше обсервували нас, ніж читали посвідчення. Нараз сивоусий спинився на новоприбулому в окулярах з вусиками.

“Ви підете з нами,” сказав він до нього.

“Чому?”

“Про це довідається в поліції.”

Коли поліцаї з арештованим вийшли, заскочені цією таємницею земляки переглянулися і розійшлися в кімнати. Я посидів трохи і пішов до І.

“Що це значить?” спитав І.

“Не знаю,” сказав я, “але це дуже підозріло... Вдосвіта я мушу звідси зникнути... Якщо не заперечуєте, то цю ніч я переночую у вас.”

Він погодився.

Другого дня на світанку я без наплечника вирушив на залізничну станцію. Я вирішив поїхати до Фельдкірху до Мирослава Роговського і з його допомогою вяснити гогенемську таємницю.

Мирослав Роговський, що походив з Буковини, був моїм щирим другом. Цей з шляхетним серцем юнак, здавалося, жив для того, щоб відчиняти свою душу і двері своєї хати для кожного земляка, що опи-

нився в біді й недолі. Цими християнськими чеснотами також відзначалися його сестри і старенька справцьована мати. В тяжкі воєнні і післявоєнні роки вони не одному гнаному дали притулок, захист і поділились хлібом-сіллю, часто відмовляючи собі. Тепер вони мешкали в Фельдкірху у спорожнілому робітничому бараци під самою залізничною колією. Коли я прийшов, вони зустріли мене, як рідного. Розповівши про нічну пригоду в Гогенемсі, я попросив Мирослава поїхати до Брегенцу і сказати Юрієві, щоб той забрав з Гогенемсу мої речі і, не гаючись, приїхав сюди.

Десь перед полуднем Мирослав повернувся з Брегенцу, а за дві-три години прибув Юрій з моїм наплечником. Досить було на нього глянути, щоб здогадатися, з якими він приїхав вістями. Зрештою, він відразу став оповідати...

Учора ввечорі австрійська поліція з доручення голови міської управи прибула до "Гіршена" заарештувати Станіслава Квятковського — отже мене. Не знайшовши серед присутніх Квятковського, взяла запідозреного, що відповідав його ознакам, тобто — був середнього зросту, віку, худорлявий, з вусиками, а головно, в окулярах. Ця помилка виявилась у поліції аж уранці. А тому поліція відразу поспішила до готелю по мене. Обшукавши й не знайшовши мене, поліція натиснула на мешканців, щоб сказали, де я. Ніхто про це не сказав, бо, зрештою, не знав про місце мого перебування. Тоді поліцаї взяли всіх до поліційної станиці і після безрезультатних допитів випустили. Мене ж поліція шукає...

Після цього оповідання всі здерев'яніли.

"Чи поліція знала про те, що ви знаходитеся в Гогенемсі?" спитав Роговський.

"Ні, бо я в поліції не прописувався. Учора заходив до голови міської управи з новими документами. Отже тепер подумайте і скажіть мені, що це може бути?"

"Хтось із "своїх" зробив донос," сказав Юрій.

"Це факт... Хтось доніс до поліції, аби позбути-ся "непевної людини". Значить, справи мої куди гірші, ніж собі уявляв. Я, так би мовити, опинився між двома вогнями: перед большевиками, як фашист, а перед деякими "землячками", як большевик..."

"Жах!" сказав Роговський. "Але не падайте у відчай. Між нами таких людей мало. Перетриваєте. Будьте лише обережні."

"Після пройденої школи я вже у відчай не впаду."

"Але поліції відомий твій вигляд," сказав Юрій. "Ти мусиш зняти окуляри й поголити вуса."

"Цього я не зроблю, бо енкаведисти небезпечніші за австрійських чи французьких поліцаїв. А, зрештою, Бог допоміг мені вирватися з гіршого, то перед меншим охоронить..."

"Тепер тобі залишилося лише їхати до мене..."

Я заперечливо похитав головою.

"Може, на кілька днів залишитесь в нас", у тяжкій журбі промовила Мирославова мати.

"Дуже вам дякую, але при залізничній станції мені жити небезпечно. Я поїду до Дорнбірну. Коли хочете мені допомогти, то дізнайтеся у своїх знайомих, як ставляться до скитальців у Швейцарії."

"Це нам відомо," сказав Мирослав. "Швейцарська влада передає підсоветських українців большевикам."

Цими днями з Швейцарії переїхало під большевицькою охороною кілька ешелонів з скитальцями на "родіну".

"У такому разі треба вибратися з цієї гірської задухи в Німеччину, де можна провадити життя "летючого голляндця"."

Я мусів на всякий випадок запастися харчами. Тому домовився з Юрієм третього дня зустрітися в Роговських і звідти поїхати до Ляндеку.

Надвечір я вже був у Дорнбіні в таборі. Цей табір, що знаходився між самими горами, складався з двох кам'яних будинків. Невисокий русявий С-ів, якого я бачив уперше, зустрів мене з щирою приязню і примістив зі своїм приятелем у сусідній кімнаті. Обидва були студенти з Галичини, вдумливі молоді хлопці. Тому в товаристві свого смаглявого сусіда з привітними очима я відчув затишок і спокій.

Умовленого дня я поїхав з Юрієм до Ляндеку. Пробравшись крадькома до друзів з поліційної кімнати і, наповнивши наплечник поживою, ми пополудні були вже в Дорнбіні. Юрій відпроваджував мене аж до самого сховища. Біля табору раптом ми зупинилися. У дворі стояло кілька поліційних авт, між якими ходили французькі й австрійські поліцаї. Це без сумніву була облава. Ми відступати не могли. Нам треба було за всяку ціну втримати спокій і піти напролом. На наше щастя, поліцаї нас не зупинили. Мабуть, тому, що вони якраз виїжджали з навантаженими автами з табору.

Ми поспішно вибралися по сходах на другий поверх. У кімнатах панувало безладдя, неначе після зем-

летрусу. Мої приятелі сказали, що поліцію підіслали енкаведисти за "коляборантами" і "воєнними злочинцями", які нібито ховаються у цьому таборі. Під цим претекстом австрійці кинулися грабувати харчі, що їх скитальці дістали в УНРРА. В багатьох скитальців забрали приватні речі: плащі, убрання, черевики. В С-ва взяли фотоапарат і убрання. В коридорі лунав плач і прокльони. Я з сумом дивився на це розбишацтво. Юрій тихо сказав:

"Ну, брате, тепер тобі вже йти нікуди..."

Я стояв мовчки.

"Бери свої "речі" і їдьмо до мене."

"Так," сказав я. "Це в Австрії остання моя твердиня..."

Я подякував приятелям, і обидва попрямували до залізничної станції.

Поїзд зупинився на роз'їзді, за яким стояв табір. Був тихий свіжий вечір. Десь далеко плюскотіла на камінні річка. Довкола стояли нерухомі листвяні стіни. Тут природа простягнула б руки, лише б упору кинутися в її обійми...

У цьому таборі було два бараки. В ближчому жили хористи з Юрієвої капелі й актори з театрального ансамблю Блавацького. Дальший барак займали різношерстні люди. Між ними, навіть, були москалі.

Юрій мешкав у кімнаті з кількома нашими спільними знайомими з Наддніпрянщини, Волині й Галичини. Моя поява, як і скрізь, була великою новиною. В першу чергу я пішов до акторів Левицьких, які ще з перших днів мого перебування у Львові стали мені

неначе рідні. Вони в своїй сірій дерев'яній "гостинній" зустріли мене як брата. Я радів! Адже ж у мене все більше й більше ставало приятелів...

Пізніше я і Юрій взяли матраци до підвалу, сказавши, що нам у кімнаті спати душно. При світлі свічки я обстежив своє нічне сховище. У ньому, крім дверей, було кілька віконних дір, які виходили в сад. Це відкриття до деякої міри заспокоїло мене...

Другого дня я довідався, що в Брегенці є священник Сапрун. Я знав його зі Львова. Тому, не гаючи часу, пішов до нього дізнатися про можливість легального виїзду з Австрії до Німеччини. Він сказав мені, що з виїздом трудно, але пообіцяв допомогти... Я побачив, що в легальному виїзді мало ймовірності. Тому дістав мапу Форарльбергу і в хащах над берегом річки взявся крадькома вивчати її, щоб одного дня вирушити з Юрієм до Німеччини через гори.

З усіх аліянтських зон Німеччини й Австрії прибували жорстокі вісті. Аліянтські війська з енкаведистами почали оточувати танками табори й віддавати підсоветських неповоротців москалям силою. Стероризовані люди рятувалися від "родіни" смертю. В церквах при молитві, в замкнених кімнатах, на горищах перерізували собі жили, або добровільно вкорочували один одному віку чи в поспіху вискакували з вікон на брук, щоб розбити собі голови. Це робили жінки й чоловіки, старі й молоді, освічені й неграмотні, селяни, робітники й інтелігенти. Такі апокаліптичні сцени відбулися в англійській зоні в Мюнстері, у французькій — у Фрідріхсгафені, в американській — у Кемптені. Про ці репатріаційні події закричав увесь

християнський світ. Про це почали дискутувати західно-аліянтські уряди... але в цей час, перед застосуванням якогось рішення, більшовики натиснули на всі підйоми, щоб закінчити в аліянтських зонах заплановану акцію народобивства... Ця кривава вакханалія з дня на день могла відбутися і в цьому таборі. Тому я був готовий до найгіршого...

Якось ненароком долетіло до мого вуха, що в аме-канській зоні Німеччини українці вживають заходів, щоб перевезти до Авсбургу капелю і театральний ансамбль. Я не особливо вірив цій звістці. Але за кілька днів до табору несподівано вїхало кілька американських вантажних авт, і з них вийшли знайомі люди. Одні в поспіху складали на авта свої речі, інші в бараці готували список акторів і хористів, між якими повинні були також вписати моє прізвище. Я радів, що незабаром дихну легше і розчинюся в просторі.

У полудень авта вирушили. Брегенц уже лишився позаду. Перед нами в усій своїй красі стало Боденське озеро, а потім нараз немов би виринув з води зелений Ліндав. Задушливі гори зменшувалися, розпливалися, аж поки зовсім не зникли з обрію. Ми вже котилися рівниною, оклеченою синіми лісами й байраками.

Несподівано швидко ми опинилися на кордоні французької й американської зон. Французькі вояки зсадили людей і пропустили крізь переїзд порожні авта. Стали за списком викликати людей і перевіряти документи. Я випадково глянув у копію й зауважив, що мого прізвища на списку не було... У мене стиснулося серце... Юрій зблід. Я бачив, що він переживає

мое нещастя більш за мене. Тому я мусів діяти. І мене в один момент наповнила очайдушність з хвилин недавньої пекельної дійсности . . .

Я зміряв поглядом прикордонників. Один садовив людей на авта, а другий перевіряв документи. Він стояв у колі кількох осіб. Я крадькома прошмигнув у нього за плечима і впевненим кроком попрямував до авта. Ті з людей, що це помітили, лише здвигнули раменами. Але я вже сидів у авті. Передо мною ще була одна перешкода. Але американці пропустили авта до своєї зони без перевірки . . .

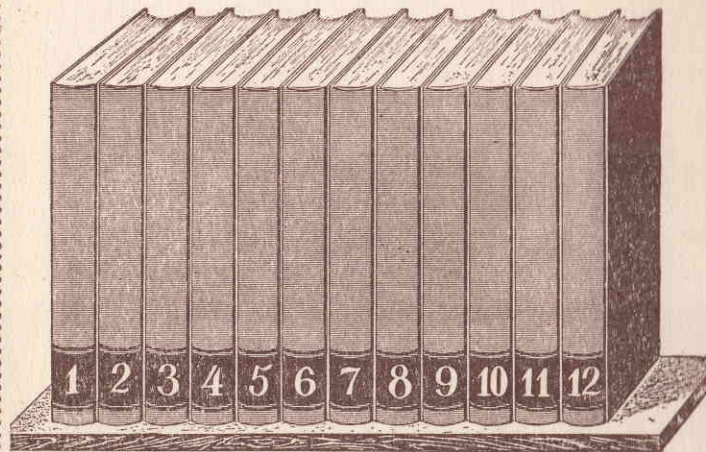
Коли авто рушило з місця, я підвівся і на повні груди вдихнув вільнішого повітря. У бездонному небі пливли в невідоме гнані хмарини, а на відкритій землі тисячами шляхів, доріг і стежечок пробивалися в невідоме гнані люди. Одних гнав вітер, а других — доля, але як хмарини так люди у своїх просторах були невловимі. Я поволі почав відчувати, як розпорошуюся у просторі від альпійських гір до Гамбурга.

КІНЕЦЬ

London-Winnipeg, 1949—1950.

Ваші зауваження про цю книжку просимо посилати на адресу Клубу Приятелів Української Книжки.

КЛЮБ ПРИЯТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКИ

Упродовж року буде надруковано 8 до 12 книжок, (залежно від об'єму книжки), — разом 1680 сторін друку.

Передплата на рік: у Канаді й ЗДА \$9.50, в Англії й Австралії £3-10-0, у всіх інших країнах \$10.00.

У книгарським продажу поодинокі випуски будуть коштувати від \$1.00 до \$2.00.

При передплаті наші книжки майже на половину дешевші. Передплачуйте самі й заохочуйте своїх приятелів та знайомих до передплати.

Адреса Клубу:

**UKRAINIAN BOOK CLUB,
834½ Main Street,
Winnipeg, Man., Canada.**

ОЛ. ГАЙ-ГОЛОВКО • ПОСЕДИНОК З ДИЯВОЛОМ

2